

Ons Heem

Driemaandelijks tijdschrift van Heemkunde Vlaanderen vzw,
Huis De Zalm, Zoutwerf 5, 2800 Mechelen
jaargang 59, nummer 3
juli-augustus-september 2006

ISSN 1370-6489

Afgiftekantoor: 2800 - Mechelen Mail
P 309404

Redactieraad:

Julien De Vuyst
Fons Dierickx
Ferdinand Geerts
Rudy Janssens
Jean-Marie Lermyte
Didier Stragier
Henri Vannoppen

Dominique Vanpée
Karel van den Bossche
Luc Van Driessche
Luc Van Eeckhoudt
Eva Van Hoye
Harry Vermeir

Tegen bloedarmoede en andere kwalen Advertenties voor elixirs en geneesmiddelen aan het eind van de lange negentiende eeuw*

Romain John van de Maele

Aan het eind van een veel te lange en afmattende werkweek trok Grueten Broos in de gelijknamige novelle van Cyriel Buysse (*Van arme mensen*, 1901) hongereg en enigszins beneveld naar huis. Een behoorlijke hoeveelheid jenever had hem aan het werk gehouden tot hij er bijna bij neerstortte. Hij verlangde naar zijn wekelijkse snede hoofdkaas, en toen bleek dat moeder het stukje vlees niet had kunnen verkrijgen, sloeg hij haar tegen de grond. De ontgoocheling en de woede verdrongen een enkel ogenblik het gewone respect.

In september 1898 trok de redacteur van het tweetalige Ieperse weekblad *La lutte – De strijd* van leer tegen 'de grootste vijand': het alcoholmisbruik.¹ Er werd volgens de schrijver per jaar ongeveer een half miljard frank aan alcoholische dranken besteed. Het dagelijks jeneververbruik kostte bijna 411.000 frank. De redacteur wees erop dat in de gevangenis 74% der veroordeelden en in de bedelaarsgestichten 79% van de opgesloten 'dronkaards' waren. Bij vrijwel de helft van de mensen die met 'zinneloosheid geslagen waren', was de oorzaak van de geestesziekte overmatig alcoholgebruik. De schrijver wees voorts op een causaal verband tussen alcoholmisbruik en kliergezwellen, en ook vallende ziekte werd aan de invloed van ongeremd alcoholgebruik toegeschreven. En wat wellicht nog schrijnender was: "de vaders van familie door de jenever doortrokken als oliekannen, schenken aan 't vaderland havelooze, ellendige en lijdende kinderen."

Deze (vast)stelling werd ongeveer tien jaar later gepreciseerd in een ander Iepers blad: "Op 100 kinders van drinkers sterven er 55, van matige ouders 24, van geheelont-

houders 9. Op 1.000 onnoozele kinders waren 791 kinders van dronkaards, en 75% kwamen ter wereld, erfelijk belast met drankzucht."² De alcoholplaag, "die ook onder de vlaamsche vrouwen der werkende klas een zekere uitbreiding [had] genomen", werd in 1907 door Alberic de Swarte als een van de oorzaken van de hoge kindersterfte naar voren geschoven. De kindersterfte was in de periode 1891-1900 het laagst in de provincie Namen (117,3/1.000) en het hoogst in Oost- en West-Vlaanderen (191,0 en 205,5/1.000).³

Gedurende eeuwen was bier een onvervangbare drank in heel Noord-Europa, maar in de periode 1861-1875 groeide het bierverbruik sneller dan de bevolking en in de periode 1841-1885 steeg ook het hoofdelijk verbruik van brandewijn op een spectaculaire manier.⁴ De hoge kindersterfte mag evenwel niet alleen aan alcoholmisbruik worden toegeschreven. In 1890 legde de redacteur van *De toekomst* een verband tussen de arbeidsomstandigheden en (kinder)sterfte:

... de slachtoffers van den arbeid zijn niet alleen degenen, die in de mijnen onder eene instorting begraven worden, of die zich in een nijverheidsgesticht verminken; maar ook al degenen, die door overtollig [bovenmatig] werken in een ongezonde plaats, de kiemen opdoen, waardoor zij zelve en hunne nakomelingen zullen sterven.

Het is verschrikkelijk om te bestatigen hoeveel verschil er in de opgave der sterfgevallen is tusschen werklieden en begoeden, en dit verschil bestaat in alle landen.⁵

* Alle afbeeldingen bij dit artikel komen uit de verzameling van Romain John van de Maele.

¹ *La lutte-De strijd*, 24.09.1898, p. 3.

² *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 01.01.1910, p. 1.

³ *De weergalm*, 07.03.1907, p. 1. Zie ook *De weergalm*, 18.03.1909, p. 6. Zie ook 'Rekening 1906', *De weergalm*, 12.03.1908, p. 1-2 met een overzicht van de kindersterfte in Ieper van 1900 tot 1907.

⁴ PHILIP H. DE PILLECIJN, *Sociaal probleem en verhalend proza*, Antwerpen, 1967, p. 111-112.

⁵ *De toekomst*, 11.05.1890, p. 1.

In datzelfde artikel werd verwezen naar het statistisch onderzoek van Kolb en Casper, naar gegevens uit Parijs, Manchester en Liverpool. Volgens Kolbs prognose haalden 57 op 1000 kinderen uit de betere milieus de leeftijd van 80 jaar, bij de arme bevolking viel dat cijfer terug naar een schamele 9. Casper berekende dat op 1000 kinderen die in een welstellend milieu ter wereld kwamen er 911 vijftien jaar oud werden, "in de arme klasse slechts 584".

gebruik van 'heulebloem en olie', een slaapmiddel waaruit 'een ras van idioten en stumperds' opgroeide, en tegen de onreinheid in de keuken. Vier jaar later kregen het werk der Kindervoeding en de inzet van dokter Donck de volle aandacht.⁶

In 1902 haalde ook de redacteur van het *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement* uit naar het alcoholmisbruik, maar hij gebruikte veel scherpere bewoordingen dan zijn collega van *La lutte-De strijd*. De sociale

IK BEN ZIEK, HIJ IS ZIEK, WIJ ZIJN ZIEK,
 GIJ ZIJT ZIEK, ZIJ IS ZIEK, ZIJ ZIJN ZIEK.

GIJ, WIJ, ZIJ, ALLEN, lijden aan de borst.
 GIJ, WIJ, ZIJ, ALLEN, hebben een gewonen hoest verwaarloosd.
 GIJ, WIJ, ZIJ, ALLEN, hadden beter kunnen zijn, wanneer wij slechts de ASDIJSIROOP hadden aangewend.
 GIJ, WIJ, ZIJ, ALLEN, gaan nu de ASDIJSIROOP aanwenden.
 GIJ, WIJ, ZIJ, ALLEN, zullen dan beter worden evenals miljoenen vóór ons.

Prijs per flesch van 230 gram 2 fr. 25, van 550 gram fr. 4 ; en van 100 gram fr. 7. Hoe grootere flesch, hoe voordeeliger dus!

ALLEEN ECHT MET ROODEN BAND MET HANDTEKENING

Ant. Akker

Algemeen Depôt : L. I. Akker, Rotterdam. Hoofd-Depôt voor België : O. D. Peul, Lange Nieuwstr. 57, Antwerpen.

Verkrijgbaar bij : Apotheek Becuwe, L. Aertsens, Botermarkt 9 ; Oude Apotheek Donck, F. Van Windekens, opvolger, Rijselstraat ; Ch. May, Grootte Markt 35 ; C. Libotte, Boomgaardstraat, Yper ; Jean Fiéfet, Armentiers, 26, Rue de l'Humanité ; en in alle apotheken.

De kindersterfte werd volgens de redacteur van *La lutte-De strijd* ondermeer in de hand gewerkt door een gebrek aan kennis, ziekte, het overlijden van vader of moeder en werkloosheid:

Zijn de werklieden blootgesteld aan werkloosheid, kleine loonen, ongelukken of ziekten, de kinders hebben altijd grootelijks hun deel in de ellende hunner ouders. Sterft de vader of de moeder, is een der ouders onder[h]evig aan den drank, is de moeder nalatig, werken zij beiden op de fabriek, is er 's middags en 's avonds geen vuur in den kachel, 't zijn de kinders die het ergst h[i]jeronder lijden.⁶

In hetzelfde artikel kwamen de resultaten van een 'gezondheids-enkwest' in Schaarbeek aan bod. Van de 4.652 onderzochte kinderen had 26,5% een slechte gezondheid als gevolg van te weinig eten.

In *De weergalm* werd er in 1908 op gewezen dat ongeveer 80% van alle kinderen, ondanks de armoede, de dronkenschap en omgevingsfactoren, toch gezond ter wereld kwamen. "Hier, als in zoovele zaken", schreef de redacteur, "sterft het volk bij gebrek aan kennis en onder-richt." Het artikel droeg de veelzeggende titel: 'De onwetendheid der moeders'.⁷ Er werd geprotesteerd tegen het

kwestie werd er volledig toegeschreven aan het drankmisbruik, en de gevolgen van het misbruik werden als volgt verwoord:

De doktors zeggen 't en bewijzen 't, dat de hospitalen vol liggen met lieden die de ellendigste ziekten hebben, enkel en alleene gekomen door het drankmisbruik.

[...]

De rechters zeggen 't, en wij hooren en zien het alle dagen, dat er wordt gevochten, gesteken en gemoord, niet eigenlijk door den mensch, maar door den duivel van den drank, met welken de mensch verkeert. Alle weken, op honderd plaatsen, bloedtoneelen, en ware dramas der helle.

De bestuurders der zothuizen zeggen 't, dat op de 10 krankzinnigen, er 7 hun verstand verloren hebben door het drankmisbruik. En in de gevangenis en in zothuis vooral, kan men de vreeselijke verwoesting zien welke het misbruik van den drank tewege brengt.⁹

Na de eeuwwisseling werd in het *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement* frequent geadverteerd voor Coza poeder dat de 'wonderbare eigenschap' bezat 'om tegenzin tot het drinken van sterken drank op te wekken.' In de geïllustreerde advertentie werd beklemtoond dat

⁶ *La lutte-De strijd*, 19.02.1898, p. 3.

⁷ *De weergalm*, 27.02.1908, p. 1.

⁸ *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 02.11.1912, p. 2.

⁹ *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 11.10.1902, p. 2.

het poeder in koffie, thee, melk, likeur, absint, bier, water of het voedsel kon worden ingenomen zonder 'dat de dronkaard er iets van weet.'¹⁰ Belangstellenden konden een gratis monster bekomen bij het Coza Institute in Londen.

Dronkenschap bestaat niet meer.

Een monster van het merkwaardige Coza poeder wordt gratis toegezonden.

Kan ingegeven worden in Koffie, Thee, Melk, Likeur, Absint, Bier, Water of in het voedsel, zonder dat het noodig is, dat de dronkaard er iets van weet.

Het COZA POEDER bezit de wonderbare eigenschap om tegenzin tot het drinken van sterken drank (bier, wijn, absint, enz.) bij den dronkaard op te wekken. Het COZA POEDER werkt zoo ongemerkt en zeker, dat de echtgenoot, de zuster of de dochter van den verslaafde het hem toekennen dienen, zonder zijn medeweten en zonder dat het noodig is, dat de patiënt ooit behoeft te weten waaraan hij zijne redding te danken heeft.

Ongeveer vijftig jaar vóór de aanklacht tegen de grootste vijand, in 1846, verging Vlaanderen van de honger: "Zijne uitgeputte bevolking bezit zelfs de kracht niet meer tot landverhuizen, en aan de ongelukkigen die zich bedelend tot aan Brussel voortgesleurd hebben, worden de poorten der hoofdstad gesloten uit vrees dat de volkellende zich als een besmetting zal uitbreiden", schreef de redacteur van het leperse blad *De toekomst*.¹¹

Na de eeuwwisseling was het hongerspook nog niet verdwenen. In *De weergalm* weerklonk de volgende klacht: *Wij sterven nog niet van gebrek, doch niemand zou durven beweren dat wij ons mogen voeden naar hartelust of dat wij genoeg kloek voedsel te nutten krijgen. In ons land eet het werkvolk bijna geen vleesch meer en dit om de enkele reden dat hetzelfde niet kooplijk is. Al de andere dagelijksche noodwendigheden rijzen in prijs op, en zulks maar altijd en meer.*

[...]

*Op de markten van Belle, Hazebrouck, Duinkerke, Yper, Rousselaere, enz., gaat het volk de verkoopsters van boter, eieren, vleesch, te lijve! De politie moet in de geschillen tusschen komen! Het volk wordt woelig.*¹²

In de weekbladen werd in de tweede helft van de negentiende eeuw en aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog regelmatig aandacht besteed aan de gezonde voeding, en terecht: "Zoo wij bedenken dat de voeding voor de middelste en voor de werkende klas van menschen de hoofduitgave uitmaakt", schreef een medewerker van *De kunstbode*, "kunnen wij niet genoeg de onwetendheid betreuren van den grooten hoop nopens de voedingskracht der verschillende spijzen."¹³ In een vergelijkende tabel werd een overzicht gegeven van het stikstof- en koolstofgehalte per kilo voedingsmiddel en daaruit werden o.a. de volgende vaststellingen afgeleid: 'ossenvleesch' was minder voedzaam dan spek, vet, stokvis, rog en haring, roggebrood was voedzamer dan tarwebrood, en erwten en bonen haalden de top. Bijna dertig jaar later schreef F. de Vinesky dat landbouwers – als gevolg van de vooruitgang in de natuur- en scheikunde – vrij goed wisten hoe ze 'te werk moesten gaan bij de samenstelling der rantsoenen voor [hun] vee', en hij betreunde dat de mensen hun eetlust nog vaak stilden met voedingswaren die 'bijna geen voedende waarde' bezaten. Daarna volgde een bespreking van de eiwitten ('eiwitachtige stoffen'), vetstoffen, koolhydraten, minerale stoffen en water.¹⁴

Het groeiende inzicht in de voedingswaarde van groenten, vlees, vis, fruit, granen... gaf aanleiding tot nieuwe voedingsadviezen, maar de koopkracht en het aanbod hielden (nog) geen tred met de wetenschappelijke vooruitgang, en er leefden heel wat vooroordelen. Zo geloofde men lange tijd dat het eten van fruit schadelijk was voor de gezondheid.¹⁵ In de periode 1750-1850 hielden de voedingstekorten en verkeerde eetgewoonten de kleine man letterlijk klein.¹⁶ In het midden van de negentiende eeuw werden in Oost-Vlaanderen 19,33% stedelingen en 20,91% plattelandsbewoners afgekeurd voor de legerdienst omdat ze te klein waren; 21,28% stadsbewoners en 15,73% dorpsbewoners werden wegens andere lichaamsgebreken afgewezen.¹⁷ De miliciens waren rond 1860 kleiner dan op het einde van de 18de eeuw.¹⁸ De combinatie van voedingstekorten met drankmisbruik en

¹⁰ *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 11.09.1909, p. 3.

¹¹ *De toekomst*, 14.10.1877, p. 2.

¹² *De weergalm*, 27.10.1910, p. 3.

¹³ *De kunstbode*, 14.01.1883, p. 2. Tijdens de eerste helft van de negentiende eeuw werd 2/3 tot 3/4 van het budget aan voeding (meer bepaald koolhydraatrijke producten) besteed. Zie JAN NECKERS e.a., *Geschiedenis van de kleine man*, Brussel, 1979, p. 111.

¹⁴ *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 24.08.1912, p. 6.

¹⁵ *De toekomst*, 08.10.1865, p. 2.

¹⁶ Lotelingen uit de betere standen waren gemiddeld 1,66 m groot, ambachtslui 1,57 m, arbeiders en huispersoneel 1,58 m. JAN NECKERS e.a., o.c., p. 111. Toen mijn overgrootvader, Leo van de Maele, zich in Aalst voor de lichte van 1886 meldde, was hij 1585 mm groot; hij was 'polisseur' of gladlijper.

¹⁷ J. MARESKA & J. HEYMAN, *Enquête sur le travail et la condition physique et morale des ouvriers employés dans les manufactures de coton à Gand*, Gand, 1845, p. 149.

¹⁸ JAN NECKERS e.a., o.c., p. 137 en CATHARINA LIS & HUGO SOLY, 'Armoede in de nieuwe tijden (Tot omstreeks 1850)', in: LIEVE DE MECHELEER ed., *De armoede in onze gewesten van de Middeleeuwen tot nu*, Brussel, 1991, p. 43-86, alwaar 59.

werkdruk speelde aan het eind van de lange negentiende eeuw nog steeds een belangrijke rol. Kort na 1900 stelde men in 'alle landen' een dalende 'kloekte' vast. Het aantal weerbare jongelingen 'goed voor den soldatendienst' daalde in Duitsland tussen 1902 en 1907 voor de kandidaten uit landelijke gebieden van 61% naar 58,7% en voor de jongeren uit de stedelijke gebieden van 54,7% naar 49,9%. Men wees op het gejaagde leven, vooral in de stad, op het alcoholmisbruik en andere overdaad. De voeding bleef in het artikel buiten beeld.¹⁹

Te zwaar werk in combinatie met een te schrale of eenzijdige kost en te veel bier of jenever bracht niet alleen de Duitse jeugd, Grueten Broos en veel andere Vlaamse werklieden in de tweede helft van de negentiende en in het begin van de twintigste eeuw uit evenwicht, dat was ook elders het geval. In een historisch essay, *Sultegrænsen* (1966 – *De hongergrens*), berichtte de Deense historicus Peter Riismøller over gelijkaardige verschijnselen in Jutland in de negentiende en in het begin van de twintigste eeuw. Riismøller, die zelf uit een vrij armoedig milieu stamde, werd getroffen door het verschijnsel 'kummervækst' – letterlijk vertaald 'kommergroei': een (te) kleine gestalte en een (te) kleine borstomvang, in combinatie met een aantal andere lichamelijke problemen, als gevolg van ondervoeding. De situatie in Vlaanderen was vergelijkbaar met die in Jutland en de 'conditie' van de Vlaamse werkmans werd treffend verwoord in het artikel 'La misère en Flandre' dat in 1898 in *La lutte-De strijd* verscheen: "*Ses vêtements sont minables; jamais il ne peut se réchauffer entièrement. Le pain noir compose son menu ordinaire; le goût de la viande lui est inconnu.*"²⁰

De lonen waren bijna steeds te laag – vooral kantwerksters, die gemiddeld 17 uren per etmaal werkten (!), konden amper hun kost verdienen²¹ – en het inkomen uit arbeid werd terecht als hongerloon bestempeld.²² In de stad werd de voedingssituatie van de werklieden gedurende tientallen jaren ongunstig beïnvloed door een sterk verbreid uitbuitingssysteem dat door Anton Bergmann (Tony) als volgt werd beschreven:

Brood en kruidenierswaren, vleesch en aardappelen, brandstoffen en kleeren, alles moest in den winkel der fabriek genomen worden, waar men de slechtste waren tegen den hoogsten prijs verkocht. In maanden kregen de werklieden geene klinkende munt te zien, en dan volgde nog de lange, de oneindige lijst der afhoudingen

*en boeten van allen aard en onder alle voorwendsel, zoodanig dat de werklieden, na eene week zwaren arbeid, verre van te trekken, soms nog op te leggen hadden.*²³

Een wet van 16 augustus 1887 bepaalde dat de lonen der werklieden in gangbaar geld moesten worden uitbetaald, maar meer dan tien jaar later werden nog steeds misbruiken aangeklaagd.²⁴

Voorjaarsongor

In een tijd dat er zelden voedsel te veel was en dat het loon vaak amper volstond om het dagelijks brood te kopen, woog ook de vaak gebrekkige bewaring zwaar op het dieet. Het voorjaar was een moeilijke tijd voor jongeren en ouderen, en Riismøller herinnerde zich enkele gebruiken uit zijn kindertijd: de kinderen kauwden in het voorjaar op zurkel – een zure plant die later opnieuw een plaatsje in zijn geheugen opeiste toen hij voor het eerst ascorbinezuur op de tong kreeg – en graansprietjes... die heerlijk smaakten.²⁵ Terecht wees de schrijver of schrijfster van 'Wat elke huisvrouw dient te weten' op het prijsvoordeel bij de aankoop van grotere hoeveelheden, maar de vrees voor bederf was even terecht. "*Het komt er dus op aan*", schreef de medewerker van het *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, "*de aangekochte voorraad te kunnen bewaren. Welnu, bijna elke spijs eischt haar eigen bewaringswijze.*"²⁶ De opsomming van de bewaringswijzen van de verschillende soorten voedingsmiddelen wekte de indruk dat het aanbod overvloedig was,²⁷ maar de interim-oversterfte van meisjes in de periode 1880-1930 roept een ander beeld op, ook al was de verhoogde sterfte van meisjes in de leeftijdscategorie van 10 tot 19 jaar niet alleen het gevolg van een gebrekkige voeding.²⁸

¹⁹ *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 26.06.1909, p. 1.

²⁰ *La lutte-De strijd*, 01.01.1898, p. 2.

²¹ 'Onze kantennijverheid', *La lutte-De strijd*, 23.04.1898, p. 3.

²² Zie o.m. 'De uithongeraars van het volk!', *De weergalm*, 07.09.1911, p. 1 en DE PILLECIN, o.c., p. 96-102.

²³ TONY, *Ernest Staes advocaat*, Antwerpen, 1944, p. 100.

²⁴ *La lutte-De strijd*, 04.02.1899, p. 3.

²⁵ PETER RIISMØLLER, *Sultegrænsen*, København, 1998, p. 30.

²⁶ *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 02.09.1911, p. 1. In het laatste kwart van de negentiende eeuw werden ook conserven en vleesextracten aangeboden. Voor ingeblikte groenten zie EDDIE NIESTEN e.a., *België kookt! De eeuw van Cauderlier 1830-1930*, Leuven, 2004, p. 108-109. Liebig, Bovril en La Plata (vleesextracten) adverteerden regelmatig in *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*; zie *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 30.08.1873, p. 4, 01.08.1874, p. 3 en 10.11.1900, p. 2.

²⁷ In het artikel werd aandacht geschonken aan de bewaring van aardappelen, groenten, deegwaren, specerijen, zuivelproducten, smout, vlees, vis, gevogelte, fruit (o.a. bananen, ananas, druiven, dadels, vijgen, pruimen), kraakamandelen, bier, melk... enz.

²⁸ L. VAN MOLLE, *Sociale geschiedenis van de Nieuwste Tijd*, Leuven, 2006, p. 52-53.

Ook de migratiecijfers wijzen erop dat de situatie niet rooskleurig was. In 1886 verbleven 482.261 Belgen in Frankrijk. Een daling van het aantal emigranten tot 465.855 in 1891 – nog steeds een behoorlijk aantal – werd door de redacteur van *De toekomst* als een terugkeer naar België geïnterpreteerd, en hij richtte zich onrechtstreeks tot de regering: “*De Belgen keeren naar hun land terug en komen hier den toestand der werklieden niet verbeteren. 't Is noodzakelijk dat de regeering zich om het lot onzer landgenooten in Frankrijk bekommere.*”²⁹ Impliciet verdedigde de redacteur een permanente emigratie.

De (honger)trek naar de stad leidde tot ‘een mangel aan werkkrachten in den oogsttijd’ en de uitwijking naar overzeese gebieden was niet gering. In april 1910 vertrokken vanuit Antwerpen 9.421 personen, in mei zochten 6.196 mensen – waaronder 1.208 Belgen – vanuit de grote havenstad een andere horizon op.³⁰ In 1904 bood Canada ‘kosteloze hofsteden van 64 hectaren’ aan onder de wervende titel ‘Voorspoed wacht ieder die werken wilt’. Rond een ahornblad dat als een uitgestoken hand een nieuwe horizon uitbeeldde, werd in een vijftal tafereelen het landbouwjaar geïllustreerd.³¹ Enkele jaren later verscheen in *De weergalm* een advertentie voor de ‘schoonste tarwe velden van West Canada’³², en in 1907 kwam de uitwijking uitvoerig aan bod in het *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*. De redacteur stelde vast, dat enkele dagen eerder nog “*talrijke personen van het omliggende, uit Yper, Boesinghe en elders*” naar Antwerpen waren getrokken, “*en van daar naar de nieuwe wereld [waren] gereisd om ginder fortuin te zoeken!*” Na de nuchtere vaststelling volgde de waarschuwing:

*Om dus in Canada tot welstand te geraken, moet men goed kunnen boeren, struisch en sterk zijn, tevreden zijn met sukkelen en eenige jaren armoede lijden, goesting hebben om engelsch te leeren en vergeten van te klagen.*³³

Ongeveer drie jaar later werd in hetzelfde blad deze stelling enigszins genuanceerd. Men wees erop dat landbouwers er vrij makkelijk de kost konden verdienen.³⁴ Men kon de (voorjaars)honger ook in eigen land proberen te stillen. Het gebruik van nieuwe landbouwmethoden en nieuwe meststoffen droeg bij tot betere oogsten, maar de hongerigen en zieken werden ook op een andere manier benaderd. Rond 1900 was ongeveer de helft van de advertenties in Deense bladen reclame voor in labo-

ratoria vervaardigde geneesmiddelen tegen vermoeidheid en voorjaarszwakte. Ook levenselixirs met oosters klinkende namen die energie en moed beloofden, werden frequent aangeprezen. Wat de flessen bevatten werd meestal niet medegedeeld, en de vitamineleer was toen nog een onbekend terrein. In Denemarken werd ook het magnetisme in de verf gezet.³⁵ Hoe stond het met de publiciteit voor geneesmiddelen tegen voorjaarsmoetheid, bloedarmoede en andere kwalen in Vlaanderen? Op die vraag zoek ik een – beperkt – antwoord in de volgende paragrafen.

Voor uitwendig gebruik

Ook in Vlaanderen werd het magnetisme aangeprezen. Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog werd in het *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement* tientallen keren in schreeuwende hoofdletters de vraag gesteld: “*waarom lijdt gij?*” In de advertentie keek een man onder een soort magnetische douche met veel vertrouwen naar zijn omgeving, en de beloften waren indrukwekkend:

Indien gij U niet goed te pas bevindt, kunnen wij U genezen met onzen ELECTRO-VIGUEUR. Indien gij zwak zijt, kunnen wij U sterk maken. Indien gij doordrongen zijt van rheumatieke pijnen, kunnen wij ze uitdrijven. Wij kunnen de olie in uwe gewrichten verspreiden en buigzaam maken.

Het uitwerksel der Electriciteit op den verzwakten en uitgeputten man is hetzelfde als dit van den regen op den uitgedroogden grond in den Zomer.

Hij mag uitgeput zijn door zakaderbreuk, zaadverlies of gebrek aan levenskracht; hij mag verwarde gedachten hebben, onzekerheid in zijn daden en besluiten, benauwdheid; hij mag bedeesd en prikkelbaar zijn, zijn vrienden en al ander gezelschap vermijden, geen ver-

²⁹ *De toekomst*, 10.09.1893, p. 3.

³⁰ *De weergalm*, 16.06.1910, p. 2. Zie ook *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 21.05.1910, p. 2, waarin de emigratiecijfers voor de eerste vier maanden naar de Verenigde Staten en Canada werden vermeld. Voor een uitgebreide bespreking van de Vlaamse emigratie naar Engeland en Noord-Amerika zie *Ons heem*, maart 1998, jrg. 52, nr. 1. Ter vergelijking: in de periode 1850-1910 week een op twaalf Denen, een op tien Zweden, een op acht Noren en een op zes IJslanders uit naar Amerika. RIISMØLLER, o.c., p. 120. Zie ook ‘Brief uit Argentina’, *De toekomst*, 08.09.1889, p. 3.

³¹ *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 30.04.1904, p. 3.

³² *De weergalm*, 09.04.1908, p. 2.

³³ *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 04.05.1907, p. 1.

³⁴ *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 17.09.1910, p. 1.

³⁵ RIISMØLLER, o.c., p. 31.

*trouwen meer hebben in zich zelve, wanneer het de eene of andere verantwoordelijkheid geldt. De Electriciteit, behoort toegepast gedurende eenige uren, zal die stoornissen doen verdwijnen.*³⁶

Geïnteresseerden konden contact nemen met dokter F.P. Maclaughlin & Co in Brussel.

In dezelfde periode werd ook vaak op de heilzame werking van een ander middel voor uitwendig gebruik gewezen: de thermogene watten. De watten werden aangeprezen als een 'volksgeneesmiddel' voor reumatische aandoeningen, verkoudheden, keelpijn en 'zijdesteekten', en ze werden vergeleken met andere middelen:

*Vaarwel voor altijd: zalf, strijksel, iodeverf, trekpleisters, enz. De THERMOGENE is bij deze zoo krachteloze en onreine geneesmiddels, 't geen het electriek licht is bij de oude olielampen. Hare werking is zeker; zij brengt prikkelingen te weeg en somtijds nogal erg, bijzonderlijk wanneer men zweeft; dan mag men de behandeling eenigen tijd opschorsen. Indien de werking ten achteren blijft bespreekt men het blad watte met azijn of Keulensch water.*³⁷

De thermogene watten werden aangeboden per doos (1,50 frank) en per halve doos (0,80 frank) en de geïllustreerde versie van de advertentie toonde een vuurspuwende pierrot die de watten tegen de borst drukte. Onder de dansende pantomimefiguur werden de 'weldaden' als volgt beschreven: "*Pierrot was ziek, had kou aan de longen, / Hij lei er op de Thermogène Wat; / En zie welk zonderling gevolg dit had, / 't Vuur kwam uit zijn keel met lange tongen.*"³⁸

De 'strijksels' of 'onreine geneesmiddels' waren nog lang niet verdwenen. De Kloosterbalsem van Klooster Sancto Paulo werd steeds opnieuw en met wisselende slogans aangeprezen. Steeds weer liet men ex-patiënten aan het woord die na het gebruik van de zalf volledig genezen waren. In juni 1912 stapte een vastberaden man (de heer Aristide Forir, Bruglaan, St.-Jans-Molenbeek) met zijn krukken en een bijl als het ware de advertentie uit – de werende titel onder de illustratie luidde: 'In het vuur met uwe krukken'. De zalf werd aangeprezen voor de behandeling van 'oude en nieuwe wonden, insectenbeten, zweren, speen (zowel blind als bloedend), alle rhumatische aandoeningen, vorst aan handen en voeten.' Zoals bij voedingswaren, gold ook hier een prijsvoordeel bij de aankoop van grotere hoeveelheden: 'per pot van 50 gram

fr. 1.50, van 100 gram fr. 2.50, van 250 gram fr. 5. – Hoe grooter pot, hoe voordeliger dus!³⁹ Een gelijkaardige uitwerking had, volgens de adverteerder, de St.-Jacobsolie, waarvan de gunstige werking werd beschreven naast een ruiter in actie op het slagveld – het leek wel alsof hij de boodschap 'Overwint de ziekte' uitbazuinde. De olie was werkzaam tegen 'rhumatism en de zenuwziekten, de ruggegraatkromming en het jicht, de vliesontsteking en heupjicht, de wonden en de uitwasingen.'⁴⁰ De Kloosterbalsem werd ook aanbevolen voor de behandeling van 'etterzweren', en verzwerigen 'door zwakte'. Volgens de opsteller van de advertentie had de balsem 'zweren genezen die reeds 10, 20, ja zelfs 50 jaar met andere zalf behandeld werden.'⁴¹ De zalf van Holloway was, naar verluidt, een 'onfeilbaar geneesmiddel voor kwade Beenen, zwerende Borsten, verouderde Wonden, zweren en Etterbuilen.' Voorts was ze 'beroemd ter genezing van Jicht, Rhumatiek, en onvergelykbaar voor Aamborstigheid', en zij had 'geene mededinger' bij de bestrijding van 'Kliergezwellen en alle soorten van Huidziekten'. En alsof dat niet volstond, genas Holloway's zalf 'betooverend samengetrokken en Stijve Gewrichten.'⁴²

Honger en reumatische aandoeningen waren eeuwenlang een Europees verschijnsel, en dat gold ook voor de bestendige aanwezigheid van luizen. Luizen bestreed men o.m. met 'vergiftzalf'... een geneesmiddel 'dat gevaarlijk [was]; de moeders hadden er schrik van.' De oplossing voor het netelig probleem was het gebruik van het poeder La Milanaise, vervaardigd door Felix Moulard in Brussel, dat zowel door volwassenen als kinderen 'met voordeel' kon worden gebruikt, "*want [het poeder] heeft het gemak de huid van den kop te verzuiveren, het haar te ontvetten, het zacht te maken, den uitval te beletten, de groei te bewerken, het zijchtig te maken, luizen, neetelen en pellekens te vermijden.*"⁴³ Ruim een kwarteeuw eerder werd door H. von Gimborn, apotheker te Emmerik aan den Rijn, haarbalsem of Eau-de-Cologne op de markt gebracht 'om den groei van het haar te bevorderen en het uitvallen te voorkomen.'⁴⁴ Melrose – een vergelijkbaar product – kon men bekomen bij 'coiffeurs en pafumeurs', grijs haar en schilfertjes kon men met London bestrijden, een product dat men bij apothekers, drogisten, kappers en in 'reukwinkels' vond.⁴⁵

Een onevenwichtig of onvoldoende dieet had ook een weerslag op het gebit, maar ook voor de bescherming

³⁶ *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 30.09.1911, p. 4.

³⁷ *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 24.10.1908, p. 2.

³⁸ *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 27.03.1909, p. 3.

³⁹ *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 08.06.1912, p. 3.

⁴⁰ *De toekomst*, 16.09.1894, p. 6.

⁴¹ *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 31.12.1910, p. 3.

⁴² *De toekomst*, 31.05.1891, p. 4.

⁴³ *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 04.12.1909, p. 3. In dezelfde periode werd in een redactionele bijdrage echter ook uitgelegd hoe men met vrij traditionele middelen – waaronder bruine zeep en een zalf die vooral uit zwavel en potas bestond – schurft en luisziekte kon bestrijden. *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 24.02.1912, p. 6.

⁴⁴ *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 10.07.1875, p. 4.

⁴⁵ *De toekomst*, 21.12.1890, p. 4 en *De weergalm*, 08.12.1910, p. 3.

van de tanden kon men een uitwendig geneesmiddel verkrijgen. In 1877 verscheen in *De toekomst* een langgerekte slogan: 'Het Eau de Suez verwijderd oogenblikkelijk en voor altijd de tandpijn.' Het spoelmiddel werd voorgesteld als een 'inenting van den mond' die het uittrekken en vullen van tanden kon voorkomen.⁴⁶ Een gelijkaardig spoelmiddel, Anatherin mondwater van H. von Gimborn, 'versterkt[e] zwak tandvleesch en verhinder[de] de vorming van kalk op de tanden.'⁴⁷

Melkkorst of 'aangezichtsroof bij kleine kinderen', een oppervlakkige huidziekte bij kinderen, werd 'zonder gevaar voor de gezondheid' bestreden met zalf (en likeur) van dokter Garot.⁴⁸ Ook liesbreuken konden, althans volgens de adverteerder, uitwendig worden behandeld. Apotheker Henricot uit Auvélais vroeg onder de titel 'Geen breukbanden meer!' aandacht voor de breukbalsem Corians, en hij vermeldde een aantal patiënten die na vele jaren (tot 29 jaar!) 'genezen' waren van een breuk.⁴⁹ Zilte-zalf van dokter Aerts, bereid door Honoré Ruysen, apotheker op de Kaatsmarkt in Veurne, was een afdoend geneesmiddel tegen 'droge en natte zilte, darters, katrienewielen, jeukte, distel, haarworm, kloven en vervellen der handen, baardziekten, puisten en allen anderen brand.'⁵⁰ 'Voor de zuiverheid der kleine kindjes en brand veroorzaakt door pis en uitzweeting hunner beenen' bracht Felix Moulard in Brussel het poeder Junior op de markt.⁵¹ Die roodheid – maar ook 'gesprongen tepels, roven, verzworen wintergezwellen, jeukten, huidziekten, zweetvoeten, kwade vochten aan hoofd en aangezicht' – kon men al eerder bestrijden met Philopédine Simon, een middel dat ook 'de brandwonden bedaar[de]'.⁵²

Wie hongerige kindermonden en vermoeidheid door snel op elkaar volgende zwangerschappen wilde voorkomen, kon gebruik maken van voorbehoedmiddelen – ook daarvoor werd reclame gemaakt, weliswaar zonder argumentatie.⁵³

Tegen 'teering', bloedarmoede en andere kwalen

Tuberculose of 'teering' was in de lange negentiende eeuw een veel voorkomende ziekte waarvan de verspreiding kon worden afgeremd door een betere hygiëne.⁵⁴ Na een internationaal congres, gewijd aan de bestrijding van de tuberculose, pleitte dokter Bernard Lefèvre voor twee soorten maatregelen: maatschappelijke en individuele. Patiënten konden gratis advies inwinnen en zich laten onderzoeken in een aantal dispensaria.⁵⁵ In de weekbladen werd nu en dan aandacht gevraagd voor 'gezondheidslessen uit de oude doos'. Ondermeer de heilzame werking van frisse lucht – 'even noodig als brood en veel goedkooper dan dit voedingsmiddel' – werd vrij uitvoerig besproken.⁵⁶ Voorts werden de hygiëne in de slaapkamer⁵⁷ en de keuken⁵⁸, de 'leefregel der ouderlingen'⁵⁹ en het gebruik van melk⁶⁰ belicht, waarbij vooral de noodzaak van het koken der melk werd beklemtoond: 'door het koken [worden] de microben gedood, namelijk de microben van de longtering...'

Veel opvallender waren de zeer directe advertenties voor pillen en siroop, en de aanpak was zeer direct. De abdijsiroop van Sancto Paulo werd o.m. aangeprezen onder de titel 'Tering is besmettelijk Deze dame betrapte het van haar man'.⁶¹ In de advertentie werd niet alleen de naam van de ex-patiënte vermeld, ook haar portret werd afgedrukt. De siroop werd eveneens aanbevolen om astma te bestrijden – '... gij lijders aan Asthma, Borst- en Longaandoeningen, wanhoopt niet meer, laat uw leven geen prooi zijn van voortdurende kwellingen!⁶² – en om de 'Engelsche of beenderenziekte', anders gezegd rachitis, om te buigen.⁶³ Voor de bestrijding van astma kon men ook zijn toevlucht nemen tot de gerenommeerde sigaretten (!) Escoufflaire.⁶⁴

'Duizenden zieken [waren] hunne vekomene genezing [van teering] verschuldigd aan Tizaan', een uitvinding van de Amerikaanse arts Velsor, luidde het in *De toekomst* van 18 december 1892. Dit geneesmiddel tegen 'teering', bronchitis,

⁴⁶ *De toekomst*, 18.11.1877, p. 4.

⁴⁷ *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 10.07.1875, p. 4.

⁴⁸ *De toekomst*, 17.06.1888, p. 3.

⁴⁹ *De toekomst*, 08.01.1888, p. 2.

⁵⁰ *La lutte-De strijd*, 16.12.1899, p. 4.

⁵¹ *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 21.08.1909, p. 3.

⁵² *De toekomst*, 08.01.1888, p. 2.

⁵³ *De weergalm*, 15.04.1909, p. 4.

⁵⁴ *La lutte-De strijd*, 12.11.1898, p. 3.

⁵⁵ BERNARD LEFÈVRE, 'Une guerre humanitaire', *De weergalm*, 11.01.1906, p. 3, en 'Ligue nationale belge contre la tuberculose', *De weergalm*, 11 juli 1912, p. 2.

⁵⁶ *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 12.09.1903, p. 2 en 10.06.1905, p. 1.

⁵⁷ *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 25.11.1911, p. 2.

⁵⁸ *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 25.02.1905, p. 1.

⁵⁹ *De toekomst*, 23.11.1890, p. 3.

⁶⁰ *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 29.04.1911, p. 4.

⁶¹ *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 18.09.1909, p. 2.

⁶² *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 28.01.1911, p. 3.

⁶³ *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 14.02.1903, p. 3.

⁶⁴ *La lutte-De strijd*, 03.11.1894, p. 4.

Verlost van de BEENDERZIEKTE

De ouders van den jongen h^r. Loois te Vlissingen, zijn vol bewondering over 't resultaat d^r **Abdijsiroop**, bij hun zoontje Willem, die in hevigen graad was aange-tast door de Engelse of beenderen ziekte en thans volkomen hersteld is.

De **Abdijsiroop** uit het klooster Santa Paula te Carthagera, geneest ook alle Borst- en Longaandoeningen, is een gezegend middel voor jongen en ouden van dagen.

Prijs fr. 2; fr. 4 en fr. 7 per flacon.
Verkrijgbaar in de apotheek Becuwe, opvolger: L. AERTSENS, Botermarkt, 9, te Yper.

hoest en astma was samengesteld uit grasplanten en wortels. In 1874 herinnerde de samensteller van teercapsules (dokter Herby in Brussel) aan een aantal geneeskundige werken en raadde hij de capsules aan tegen 'kortborstigheid en teering' – het werkzame bestanddeel was de teer van 'Pin Sylvestre Maritime'.⁶⁵ Het aantal advertenties waarin het werkzame bestanddeel duidelijk werd vermeld, was ook in Vlaanderen – zoals in Denemarken – relatief beperkt. Twintig jaar later zorgden de 'pastillen Moran', die eveneens uit 'pijnsap' werden vervaardigd, elke winter voor 'meer dan drie honderd duizend genezingen'. Het geneesmiddel was geschikt voor de behandeling van 'hoest, verwaarloosde verkoudheden, ontsteking der longpijpen, influenza, keelpijn, asthma [en] kinkhoest'.⁶⁶ Een andere producent van 'chemisch-technische praeparaten', H. von Gimborn, bood borstpillen aan die waren samengesteld uit 'drop, salmiakzout, mout, anijs, zwavel en extract van slaapbollen'. Ze waren goed van smaak en werden door de geneesheren aangeprezen tegen hoest, schorheid, keel- en borstpijn. Von Gimborn leek wat bescheidener dan Herby en Velsor.⁶⁷ In een advertentie die mij aan mijn eigen kinderjaren deed denken, sleepte een visser een kanjer van een vis voort. Ik dacht meteen aan de platte flessen en het etiket waarop ik eerder dezelfde tekening had gezien. 'Emulsion Scott als het voorbeeld aller emulsions...' De aanbeveling om levertraan te gebruiken werd met de volgende woorden aangevat:

Mijn zoon Emiel bleef verscheidene jaren bleek, zijne krachten verliezende en hevige lijdende aan eene ontste-

*king der oogen, door een verregaande bloedarmoede veroorzaakt. Een bijzondere geneesheer beval alsdan de Emulsion Scott en thans is het kind vroolijk, kloek en welvarend.*⁶⁸

Het 'rapport' dat ik bij het rudimentair medisch schooltoezicht in het midden van de jaren vijftig in de gemeenteschool van Herdersem meekreeg, vermeldde alleszins dat ik te mager was. Ik heb heel wat flessen van 'Scott's Emulsie' ingenomen... Ruim vijftig jaar eerder werd de weldadige werking van de emulsie als volgt beschreven: *De kindertjes hebben een voedsel nodig dat medehelpt tot de ontwikkeling der beenderen en terzelfder tijd tot de vorming van gezond vleesch. Scott's Emulsie vereenigt deze twee hoedanigheden en is tevens een versterker van zenuwen en van het zenuwstelsel. Wanneer gij nadenkt over de groote doelmatigheid van de traan – vereenigd met de hypophosphieten van kalk en soda, zult gij al gauw de voordelen erkennen verbonden aan het gebruik van Scott's Emulsie; deze voedzame spijs is terzelfder tijd aangenaam van smaak, gemakkelijk te verteren, op te nemen en in het bloed te verwerken.*

Emulsion SCOTT als het VOORBEELD ALLER EMULSIONS

en dit juist omdat zij alleen geneest.

De SCOTT vragende, zult gij elke andere emulsion krachtadiglijk weigeren; zoo niet, zult gij nooit de beoogde geneezing verkrijgen. De SCOTT heeft haars gelijke niet om de ziekten te genezen, waarvoor zij aangewend wordt.

De vervaardigers der Emulsion SCOTT voegen bij de bereiding de geneezing; bij de namaakscels der SCOTT ontbreekt dezelve.

Prijs 2,25 fr. en 4,50 fr.
bij alle apothekers.

Staal vrachtvrij, mits 50 centiemen in postzegels, gestuurd aan M. G. COBBENHAGEN, 39, Zuidstraat, Brussel.

De advertentie werd afgerond met een brief van mevrouw Giraud. Haar zoontje was door het gebruik van de emulsie 'vrolijk, sterk en welstellend' geworden.⁶⁹ 'Vischolie voor borstlijdende en voor flauwe en teedere gesteltenissen' was eveneens verkrijgbaar in de Moderne Apotheek in Ieper, die ook reclame maakte voor röntgenstralen: 'X stralen, waarmede men in het lichaam kan zien [d]at er iets gebroken of verplaatst is en wat er ingedrongen is.'⁷⁰

⁶⁵ Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement, 26.09.1874, p. 4. Op 06.01.1872 prees ook de firma Guyot haar teerpreparaten aan onder de naam 'Goudron de Guyot'.

⁶⁶ De toekomst, 11.03.1894, p. 3. Zie ook *La lutte-De strijd*, 03.11.1894, p. 3. Het werkzame bestanddeel werd als 'sève de pin' omschreven.

⁶⁷ De toekomst, 08.12.1872, p. 4.

⁶⁸ De weergalm, 21.04.1910, p. 3.

⁶⁹ *La lutte-De strijd*, 21.05.1898, p. 2.

⁷⁰ Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement, 22.12.1906, p. 3.

Apotheek de Walvisch in Antwerpen bood het middel 'Levenskracht' aan, een 'bloedversterkend middel dat op ongeloofbare wijze den mensch zeer spoedig' versterkte. Het werd aangeraden aan meisjes in de 'ontwikkelingsjaren' en aan patiënten die leden aan 'verslapping van bloed, bleekzucht, machteloosheid, gemakkelijk zweeten', aan personen die 'pijn aan de maag en in den rug' hadden, 'gedurig flauw' waren en 'geen eetlust, ja, zelfs [een] afkeer [hadden] van sterk voedsel, bijzonder van vleesch.' De aard van de werkzame bestanddelen van 'Levenskracht' werden niet vermeld.⁷¹ De verslapping kon ook worden bestreden zonder 'medecijnen'. Het 'kostelijk gezondheidsmeel Revalenta Arabica' werd aanbevolen voor de bestrijding van een lange lijst kwalen, waaronder 'flerecijn, koorts, moederkwaal, ontsteking der zenuwen, slapeloosheid, uitputting, verlies van het geheugen, teering, loospijpontsteking, vallende ziekten, pislloed, bleekzucht, verstopping...' Revalenta Arabica was 'het beste versterkingsmiddel voor de zwakke kinderen en personen van allen ouderdom'.⁷²

Om bloedarmoede tegen te gaan, kon men ook ijzerpillen slikken:

*De geabonneerden die zich flauw en uitgeput gevoelen, die lijden aan bloedarmoede, hartklopping, hoofddraaiingen of 't ruischen der ooren, zullen in korten tijd de volmaakte gezondheid terug vinden zoo zij hunnen toevlucht nemen tot de ijzer-pillen van Dr. Raphaël, te bekomen in alle goede apotheken aan 1,75 fr.*⁷³

IJzer trof men ook aan in de 'opwekkende-ijzervattende pillen' van dokter Rocq die in 1887 met een gouden medaille werden bekroond tijdens de wereldtentoonstelling in Boulogne-sur-Mer,⁷⁴ en in de 'peptonen' van Denaeyer's Peptonen company. Het product bevatte 'peptonen van vloeibaar onvruchtbaar gemaakt vleesch' en 'peptonate van vloeibaar ijzer, het voedingsrijkste en het krachtigste der ijzerbevattende geneesmiddelen.' Het geneesmiddel werd gebruikt 'bij bloedarmoede, suikerpis, gebrek aan eetlust, enz.'⁷⁵ De wijn van Defresne had een vergelijkbare samenstelling ('oplosbare deelen van het vleesch, ijzerphosphaat, phosphoorzure kalkmelk'), en hij werd bestempeld als een voedzame drank die ook door gezonde lieden mocht worden gebruikt. De verster-

kende wijn werd 'met goed gevolg gebruikt bij gebrek aan eetlust, snelle wasdom, herstellende zieken, maagziekte, bloedarmoede en tering.'⁷⁶ Om bloedarmoede te bestrijden kon men ook gebruik maken van 'Kräuterwein' van Hubert Ullrich. Deze versterkende drank was samengesteld uit ondermeer: 'vin de Malaga, esprit de vin, glycéérine, vin rouge, jus de sorbier sauvage, jus de cécises, fenouil, anis, ginseng, racine de gentiane...'⁷⁷ De 'formule' vermeldde bovendien de relatieve inhoud van de bestanddelen.

Het herstel van verschillende soorten krachtverlies kon in de hand worden gewerkt door het innemen van een lepel La Reconstituante 'in een half glas wijn of anderen drank – geen melk – na iedere maaltijd', en 's nuchtends k[o]n men ze nemen zeer vroeg in zwarten koffij.' Het middel was geschikt voor bejaarden, overwerkte personen, zieken met borstkwalen, snel groeiende kinderen, personen met bloedarmoede en maaglijders.⁷⁸ Wijnelixir Quina-Laroche was – althans volgens de advertentie – werkzaam bij bloedgebrek, gebrek aan krachten, enz.⁷⁹ Kina was ook een bestanddeel van het Apéritif Banyuls au Quinquina, een drank die zonder verwijzing naar enig ziektebeeld werd aangeboden.⁸⁰

Voor de behandeling van reumatoïde aandoeningen werden heel wat middelen aanbevolen. Gewrichtsklachten waren immers een veelvoorkomend verschijnsel:

IN GEEN LAND ter wereld zijn er meer reumatiek- en jichtlijders dan in het onze, en dit is niet te verwonderen, gezien de gedurige vochtigheid die bij ons heerscht. En wat is hij niet beklagenswaardig, hij die door reumatiek geveld wordt! Zijn karakter verbittert...

Deze kwalen kon men bestrijden met Elixir Vincent, die 'uitsluitend met planten vervaardigd' was.⁸¹ Merkwaardig is wel dat in een andere advertentie voor Elixir Vincent het gebruik van kruiden als ondoeltreffend werd afgedaan...⁸² Reumatoïde klachten konden ook worden bestreden met de kruidenthee van de pastoor van Ars (Tisane curé d'Ars),⁸³ het natuurlijk mineraal arsenicaal water van Court St.-Etienne,⁸⁴ Elixir Philipart (4,5 frank per fles),⁸⁵ gezondheidspillen Défense die 'noch aloës noch prikkelende stoffen' bevatten (1 frank voor 30 pillen),⁸⁶ Levenspillen van Frans Roman (apotheker te

⁷¹ *La lutte-De strijd*, 28.12.1895, p. 4.

⁷² *De toekomst*, 15.11.1870, p. 4.

⁷³ *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 22.05.1909, p. 2.

⁷⁴ *De toekomst*, 08.04.1888, p. 4.

⁷⁵ *De toekomst*, 30.09.1888, p. 2.

⁷⁶ *De toekomst*, 30.09.1888, p. 2 en 23.12.1888, p. 1.

⁷⁷ *De weergalm*, 17.11.1904, p. 4.

⁷⁸ *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 08.12.1906, p. 3.

⁷⁹ *De kunstbode*, 02.04.1882, p. 4.

⁸⁰ *De weergalm*, 22.06.1911, p. 3.

⁸¹ *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 26.09.1903, p. 2 en 15.06.1901, p. 3.

⁸² *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 02.06.1900, p. 3.

⁸³ *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 07.12.1912, p. 3.

⁸⁴ *De kunstbode*, 22.10.1882, p. 4.

⁸⁵ *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 23.11.1912, p. 4.

⁸⁶ *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 22.11.1902, p. 3.

Dendermonde),⁸⁷ Elixir van dokter Roggen ('uit onschadelijke arsenijstoffen samengesteld') en van een niet nader genoemd kapucijnenklooster.⁸⁸ Het elixir van de kapucijnen was ook werkzaam tegen bronchitis, influenza, phtisie (tering), leverziekten, bloedarmoede, zenuw-aandoeningen en scrofulose. Tegen reuma – en tal van andere aandoeningen – werd ook gebruik gemaakt van Hop-Bitter (5 frank per fles).⁸⁹

COURT St-ETIENNE
Natuurlijk mineraal arsenicaal water

BRON VAN DE HOSPICE
(WARMTEGRAAD: 10 GRAAD)
aangenomen door de burgerlijke
HOSPITALEN VAN BRUSSEL
Gouden Medalie der internat.
Tentoonstelling van Brussel 1880.

GEBRUIKT

1° In de chronische ziekten de longen,
den maag, loospijp, asthma, kinkhoest;
2° Rhumatism en jicht;
3° Zenuwkoortsen;
4° Voor de huidziekten;
5° Voor het bloed te verrijken en 't zenuwstelsel te versterken;
6° Behoedt voor de zeeziekte.

- IN 'T GROOT: 16 flesschen, fr. 12
30 id. " 20
50 id. " 30 op

wagen te Court.
Zich te adresseeren: COMP^e DER ARSENI-
CALE WATERS, te Court-St-Etienne. Te krij-
gen bij alle apothekers en in alle depots van
mineraal waters.

Uitleggingsboek met getuigschriften van doctors gratis en
franco op gefrankeerde vraag.
Hotel Gerard, te Court-St-Etienne. pensioen 5 fr.

Elixir d'Anvers en een gelijkaardige drank van De Kempenaar bleken geschikt te zijn voor de behandeling van buikkramp.⁹⁰ Voor de behandeling van 'ziekten der waterorganen' was er een middel op de markt van G. van Nerom (oud-apotheker der gasthuizen),⁹¹ en Dr Mortin stelde voor de 'damen en jufvrouwen' een geneesmiddel samen uit plantenextracten ter bestrijding van 'abnormaal achtergeblevene stonden' ('4.10 fr. de heele en 2.10 fr. de halve doos').⁹²

Tegen zenuwpijn en andere ongemakken

Zenuwpijn en andere ongemakken waren het domein bij uitstek voor apothekers met een gevoel voor een commerciële aanpak. De Wonderbare Poeders van het Wit Kruis, verpakt in een doos met waarborgband waarop een wit Sint-Andreaskruis was afgebeeld, werden zeer vaak aangeprezen – de boodschap luidde: 'ze versterken de zenuwen, zijn schadeloos voor de gezondheid en missen nooit hun uitwerksel'.⁹³ Een concurrent uit Mechelen, Jos. Gauthier, bood 'zenuwpoeders' aan die ook geschikt waren 'voor personen die geen Antipyrine' verdroegen.⁹⁴ De werkzame bestanddelen van deze pijnstillers werden niet vermeld. Er waren wel meer pillen te bekomen die werkzaam waren tegen hoofdpijn en tal van andere ziekteverschijnselen: o.a. "Standaert's pillen, Wonderpoeiers en Bloedpillen van F. Vergauwen".⁹⁵ Ze werden echter steeds aangeprezen zonder vermelding van de samenstelling.

Huismiddeltjes

Het ruime aanbod van zalven, balsems, siropen, pillen, elixirs en ouwels in de apotheken betekende geenszins dat huismiddeltjes volledig in onbruik geraakten. Er werd nog vrij regelmatig aandacht gevraagd voor goedkope alternatieven. Voor de bestrijding van nierstenen kon men thee van berkenbladeren gebruiken.⁹⁶ Kinderpokken bestreed men met 'teer en water' en tegen de littekenvorming gebruikte men een mengsel van 'krijt en room'.⁹⁷

Voor het verzachten van handkloven kon men een mengsel van water, honing en glycerine gebruiken. Om de hoest te stillen werd appelthee aangeraden, en warme melk was, naar verluidt, efficiënt bij de bestrijding van maagpijn en 'kwaadaardige diarrhee'.⁹⁸ Voor de bestrijding van reuma kon men naar verluidt zelf een doeltreffend mengsel samenstellen.⁹⁹ "Jonge okkernoten op jenever of brandewijn gezet, zijn een bijzondere remedie

⁸⁷ Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement, 19.09.1903, p. 3.

⁸⁸ Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement, 27.10.1906, p. 3 en *La lutte-De strijd*, 11.05.1895, p. 4.

⁸⁹ *De kunstbode*, 09.07.1882, p. 4.

⁹⁰ *De toekomst*, 12.08.1888, p. 4 en *De weergalm*, 23.11.1905, p. 3.

⁹¹ Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement, 19.07.1902, p. 3.

⁹² Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement, 25.06.1904, p. 3.

⁹³ *De weergalm*, 11.09.1913, p. 4.

⁹⁴ Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement, 15.01.1910, p.

⁹⁵ Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement, 04.06.1904, p. 3, 10.12.1910, p. 3 en 20.12.1902, p. 3.

⁹⁶ Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement, 17.09.1904, p. 2.

⁹⁷ *De toekomst*, 22.01.1865, p. 2.

⁹⁸ Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement, 20.12.1902, p. 2.

⁹⁹ Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement, 30.11.1907, p. 1.

voor het koliek van mensen en paarden", schreef de redacteur van *De toekomst* in 1890. In hetzelfde artikel werd echter ook op de minder aangename effecten van noten gewezen.¹⁰⁰

Elixirs, poeders en pillen waren wellicht vaak te duur voor wie er het meest nood aan had. In 1888 kostten de uit planten samengestelde Standaerts-Pillen 1,50 frank per doos,¹⁰¹ Pink pillen, die de gezondheid 'in de wanhopigste gevallen' terugschonken, kostten in 1898 3,50 frank per doos of 17,50 frank per 6 dozen.¹⁰² Enkele jaren later kon men zich Foster Pillen 'voor de nieren' aanschaffen tegen een vergelijkbare prijs: 3,50 frank per doos, of 19 frank per 6 dozen.¹⁰³ Daminet's 'plantachtige' pillen voor een snelle en zekere genezing 'van alle ziekten der maag, darmen, lever en van alle langdurende en ongeneesba[a]r geoordeelde kwalen van het vel...' waren te verkrijgen in grote en kleine dozen (3 en 2 frank per doos).¹⁰⁴ De moderne ziekteverzekering is een vrij recent verschijnsel... Wie vrijwillig aangesloten was bij een 'ziekenbeurs' kreeg wel een tegemoetkoming voor de geneesmiddelen en het bezoek aan de dokter. In het feuilleton 'Eerlijk volk' vertelde Leontine dat ze 'dokter en medecijnen voor niet' had, maar het geld dat de ziekenbeurs aan haar zieke echtgenoot uitbetaalde, volstond - samen met het geld van haar dochters en zoon - amper om voor de kinderen alle werkdagen aardappelen en brood op tafel te brengen, 'en 's zondags een beetje vleesch er bij.'¹⁰⁵

Ter afronding

Deze beperkte speurtocht heeft een aantal elementen aan de oppervlakte gebracht die vergelijkbaar zijn met de vaststellingen die Riismøller heeft gedaan, maar er zijn ook verschillen: (a) een substantieel deel van de advertentieruimte werd ook in de leperse bladen met reclame voor geneesmiddelen gevuld, maar ik heb geen enkele keer kunnen vaststellen dat het aandeel meer dan de helft bedroeg, (b) bij een aantal geneesmiddelen werd de samenstelling - soms beknopt - vermeld, maar dat was niet het geval bij pijnstillers, (c) er werd nu en dan zeer uitdrukkelijk op het plantaardig karakter van het middel gewezen en er was een beperkt aantal 'vergelijkende' advertenties waarin de onzuivere of chemische samenstelling van andere medicamenten aan de kaak werd gesteld. Voorts besteedden de redacteurs - ondanks de publiciteit - vrij regelmatig aandacht aan huismiddeltjes, en dat dit aan het eind van de lange negentiende eeuw, en nog lang daarna, geen overbodige reflex was, werd tussen de twee wereldoorlogen bevestigd door de uitgave van een lijvig boek over gezinsgeneeskunde dat heel wat herdrukken heeft beleefd: *La médecine familiale* van dr. B. Baumel, dr. Strang en dr. Doubossarsky. In dat (toen) wetenschappelijk verantwoord werk, dat als *De familiale geneeskunde* ook in Vlaanderen bij heel wat lezers terug te vinden was, werden naast de wat moeilijker te bereiden 'formulen van de huiselijke apotheek' nog steeds heel wat eenvoudiger recepten vermeld.¹⁰⁶

Romain John van de Maele
Duinberglaan 25
3001 Heverlee

¹⁰⁰ *De toekomst*, 09.11.1890, p. 3.

¹⁰¹ *De toekomst*, 23.12.1888, p. 1.

¹⁰² *Het weekblad van Yperen en het arrondissement*, 17.09.1898, p. 3.

¹⁰³ *Het weekblad van Yperen en het arrondissement*, 21.07.1906, p. 2.

¹⁰⁴ *De toekomst*, 21.04.1889, p. 3.

¹⁰⁵ ALFONS SEVENS, 'Eerlijk volk', *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, 22.09.1900, p. 2 en 27.10.1900, p. 1.

¹⁰⁶ B. BAUMEL e.a., *De familiale geneeskunde*, Brussel, s.d.

Augustinus en het knaapje (Jezuskindje) met de (pap)lepel

Een typisch Vlaamse vertaling van het visioen van de H. Augustinus over de ondoorgrondelijkheid van het mysterie van de Triniteit

Houten papelepel, Vlaams, ca. 1900 (28 cm.). Erven Josephus De Troch, Ternat.

Luc Van Eeckhoudt

Het pittoreske tafereel (visioen) dat Augustinus voorstelt, mediterend aan de rand van het water (zee), die een knaapje (Jezuskindje) ontmoet, hem onbegrijpend aankijkt als dit Kindje bezig is de zee leeg te scheppen in zijn putje, vraagt wat hij eigenlijk doet, hem op het onmogelijke van zo'n handeling wijst en deze Augustinus verwonderend antwoordt: het zal makkelijker zijn de zee in mijn putje leeg te scheppen dan dat gij het Triniteitsprobleem doorziet¹, is ons alom gekend.

Dat Vlaanderen toonaangevend zal zijn om dit tafereel uit te beelden en dan nog wel op typisch Vlaamse wijze, zal niemand verbazen. Wat typisch Vlaams is, is de lepel, de papelepel, die het Jezuskindje hanteert en quasi niet de schelp zoals we dit elders in de iconografie aantreffen.

Deze Vlaamse kunstwerken gaan we even van dichterbij bekijken. We hebben er een veertigtal bij elkaar kunnen brengen die we aantreffen, zowel op onze Vlaamse miniaturen als op schilderijen, gravures, halfverheven beeldhouwwerk, wandtapijt en tegels... Hiertussen zijn er maar een paar waar het knaapje (het engeltje of het Jezuskindje) een schelp gebruikt om te scheppen in de plaats van een papelepel. Alle andere afbeeldingen tonen ons een lepel, een grote lepel of papelepel. Nadien overlopen we ter vergelijking een selectie van de algemene iconografie van dit tafereel, die sinds de XVIIde eeuw wijd verspreid is, om de verschillende bestanddelen ervan even onder de loupe te nemen.

¹ *Acta Sanctorum*, augustus, t. VI, p. 357 E. HENRI MARROU, Saint Augustin et l'Ange. Une légende médiévale, in : *Christiana Tempora. Mélanges...*, Rome, 1978, p. 401-413.

Het ontstaan van deze legende

Oorspronkelijk stamt deze legende uit de homiletiek, uit 'exempla' waarmee de middeleeuwse predikanten hun sermoen kracht trachten bij te zetten. Dit 'exemplum' was oorspronkelijk niet gekoppeld aan de persoon van Sint-Augustinus. Het is pas in het begin van de XIIIde eeuw voor 't eerst gepubliceerd en speelde zich af aan de oevers van de Seine te Frankrijk. Het is de verdienste van de Brabantse dominicaan Thomas van Cantimpré (bij Kamerijk)², een grote en vermaarde Augustinuskenner, die het in 1263 van toepassing maakte op kerkvader Augustinus in zijn werk *Bonum universale de apibus* (Het universele Goed of de Mystieke Bijen), het fameuse "Biënboeck" (1256-1261)³. Van hieruit verspreide deze anecdote zich snel vanaf de XVde eeuw over de Nederlanden tot het Iberische schiereiland en via de wereldontdekkers over de Nieuwe wereld.

Dit 'exemplum' (voorbeeld) werd aanvankelijk ook op andere personen toegepast, doch de enige versie die zo'n bijzondere populariteit genoot is onze Augustinusversie: Augustinus en het Kindje Jezus aan de rand van de zee⁴, en dit vooral in Vlaanderen, heel typisch: het Jezuskindje met de paplepel. Dit wordt iconografisch vertaald in talrijke afbeeldingen vanaf de XVde eeuw. De oudste afbeelding die we kennen (ca. 1420) is een xylografie (houtsnede) waarvan een exemplaar zich bevindt in de Bibliothèque National te Parijs, verder komt het voor op de fresco's van San Gimignano (Italië)⁵: hier zien we de eerste afbeelding van het engeltje (of naakte knaapje) dat een kruisnimbus draagt, waardoor dit knaapje duidelijk met het Christuskind wordt geassimileerd. We treffen het ook aan bij onze Vlaamse Primitieven en vanaf de XVIIde eeuw kent het bij ons een grote verspreiding via gravures (afbeeldingen), via elk klooster dat leeft onder de Augustinusregel, enzomeer.

Deze legende wordt vooral in de tijd van de Contra-reformatie gepromoot. In 1608 lokaliseert de augustijn Ambrogio Staibano uit Napels deze scène aan de zee te

Civita-Vecchia⁶, namelijk ten tijde van de terugreis van Augustinus naar Afrika.

Via deze afbeeldingen maken we een wandeling door zes eeuwen iconografie waarin onze Vlaamse hoogtepunten niet ontbreken. Inderdaad, aan de aandacht van onze voornaamste kunstenaars is dit tafereel niet ontgaan (Vlaamse Primitieven, Rubens, De Crayer, Teniers... en bij de graveurs Collaert, Bolswert, De Man, Galle...).

A. Repertorium van de Vlaamse iconografie (37/43 paplepel)s⁷

I. Miniaturen

1. Augustijns graduale van Haarlem, 1494⁸

Dit graduale bevindt zich thans in de Public Library, New York.

Versiering van de onderste rand van een blad muziektekst: centraal het Kindje (met aureool) dat de zee leegschept in zijn putje met een paplepel, links bisschop Augustinus met drie kloosterlingen (augustijnen) en rechts een vrouwelijke heilige (Barbara met toren) eveneens met drie kloosterlingen.

Op de zee enkele schepen.

² De Brabantse dominicaan Thomas van Cantimpré (+ ca 1271) was oorspronkelijk regulier kanunnik van de orde van Sint-Augustinus, nadien trad hij in te Leuven in de dominicanenorde. Hij is een van de grote encyclopedisten. Omstreeks 1240, na 15 jaar opzoeking, schreef hij het Latijnse prozawerk *De Natura Rerum* (20 boeken): JOZEF JANSSENS, *Besloten Wereld- Open Boeken. Middeleeuwse handschriften in dialoog met actuele kunst*, Tielt, 2002, p. 162 (cat. nr. 45).

STEPHANUS AXTERS O.P., *Geschiedenis van de Vroomheid in de Nederlanden*, Antwerpen, 1950, t. I, p. 333-335.

M. VILLER e.a., *Dictionnaire de Spiritualité ascétique et mystique, doctrine et histoire*, Paris, 1990, t. XV, kol. 784-792.

L. VAN BELLINGHEN, *Bellingen en de Abdij van Cantimpré*, Bellingen, 1991, p. 67-68.

VINCENT WILLART, *Thomas de Cantimpré, Le bien universel ou les Abeilles Mystiques*, Bruxelles, 1650 (vertaald uit het latijn).

³ A.K. DE MEIJER OSA, Augustijnen aan het Spaarne. Nogmaals het graduale van 1493-1494, in : *Holland*, Haarlem, 1991, nr. 23, p. 57.

⁴ HENRI TRÉNÉE MARROU, Saint Augustin et l'Ange. Une légende médiévale, in : *Christiana Tempora. Mélanges d'histoire, d'archéologie, d'épigraphie et de Patristique*, Rome, 1978, p. 143.

⁵ Zie verder in het algemeen repertorium: fresco's nr. 8.

⁶ HENRI-IRÉNÉE MARROU, o.c., p. 140.

⁷ Vlaanderen dient ruim gezien te worden, in zijn territorium van die tijd. Vandaar dat in deze bijdrage onder dezelfde noemer, ook enkele "Nederlandse" items zijn opgenomen.

⁸ ALBERIC DE MEIJER OSA, Saint Augustine and the conversation with the child on the shore. The History behind the Legend, in : *Augustinian Heritage*, Villanova, 1993, vol. 39, p. 21-34: afbeelding p. 29.

A.K. DE MEIJER OSA, Augustijnen aan de Spaarne. Nogmaals het graduale van 1493-1494, in : *Holland*, Haarlem, 1991, nr. 23, p. 53-72.

II. schilderijen

1. Meester van de "Vita van Sint-Augustinus" (toegeschreven aan Simon BENING), Gent-Brugge, 1520-1540, Jeruzalem.⁹

Rechthoekig tafereel aan de rechterzijde (44,7 x 50,9 cm) van het samengestelde schilderij dat uit elf verschillende delen bestaat.

Centraal bisschop Augustinus met links van hem het Kindje met lepel. Links de zee met schepen, rechts een kloosterkerk en een stad. Vooraan rechts predikt Augustinus voor een menigte.

Meester van de Vita van Augustinus, Jeruzalem, 1520-1540.
Foto P. Christian Eeckhoudt OP, Jeruzalem.

2. Meester van Sint-Augustinus, anonieme Vlaamse primitief, Brugge ca. 1520¹⁰ New-York (schelp of lepel: niet duidelijk te onderscheiden op de afbeeldingen).

Dit tafereel bevindt zich in de rechter bovenhoek van deze vita.

Vooraan Augustinus in wit gewaad met het Kindje, naar rechts: de zee, een stad enkele eremieten en een rotslandschap.

3. Peter Paul RUBENS, schilderij, Sint-Thomas kerk te Praag, 1639¹¹ thans in de National Gallery te Praag.

Augustinus in prachtig bisschops-gewaad, staat licht voorover gebogen naar het naakte Kindje te kijken, bovenaan een engel die zijn attributen vast

houdt (staf, mijter, hart). Het Kindje houdt boven zijn putje een schelp vast.

P.P. Rubens, Praag, Sint-Thomaskerk. Verz. Luc Van Eeckhoudt

4. Peter Paul RUBENS, kopie, schilderij in de Sala de Visitas, El Escorial te Madrid.

Bisschop Augustinus (mijter, staf, gewaad) staat rechts en wijst naar het Kindje links voor hem, dat een doek over zijn schouders draagt. Vooraan liggen enkele schelpen.

5. Peter Paul RUBENS, kopie, Museo del Prado, Madrid.

Bisschop Augustinus met het naakte knaapje met papelepel aan de rand van de zee. Vooraan enkele schelpen op het strand.

⁹ JEANNE en PIERRE COURCELLE, *Iconographie de Saint Augustin, Cycles du XVe siècle*, Paris, 1969, p. 157 en plaat CXV.

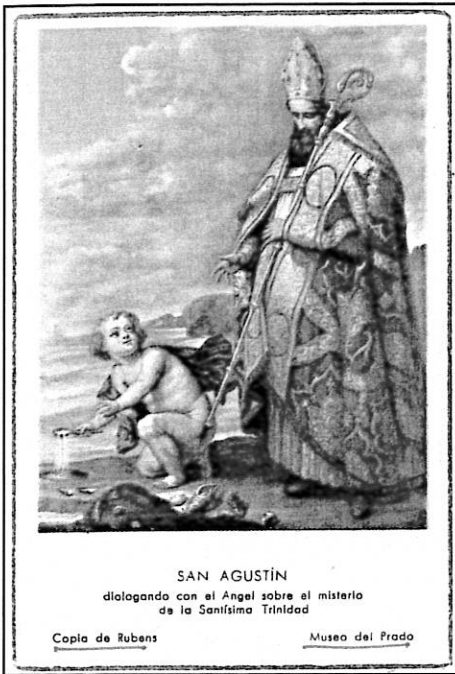
LUC VAN EECKHOUDT, *De Meester van de "Vita van Sint-Augustinus" een ongekende Vlaamse primitief te Jeruzalem (Gent-Brugge, 1520-1540)*, ter publicatie (Jeruzalem).

¹⁰ JEANNE en PIERRE COURCELLE, *o.c.*, p. 148 en plaat CV.

¹¹ AUGUSTINUS EGGER, *Der hl. Augustinus*, Munchen, 1904, p. 107: afbeelding.

HENRI MARROU, *St. Augustin et l'augustinisme*, Bourges, 1956, p. 144-145 (met afbeelding).

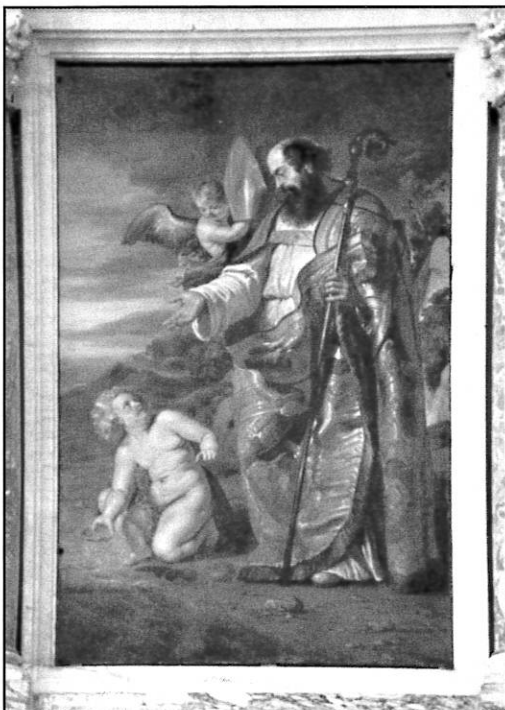
LOUIS REAU, *Iconographie de l'Art Chrétien*, Paris, 1958, t. III, I (A-F), tw Augustin d'Hippone (28 août).

P.P. Rubens, kopie, El Prado Madrid. Verz. Luc Van Eeckhoudt

6. Peter Paul RUBENS, atelier, Iglesia de la Purissima, Salamanca.

Bisschop Augustinus, zonder mijter, met staf, staat naast het naakte mollige Kindje dat met een schelp water in het putje giet. Naast Augustinus vliegt een engeltje (met vleugels) dat zijn mijter vasthoudt.

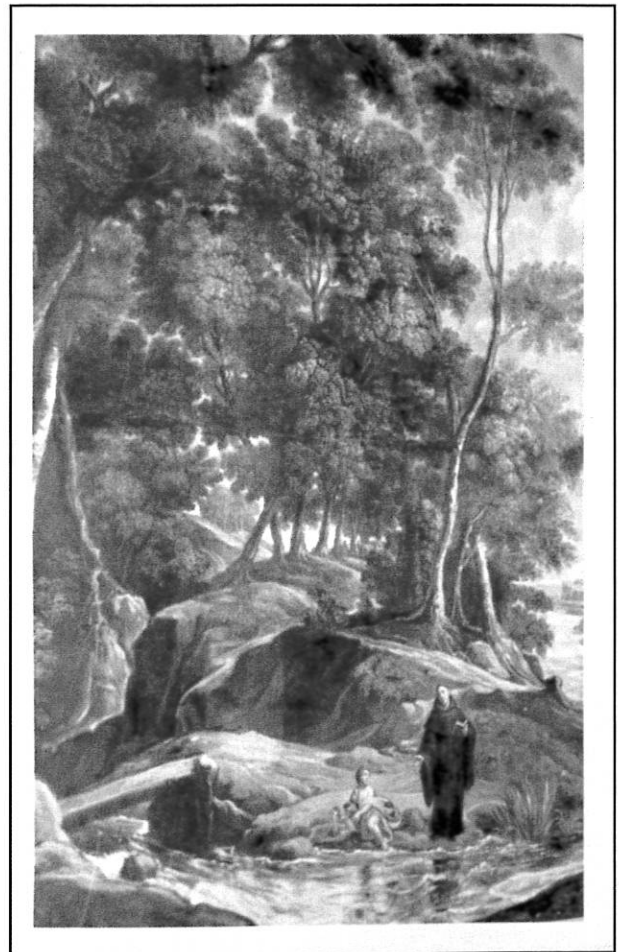
P.P. Rubens, atelier, Salamanca, Iglesia de la Purissima. Verz. P. Fred Verstappen OSA, Heverlee

7. Gaspar DE CRAYER, ca. 1660, Iglesia San Francisco el Grande, Madrid¹² (sinds 1882). (271 x 175 cm).

Bisschop Augustinus (mijter, staf, ge waad) links, wijst naar het Kindje rechts, op de achtergrond een wijds zeelandschap met boten, vooraan enkele prachtige vreemde schelpen.

8. Victor VERSPILT, 1680-1710, pand, Sint-Stefanusklooster, Gent¹³. (281 x 245 cm), figuren door Jan VAN CLEEF (?).

Dit werk behoort tot een reeks van vijf grote olieverfschilderijen (natuurlandschappen) op doek die thans de grote pand versieren in het Sint-Stefanusklooster te Gent. Onderaan monnik Augustinus en het Kindje met de lepel. Augustinus draagt een boek in zijn linker hand.

Victor Verspilt, Gent, Sint-Stefanusklooster, 1680-1710 (detail). Verz. P. Louis Goegebuer OSA, Gent

¹² HANS DE VLIÉGER, GASPAR DE CRAEYER, *sa vie et ses oeuvres*, Brussel, 1972, t.I, p. 222, A 195 en t. II, nr. 182 (afbeelding).

¹³ *Zeven Eeuwen Augustijnen. Een kloostergemeenschap schrijft geschiedenis*, Gent, 1996, p. 180 nr. 109.

Willem Van Herp, Sint-Augustinuskerk, Antwerpen, ca. 1650. Copyright A.C.L.-Brussel

9. Erasmus QUELLINUS, 1666-1668, te Brugge, Sint-Salvatoriekathedraal (ex-augustijnenklooster van Brugge) (200 x 300 cm)¹⁴.

Monnik Augustinus wijst naar het Kindje, wijds landschap, woelige zee.
Kindje met lepel en lendendoekje.

10. David TENIERS (toegeschreven), op koper, veiling Gallerij Cnock, Knokke, 1996¹⁵ (68 x 86 cm).

Monnik Augustinus converseert met het Kindje, groots landschap, links een kerk en enkele monniken.

11. Willem VAN HERP e.a., 1650, Sint-Augustinuskerk te Antwerpen¹⁶.

Opnieuw een doek uit een reeks schilderijen die deze kerk sieren.
Centraal monnik Augustinus die naar het Kindje wijst. Het Kindje met lepel wijst naar de zee. Links enkele monniken, vooraan links enkele schelpen.

12. Anoniem, Klooster van de Augustinessen, Harelbeke (79 x 51 cm), op hout.

Bisschop Augustinus (mijter, staf en vlammeend hart) staat centraal, links knielt een gekleed knaapje met lepel aan de rand van de zee. Op de zee varen twee boten.

Anoniem, Harelbeke, Klooster van de Augustinessen, 18de eeuw. Verz. Luc Van Eeckhoudt

¹⁴ LUC VAN EECKHOUDT, *Augustijnse herinneringen aan Brugge*, moet nog verschijnen.

¹⁵ Mijn bijzondere dank aan E.P. Louis GOETGEBUER OSA te Gent die mij hierop attent maakte en mij zijn documentatie betreffende dit paneel ter beschikking stelde.

¹⁶ Ferd. PEETERS SJ, *L'Eglise Saint-Augustin à Anvers*, Antwerpen, s.d., p. 70 nr. 5: Augustin méditant le mystère de la Sainte Trinité.

13. Anoniem, Oudenaarde, Klooster van de Zwartzusters Augustinessen¹⁷, kapittelzaal, 1720, geschilderd op doek (165 br. x 240 cm hoog, gebogen bovenrand).

Rechts enkele pelgrims voor een boom en links monnik Augustinus met boek, in rokket, aan de rand van de zee, naast hem een gekleed kindje met schelp dat hem aankijkt. Aan zijn voeten liggen enkele schelpen. Het kindje giet zijn Sint-Jacobsschelp uit in zijn putje. Bovenaan in de wolken de triniteit.

Dit is een schilderij uit een reeks van tien werken waarvan er vijf handelen over de vita van Augustinus: jongeling Augustinus vertrekt uit Afrika naar Italië en zijn wenende moeder Monnica, Monnik Augustinus bij het sterfbed van Monnica met op het nachttafeltje een typisch Vlaams wijwatervat, Augustinus en het Jezuskindje en enkele pelgrims, Doopsel van Augustinus door bisschop Ambrosius, als laatste groot doek: Augustinus geeft zijn Regel aan de augustinessen (gedateerd: 1720).

Anoniem, Oudenaarde, Kapittelzaal van de Zwartzusters Augustinessen, 1720. Verz. Luc Van Eeckhoudt

14. Anoniem, Abdij van Averbode, kapittelzaal, XVIIde eeuw (ca. 90 x 140 cm).

Dit is een van de vier schilderijen "Latijnse Kerkvaders". We zien bisschop Augustinus (mijter, staf) die aan een schrijftafel zit en met een veer in een boek schrijft. Links het knaapje, driekwart uitgebeeld, met in zijn linker hand een grote stevige papelepel. Hij draagt een licht bordeauxrood lendendoek dat tot over zijn schouders hangt.

III. Gravures / prenten / tekeningen

1. Adriaen COLLAERT, 1580-1618, centrale tafereel uit een vita, Antwerpen¹⁸ (43 x 27 cm).

Omheen dit hoofdtafereel zijn zeven ovale cartouches aangebracht met tafereelen uit zijn leven (vita). Bisschop Augustinus wijst naar het Kindje dat een overjas draagt en rechtop staat aan de rand van de zee. Rechts een klooster-

Adriaan Collaert, vita-gravure, Antwerpen, 1580-1618. Verz. Luc Van Eeckhoudt

¹⁷ GERRIT VANDEN BOSCH, *Monasticon van Zwartzusters-Augustinessen in België*, Brussel, 1998, p. 351 e.v.

¹⁸ JEANNE en PIERRE COURCELLE, *Iconographie de Saint Augustin, Les Cycles du XVIe et du XVIIe siècle*, Paris, 1972, p. 38 nr.7.

kerk, links een stad. Onderaan is de legende in het Latijn weergegeven.

2. Schelte a BOLSWERT, nr. 6 in de vita-reeks, 1624, Antwerpen¹⁹.

Deze vita-reeks van Augustinus werd in 28 gravures weergegeven.

Hier heeft het Kindje een schelp vast. (18 x 21 cm, tekst onderaan inbegrepen).

Deze prent toont ons twee tafereelen waarvan links onze scène met het Kindje: monnik Augustinus, met boek, wijst naar het Kindje dat aan de rand van het water zit. De rechterkant van deze prent bevat een ander tafereel, namelijk Augustinus bezoekt de eremieten van Mont Pisano.

Schelte a Bolswert, gravure, Antwerpen, 1624. Verz. Luc Van Eeckhoudt

3. Guillaume COLLAERT, in Michael HOYERUS, *Flammulae Amoris*, 1629, Antwerpen, p. 144 (5,6 x 9,1 cm)²⁰.

Monnik Augustinus met platte hoed en boek wijst naar het Jezuskindje aan de rand van de zee, dat de papepel vasthoudt. Beiden dragen een aureool.

Deze gravure werd hertekend in latere edities van dit boek (1639, 1708)²¹.

4. Guillaume COLLAERT, Antwerpen, XVIIde eeuw, bidprentje, heruitgave ca. 1900.

(7,1 x 11,8 cm), afgedrukt in donkerbruin (varianten in andere kleuren?)

Dit is de afbeelding uit de *Flammulae Amoris*, Antwerpen, 1708, verkleind en als bidprentje uitgegeven (met brede witte boord), met een andere ondertekst als in de editie van 1629 en 1639. De hertekening is zeer gelijkaardig.

Guillaume Collaert, bidprentje, Antwerpen, XVIIde eeuw. Verz. Luc Van Eeckhoudt

¹⁹ *Iconographia Magni Patris Aurelii Augustini Hipponensis Episcopi et ecclesiae doctoris excellentissimi*, Antwerpen, 1624 : reeks gravures door S. a BOLSWERT, (reprint).

²⁰ JOANNA PEETERS en JAN VAN HEMELRIJCK, *Antwerpse Devotieprenten vanaf de contrareformatie tot aan de Franse Revolutie*, Brussel, 1981, p. 54 nr. 34.

²¹ Dit zijn de drie edities die gekend zijn (1629, 1639 en 1708): JOHN LANDWEHR, *Emblem Books in the Low Countries 1554-1949. A bibliography*, Leyden, 1970, tw.

Guillaume du Tielt, bedevaartvaantje, 1627. Verz. Luc Van Eeckhoudt

5. Guillaume de TIELT, bedevaartvaantje (drie hoek), 1627, Esen (Diksmuide)

(117 x 200 mm)²².

Rechts van bisschop Augustinus knielen vier pelgrims, vooraan het Kindje en rechts de kerk met het dorp van "Eessene 1627". Bovenaan twee wapenschilden.

6. Anoniem, bidprentje, ca. 1950, Eindhoven (7,2 x 11,2 cm).

Het Jezuskindje heeft een St.-Jacobschelp vast en zit aan de rand van het water. Houtdruk in vier kleuren (zwart, rood, geel, blauw).

Dit prentje komt uit een reeks van zes augustijnse heiligen: Augustinus, Monnica, Rita van Cascia, Clara van Montefalco, Thomas van Villanova en Nicolaas van Tolentijn. Augustinus heeft een boek vast en draagt op zijn borst een groot hart met een pijl doorboord.

Anoniem, Eindhoven, prentje, ca. 1950. Verz. Luc Van Eeckhoudt

7a-b. Cornelius GALLE, bidprentje, XVIIde eeuw²³.

Bisschop Augustinus met vlammend hart, Jezuskindje met schelp. Zowel Augustinus als het Kindje dragen een aureool. Het Kindje giet met zijn schelp water in het putje. Deze prent werd hertekend (variante).

Jacobus De Man, doodsprentje (ovaal), 1830. Verz. P. Fred Verstappen OSA, Heverlee

²² MAURITS VAN COMPERNOLLE, *Westvlaamsche bedevaartvaantjes*, Brugge, 1942, p. 26: Esen – S. Augustinus (met afb.). EMILE VAN HEURCK, *Les Drapelets de Pèlerinage en Belgique et dans les pays voisins*, Antwerpen, 1922, p. 121.

²³ Eug. DE SEYN, *Dessinateurs, graveurs et peintres des Anciens Pays-Bas*, Turnhout, s.d., p. 95-96.

8. Anoniem, XVIIIde eeuw, handgekleurd bidprentje.

Bisschop Augustinus met rechtstaand gekleed Kindje met lepel. Augustinus draagt in zijn rechter hand een vlamvend hart met pijl doorboord. Alleen Augustinus draagt een aureool. Onderaan: S. AUGUSTINUS.

9a-b-c. Jacobus DE MAN, doodsprentje (1830) (ovale gravure)²⁴ (6,1 x 9,3 cm).

Nogal een houderige en weinig nauwkeurige tekening.

Bisschop Augustinus met staf en gekleed Jezuskindje met lepel.

Dit prentje bestaat in meerdere varianten (hertekeningen) telkens met lepel.

10. Anoniem, bidprentje, 18de eeuw (ovaal) (5,7 x 10 cm).

Monnik Augustinus met vlamvend hart. Mijter op de grond. Gekleed Kindje met schelp. Enkel Augustinus draagt een aureool. Achteraan links enkele gebouwen.

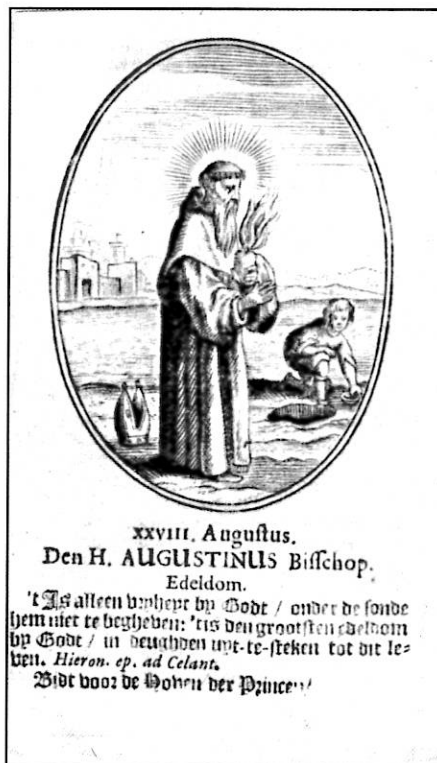
11. Anoniem, kleine afbeelding (6 x 4,5 cm).

Bisschop Augustinus met mijter en staf, naakt Kindje met lepel.

Dit is een prentje, geknipt uit een Nederlandstalig gedrukt boek (gotische letters, XVIde eeuw)

S. AVGVSTINVS

Anoniem, bidprentje (25 augustus), ovaal, 18de eeuw. Verz. P. Fred Verstappen OSA, Heverlee

12. Anoniem, bidprentje (ovaal) 18de eeuw.

Bisschop Augustinus in rokmet met borstkruis, staf en aureool en gekleed Kindje met lepel en eveneens een aureool. Links en rechts symmetrisch een boom, in het midden een zeelandschap met boot. In de lucht verschijnt de Triniteit.

Anoniem, gravure, 18de eeuw. Verz. P. Fred Verstappen OSA, Heverlee

²⁴ JOANNA PEETERS en JAN VAN HEMELRIJCK, o.c., p. 69-70: Jacobus De Man.

13. I.A.P., bidprentje, 18de eeuw²⁵.

Bisschop Augustinus met vlammend hart. Kindje met vleugeltjes (engeltje), lendendoekje en lepel. Aan de voeten van Augustinus liggen zijn mijter, staf en boek. Boven en onderaan telkens twee engelhoofdjes met vleugels. Onderaan de tekst: S. AUGUSTINUS EPISCOP in sierlijke band.

14. Anoniem, prentje (6,3 x 4,9 cm).

Monnik Augustinus met staf, aureool en borstkruis. Gekniield, gekleed Jezus-kindje met aureool en lepel. In de wolken de Triniteit. Links en rechts bomen. Op het water twee boten. In de verte torens van een kasteel.

15. Anoniem, bidprentje, (gravure: 6,4 x 4,8 cm, prentje: 10 x 7,5 cm), 19de eeuw.

Bisschop Augustinus met mijter, staf en doorboord vlammend hart. Gekleed kindje met lepel.

16. Antoon HEYN, "Heilige Augustinus", bidprentje, ca. 1950, moderne tekening (12 x 6,4 cm).

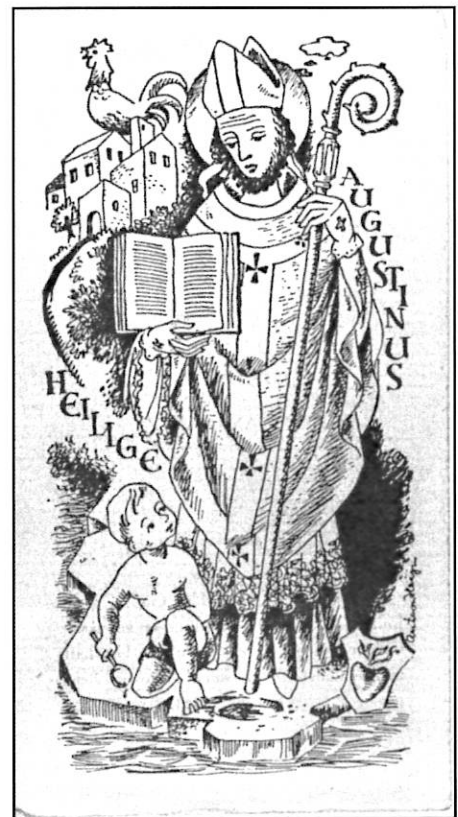
Bisschop Augustinus (mijter, staf, open boek) en naakt jongentje met lepel. Bovenaan links, boven de huizen een grote kraaiende haan, onderaan in een schildje: het vlammend hart. Links en rechts van Augustinus de tekst: HEILIGE / AUGUSTINUS. Karmijnrode afdruk.

17. Anoniem, titelpagina-gravure, Antwerpen, 1617.

boek: Meditationes, Soliloquia et Manuale, gravure: 5,8 x 5 cm.
Bisschop Augustinus met mijter en staf. Gekleed Kindje aan de rand van de zee, met paplepel giet hij water in zijn putje. Draagt kleine nimbus. Bovenaan links in de wolken zien we de Triniteit. Rechts achter Augustinus een kapel.

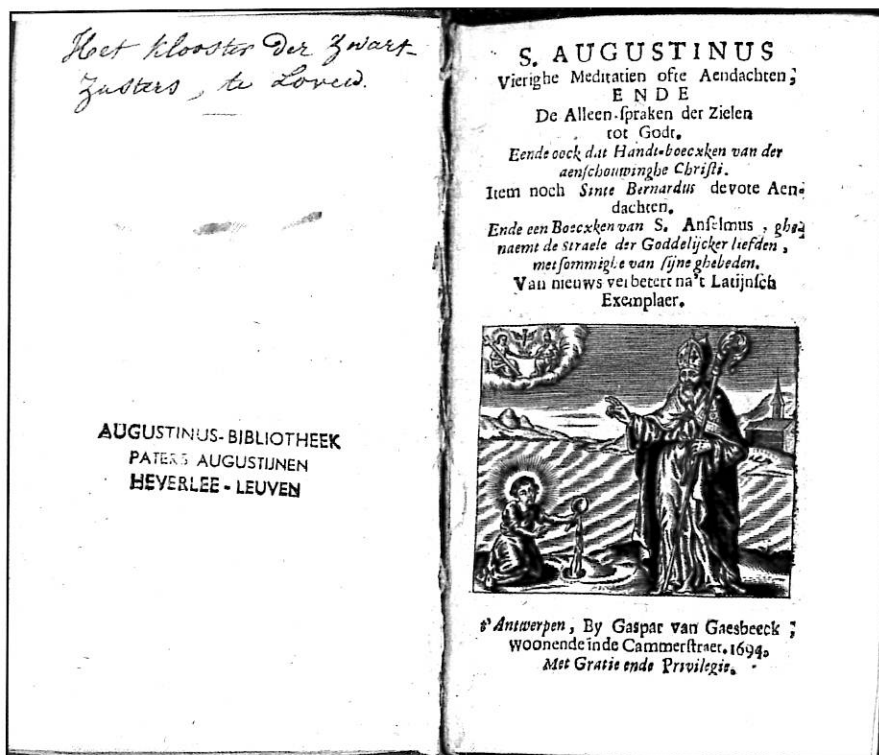

I.A.P., gravure, 18de eeuw. Verz. P. Fred Verstappen OSA, Heverlee

Antoon Heyn, bidprentje, 1951. Verz. Luc Van Eeckhoudt

²⁵ Eug. DE SEYN, *o.c.*, p. 155-156: vermoedelijk een graveur uit de familie PEETERS uit Antwerpen (Jan, Jacob?).

Titelpagina, S. Augustinus, Antwerpen, 1694. Augustijns Historisch Instituut, Heverlee

18. Anoniem, titelpagina-gravure, Antwerpen, 1694.

boek: S. Augustinus vierighe Meditatie ofte Aendachten ende Alleen-spraken der zielen tot Godt. Gravure: 5,7 x 4,9 cm.

Bisschop Augustinus met mijter en staf. Gekleed Jezuskindje met aureool, giet met zijn paplepel water in het putje. Bovenaan in de wolken zien we de Triniteit. Sterk golvend water. Rechts een kapel.

19. Jan GROSSEN, bedevaartvaantje, Hakendover²⁶, Pasen 2006.

Bisschop Augustinus (mijter, staf, vlam-mend hart) staat midden zijn boeken en geschriften: Links epistolae en sermones, rechts Regula, de Trinitate, de Civitate Dei, Confessiones... Zowel de gesp van de koormantel als de krul van de staf bevatten een vlam-mend hart. Aan de rechterkant zien we het naakte Jezuskindje met paplepel zitten aan de

Jan Grossen, bedevaartvaantje, 2006. Verz. Luc Van Eckhoudt

²⁶ Jan GROSSEN, 78 jaar is een kunstenaar uit Hakendover (Tienen): glas-in-lood, schilderijen, tekeningen. Dit vaantje werd gedrukt door PEETERS te Zoutleeuw, Pasen 2006. Dit is het tweede bedevaartvaantje over H. Augustinus dat in Vlaanderen verschijnt. Het eerste is dat van Guillaume du TIELT, 1627. zie hierboven nr. 5.

²⁷ Verzameling P. Fred VERSTAPPEN OSA, Augustijnenklooster te Heverlee: in deze omvangrijke iconografische verzameling zitten ook meerdere goede foto's van prentjes (zonder specifieke indicaties).

rand van de zee. We tellen zeven (3 + 4) vlamme harten. Zowel Augustinus als het Jezuskindje dragen een aureool. Langs de hypotenus van het vaantje volgende tekst: H. AUGUSTINUS . . . BID VOOR ONS en onderaan: 1256-2006.

Van meerdere bidprentjes hebben we de juiste afmetingen niet kunnen opnemen, noch de materie (papier, velijn, perkament), noch de beschrijving van de achterzijde (verso) daar we enkel een foto van dit prentje ter beschikking hadden²⁷.

IV. Beeldhouwwerk

1. Mathieu DE WAEYERE, 1538-1543, Sint-Gertrudiskerk, Leuven²⁸.

Misericorde uit het koorgestoelte dat verschillende taferelen uit het leven van Augustinus weergeeft. Halfverheven beeldhouwwerk.

Links bisschop Augustinus met mijter: hij wijst het geklede Kindje aan dat water schept met zijn lepel.

Mathieu De Waeyere, misericorde, Leuven, 1538-1543. Verz. P. Fred Verstappen OSA, Heverlee

Ook het koorgestoelte met de uitbeelding van de vita van Augustinus in de kartuis van San Martino te Napels is gebaseerd op de reeks gravuren van Schelte a BOLSWERT uit Antwerpen²⁹ (zie verder).

2. Anoniem, Sint-Monnicakerk, De Haan-aan-Zee, ca. 1910.

Altaar in neogotiek, halfverheven beeldhouwwerk. Dit is de linkerzijde van het Augustinusaltaar (centraal Augustinus, rechts de H. Monnica aan dezelfde zee). Bisschop Augustinus staat aan de rand van de zee (aureool en mijter) voor het geklede Jezuskindje dat met een schelp(?) water in zijn putje giet.

3. Anoniem, Sint-Augustinuskerk, Stasegem (Harelbeke), ca. 1910.

Neogotisch altaar aan de rechterkant in de vernieuwde kerk: gepolychromeerd plaasteren halfverheven beeldhouwwerk. Links bisschop Augustinus met mijter, staf (gestolen?) en gesloten boek. Augustinus draagt een aureool. Het geklede Jezuskindje zit aan de rand van de zee. Met een schelp giet hij het water in zijn putje.

Anoniem, reliëfwerk, St.-Augustinuskerk, Stasegem, ca. 1910. Verz. Luc Van Eeckhoudt

²⁸ JEANNE en PIERRE COURCELLE, *o.c.*, p. 20 nr. 8, en plaat VIII: Louvain 8 – Augustin rencontre un enfant sur une plage (afbeelding).

JOSEPH DE BORCHGRAVE d'ALTENA, *Notes pour servir à l'étude des stalles en Belgique*, Bruxelles, 1938, p. 257.

JAN STEPPE e.a., *Wereld van Vroomheid en Satire. Laatgotische koorbanken in Vlaanderen*, Kasterlee, 1973, p. 298.

²⁹ JEANNE en PIERRE COURCELLE, *o.c.*, p. 20, afb. VIII (Louvain 8).

Anoniem, wandtapijt, O.-L.-Vrouw van de Potterie, Brugge, 1627. Verz. Luc Van Eeckhoudt

V. Wandtapijt

1. Brugge, 1627, Onze-Lieve-Vrouw van de Potterie, vita³⁰ (inv. O.P73.XVII).

Engeltje met paplepel aan het water (tafereel rechts op het wandtapijt).

Groot wandtapijt met centraal vooraan Augustinus als bisschop weergegeven (mijter, staf en hart), links zien we hem als eremiet bij zijn kluis, rechts als bisschop bij het Kindje met lepel aan het water (zee). Vooraan bloeiende planten. Bovenaan is dit wandtapijt versierd met twee grote guirlandes met fruit en bloemen waartussen het jaartal 1627 op een rechthoekige uitsparing.

VI. Tegeltabelau

1. Anoniem, 6 tegels, (3x 2), Nederland, XVIIIde eeuw.

Bisschop Augustinus met groot vlamvend hart. Links het Kindje met een doekje aan en met een lepel. Onderaan: OUGESTIENIS. Aan de horizon van het water een rij zeilboten.

2. Anoniem, 6 tegels (3 x 2) + versierde rand (totaal 20 tegels), Nederland, XVIIIde eeuw. Eindhoven, Klooster Mariënhage, Museum.

Bisschop Augustinus (mijter, staf, boek) met in zijn linkerhand een groot vlamvend hart. Onderaan rechts het knaapje, enkel met een lendendoekje aan, dat met een lepel(?) water giet in zijn putje. Op de zee enkele boten. Mangan-kleurig. Onderaan: S. AUGUSTINUS.

Anoniem, tegeltabelau, Nederland, 18de eeuw. Verz. Luc Van Eeckhoudt

Dit repertorium is niet volledig. Het geeft wel een rijk overzicht van deze legende, vertaald in diverse kunstuitingen. We kunnen gerust stellen dat in Vlaanderen deze legende wordt vertaald voor meer dan tachtig procent met de paplepel, die quasi steeds aanwezig is en de (Sint-Jacobs)schelp weinig of niet voorkomt.

Bekijken we deze rijke iconografie in ruimere context (mondiaal) dan kunnen we stellen dat de lepel alleszins primeert op de schelp.

³⁰ GUY DELMARCEL en ERIK DUVERGER, *Brugge en de tapijtkunst*, Brugge, 1987, p. 314 (afb.) en 315.

A. MAERTENS, *Onze-Lieve-Vrouw van de Potterie*, Brugge, 1937, p. 413 met afbeelding. De auteur meldt verkeerdelijk dat het Kindje een schelp vasthoudt, dit is een echte paplepel. Het is niet heel duidelijk of dit wandtapijt uit een reeks komt.

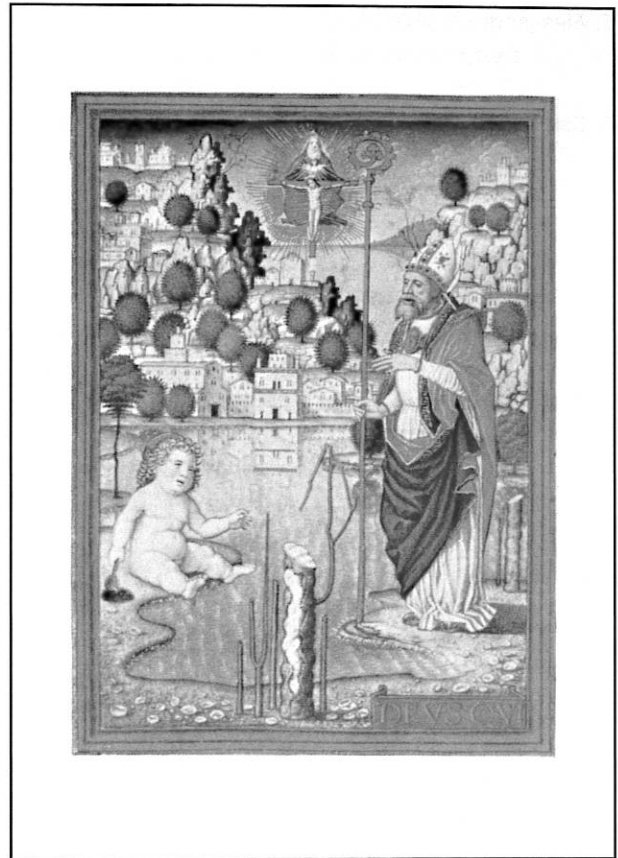
B. Algemeen repertorium (behalve Vlaanderen) van de iconografie van Sint-Augustinus en het Jezuskindje met de (pap)lepel/schelp aan de rand van de zee

I. Miniaturen

1. Getijdenboek SFORZA, British Museum, London Milaan, ca. 1490 (ms. 34294 f. 199b)¹
Bisschop Augustinus staat aan de rand van een zeearm met achteraan links en rechts een stad. In de lucht de Triniteit. Links zit een molige naakte knaap die met zijn lepel water in het putje uitgiet. Onderaan rechts in de hoek het begin van een tekst: DEUS QUI.

II. Schilderijen

1. Jaime HUGUET, 1463-1680²
Barcelona, Museu d'Art Catalan (MNAC 24.143)
Bisschop Augustinus met boek en mijter en enkele volgelingen voor gekleed Kindje (aureool) dat naar zijn putje wijst. Zijn rechterhand is onduidelijk (rand).
2. Filippo LIPPI (Firenze 1406 - Spoleto 1469), predella voor het schilderij van St.-Barnabé³
Oud-verzameling van Princes Eugenie d'Oldenburg, Sint-Petersburg.
3. Alessandro BOTTICELLI (1444-1510), predella Gall. Antica e Moderna, Uffizi, Firenze
Bisschop Augustinus aan de rand van de zee, links een gekleed Kindje met paplepel aan zijn putje (plas)⁴.
4. Bernardino di BETTO PINTURICCHIO, 1454-1513⁵
Galleria Nazionale Dell' Umbria, Perugia (Pinacothek Vannucci)
Bisschop Augustinus aan de rand van de zee (bomen, struiken) met links het Kindje (aureool) met een platte lepel aan zijn putje.

Getijdenboek Sforza, Milaan, ca. 1490. British Museum, Add. MS. 34294, f. 199b.

VISION DE SAINT AUGUSTIN
(Pinturicchio)

¹ LOUIS REAU, *Iconographie de l'Art Chrétien*, Paris, 1958, t. III, I (A-F), tw. Saint Augustin méditant sur la Trinité au bord de la mer et l'enfant à la coquille.

² JEANNE en PIERRE COURCELLE, *Iconographie de Saint Augustin. Les cycles du XVIe et du XVIIe siècle*, Paris, 1972, p. 148 en plaat C. *Préfiguration del Museu Nacional d'Art de Catalunya*, Barcelona, 1992, p. 309-313: Retablo de los "Blanquers".

³ LOUIS REAU, *o.c.*, p. 154. *Ibidem*, tw. (zie hierboven).

⁴ LUCIEN JERPHAGNON, *Saint Augustin. Le pédagogue de Dieu*, France, 2002, p. 72-73 (afbeelding).

AUGUSTINUS EGGER, *Der hl. Augustinus*, Munchen, 1904, p. 57 (afbeelding).

⁵ AUGUSTINUS EGGER, *o.c.*, p. 78 (afbeelding).

5. Alessandro MAGNASCO,
Verzameling G. Delmonte, Genua⁶
6. Bartholomé Esteban MURILLO, 1678, Museum van Sevilla (250 x 132 cm)
ex-klooster augustijnen, Sevilla
Dit werk is geïnspireerd op Bolswert en Van Dijck.
Monnik Augustinus met het geklede Kindje met schelp.⁷
7. Miguel de SANTIAGO, 17de eeuw⁸
Monasterio de Quito (310 x 270 cm)
Monnik Augustinus bij het geklede Kindje met papepel.
8. Basilio PACHECO te Lima (1644-1646)⁹
Klooster van de eremieten van Augustinus te Lima
Linkerzijde van dit schilderij: monnik Augustinus met open boek wijst naar het geklede Kindje dat met een schelp water giet in zijn putje. Bovenaan in de wolken de Drievuldigheid, aan de rechterzijde van dit schilderij is het bezoek aan de eremieten van Monte Pisano uitgebeeld.
9. Peruviaanse School, doek, XVII^{de} eeuw
New York,¹⁰ Brooklyn Museum
Monnik Augustinus met boek en gekleed Kindje met schelp aan de rand van de zee. In de wolken de Triniteit. Aan zijn voeten ligt zijn mijter. Links in een ovale uitsparing een tekst, rechts een andere gearmeerde scène.
- 10a-b. Benvenuto Tisi GAROFALO (ca. 1520)
London, National Gallery¹¹
Wijds landschap met zee, bergen, stad en in de lucht O.L.Vrouw en Jezuskindje met musicerende engelen. Bisschop Augustinus zit te schrijven. Naakt engeltje met papepel aan de zee. Dit werd ook hertekend (minder nauwkeurig).
11. Anoniem, Eremijt Augustinus, 18de eeuw(?)¹²
Bovenaan mijter, staf en hart, gedragen door een engeltje. Augustinus is voorgesteld als een oude eremiet met lange baard en borstkruis, die wijst naar het naakte Kindje dat zit aan de rand van de zee en die met zijn platte schelp zijn putje aan het vullen is. Op de zee varen een paar boten.

Benvenuto Garofalo, London, National Gallery, ca. 1520. Foto Luc Van Eeckhoudt

⁶ LOUIS REAU, *o.c.*, p. 154.

⁷ JEANNE en PIERRE COURCELLE, *o.c.*, plaat CL.

⁸ *Ibidem*, plaat CVI.

⁹ JEANNE COURCELLE, *Appendix VI, Explication des planches et conclusions iconographiques*, s.l., s.d., nr. 35 (p. 674-675). Overdruk

¹⁰ JEANNE en PIERRE COURCELLE, *o.c.*, plaat XXIX.

¹¹ Dit schilderij is in The National Gallery gekend als "The vision of Saint Augustine" (NG 81 –olie op hout, 64,5 x 81,9 cm; zeer kleurrijk). CHRISTOPHER BAKER and TOM HENRY, *The national Gallery. Complete illustrated catalogue*, Londen, 1996, p. 245 (afb. + beschrijf).

¹² We hebben van dit schilderij enkel maar een kleurenfoto kunnen bekomen in het Sint-Stefanusklooster te Gent (augustijnen).

12. Esteban MARQUEZ, 1696¹³

Museo Ballas Artes, Sevilla (inv. E 546 P)
 Monnik Augustinus met borstkruis en boek staat aan de rand van de zee met links van hem een gekleed Kindje met schelp in de hand. In de wolken de H. Drievuldigheid.

13. Martin GALLEGO, 1986¹⁴

Madrid, Residencia Universitaria Tagaste, Agustinas Misioneras
 Augustinus is voorgesteld in een licht kleet met sjaal, boek en draagt een aureool. Hij stapt naar het geklede Kindje dat naar hem wijst. Aan zijn rechterhand ligt naast het putje een Sint-Jacobsschelp.

14. Michael PACHER, Kirchenväteraltar, 1483¹⁵

Alte Pinakothek, Munchen
 Dit retabel werd oorspronkelijk gemaakt voor de Dom van Neustift.
 Binnenzicht: bisschop Augustinus zit aan een lezenaar, aan zijn voeten het geklede engeltje met paplepel, zonder putje, zonder water maar gewoon gezeten op de vloer in zijn studeerkamer.

15. Caspare BOUSSIN (1593-1665)¹⁶

Galeria Doria, Roma
 In een bucolisch landschap, centraal monnik Augustinus voorover gebogen naar het naakte Kindje dat naast zijn putje zit aan de rand van de zee. Vooraan een wagen met paard en hond. Het is niet duidelijk wat het Kindje juist vasthoudt.

16. Carlo MARATTA, 1655¹⁷

Kerk, Sta. Maria dei Sette Dolori, Roma

17. Giovanni Francesco Barbieri, genaamd GUERCHINO (1591-1666)¹⁸

Prado Madrid – ex-verzameling Isabella Farnese¹⁹
 Sint Augustinus mediteert over de H. drievuldigheid.

18. Giovanni LANFRANCO (1582-1643)

Roma, Chiesa di S. Agostino in Campo Marzo, ca. 1612²⁰

Monnik Augustinus met boek, staat aan de rand van het water, gebogen naar het Kindje te kijken dat naar de hemel wijst. Bovenaan zien we in de wolken de H. Drievuldigheid. Het is niet duidelijk of het Kindje iets vasthoudt.

Mich. Pacher F. 19
 St. Augustinus

Michael Pacher, Alte Pinakothek, Munchen, 1483. Foto Luc Van Eeckhoudt

¹³ RAFAEL LAZCANO, *Iconografía Agustiniiana*, Roma, 2001, o.c.c, p. 62 (bijdrage van Antonio Iturbe OSA)

¹⁴ RAFAEL LAZCANO, o.c., p. 63.

¹⁵ AUGUSTINUS EGGER, o.c., p. 37 (afb.). Een grote afbeelding in kleur treffen we aan in: *Le Monde des Grands Musées, nr.8, Munich, Ancienne Pinacothèque*, Vitoria, 1968, p. 22.

WOLFGANG BRAUNFELS, *Lexikon der christlichen Ikonographie*, Herder Rom, 1973, t. V, p. 284 (afb.).

¹⁶ AUGUSTINUS EGGER, o.c., p. 113 (afb.).

¹⁷ LOUIS REAU, o.c., p. 154.

¹⁸ ULRICH THIEME en FERD. WILLIS, *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart (THIEME-BECKER)*, Leipzig, 1922, p. 216-222.

¹⁹ ALESSANDRO BETTAGNO e.a., *Het Prado*, Mercatorfonds België, 1996, p. 297: Guercino is de opvolger van Guido RENI en na hem de belangrijkste kunstenaar van de 17de eeuw te Bologna.

²⁰ VALERIA ANNECCHINO, *The Basilica of Saint Augustine in Campus Martius and the Former Friary Complex*, Rome, 2000, p. 34.

²¹ A.G. de la FUENTE, *Le Monastère de L'Escorial*, San Lorenzo del Escorial, 1934, p. 51 (afb.).

ANTONIO ITURBE, *Iconografía de San Agustín. Atributos y temas o títulos iconográficos. Sus Orígenes literarios. Ciclos principales*, in : RAFAEL LAZCANO, *Iconografía Agustiniiana*, Roma, 2001, p. 118 (kleurafbeelding).

19. Sanchez COELLO, 1580-1582

Basilica del Real Monasterio de San Lorenzo de El Escorial, Madrid²¹

Bisschop Augustinus draagt in zijn hand, op een boek, de maquette van het El Escorial. Voor hem aan zijn voeten zit het naakte knaapje aan het putje met een Sint-Jacobsschelp. Naast de heilige Augustinus staat de heilige Hieronymus.

Sanchez Coello, El Escorial, Madrid, 1580-1582 (detail). Verz. Luc Van Eeckhoudt

20. BOUGUEREAU, (classicisme), ca. 1870

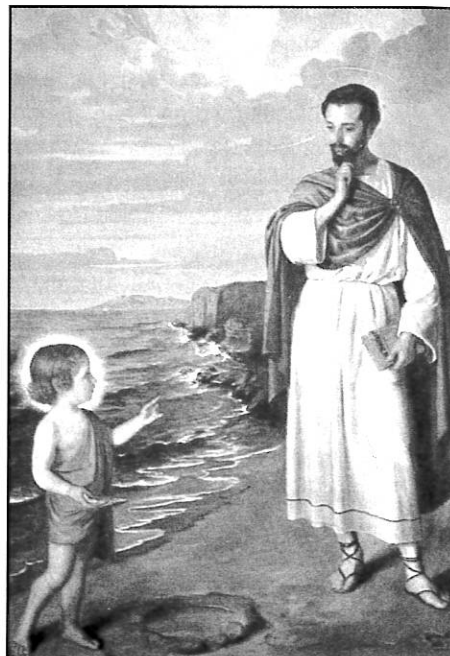
Paris, Eglise Saint Augustin²²

Bisschop Augustinus, nadenkend, met zijn rechterhand aan zijn gezicht, staat in een wijds landschap naast het geklede Kindje met schelp. Bovenaan de Triniteit.

 21. Pablo PUCHOL, ca. 1950²³

Chareol by Mouchella (Makati, kapel)

Augustinus in tuniek en met sandalen (nimbus en boek) in gedachten verzonken. Hij kijkt naar het rechtstaande Kindje (met aureool) dat naar hem wijst. Voor hem een put, in de rechterhand een schelp. Dit speelt zich af aan de rand van de zee aan de klifrotsen.

Pablo Puchol, Makati, ca. 1950. Verz. Luc Van Eeckhoudt

Bouguereau, Paris, Eglise Saint Augustin, ca. 1870. Foto Luc Van Eeckhoudt

²² Deze kerk werd gebouwd door architect Victor Baltard, 1860-1871 (Paris, *Guide par les principaux écrivains et artistes de la France*, Paris, 1867, p. 715) en versierd o.a. door D. Maillart (schilderijen: Baptême de St. Augustin, La Mort de Ste Monique).

²³ TARCISIUS VAN BAVEL, *San Augustin? Quien fue Agustin?*, Torino, 1996, p. 5: afbeelding.

22. Perino del VAGA (1501-1547)²⁴, grisaille, Vaticaan (de vertrekken van Rafaël)

Onderaan een werk van Raphaël "Dispuut van het Heilig Sacrament" (of "De Triomf van de religie") bij de kerkvaders.

23. Francisco de ZUBARAN²⁵

Augustinus in de serie van de ordestichters.

24. Melchior PEREZ de OLGUIN, Bolivia

Bisschop Augustinus met mijter en staf en naakte kindje dat naar het putje wijst.

III. Aquarel

1. Janos HAJNAL, ca. 1995²⁶

OSA Generalaat, Roma

Moderne hoekige tekening met karakteristieke kleine hoofdjes.

De gebogen bisschop Augustinus wijst samen met het naakte knaapje naar de horizon waaruit het licht komt. Het knaapje zit aan een grote plas en houdt in zijn rechter hand een schelp (beker)

Janos Hajnal, aquarel, Generalaat OSA, Roma, ca. 1995. Verz. Luc Van Eeckhoudt

2. Willy IAKOB, Würzburg, 1929²⁷

Liggende bisschop Augustinus (mijter, staf, aureool) en voor hem een rechtstaand gekleed Jezuskindje (met kruisnimbus) die met een schelp water in een putje giet, aan de rand van de zee.

IV. Tekening

1. Louis de BOULLOGNE, 1706

ontwerp voor fresco, Eglise des Invalides, Paris, Louvre

Schets zonder nauwkeurige uitwerking. Deze scène werd uiteindelijk in de cyclus fresco's voor deze kerk opgenomen.²⁸

2. Johann ANWANDER (zie verder bij KLAUBER)

Basistekening voor gravure van de gebroeders KLAUBER, 1758.

3. Anoniem, cartoon, ca. 1980

Centraal het Kindje en rechts van hem de geknielde Augustinus, links de zee.

Vooraan enkele schelpjes. Geanimeerd tafereel.

V. Fresco's²⁹

1-6: Duitse barokfresco's

1. Josef EDER, 1695, te Herrenchiemsee (schelp onduidelijk)

Monnik Augustinus met stok en gekleed Kindje (fresco in slechte toestand, onduidelijk).

2. Hermes Joseph WALDMAN, 1707 te Rattenberg (schelp?)

Monnik Augustinus en gekleed Kindje met hoornschelp(?). In de lucht enkele engelen.

3. Johann Baptist ZIMMERMAN, 1729 te Weyarm (papepel)

Bisschop Augustinus met gekleed Kindje. In de wolken de Triniteit.

4. Josef Ignasz WEEGSCHAIER, 1738 te Beuron (papepel)

Zittende bisschop Augustinus en gekleed Kindje met lepel aan zijn putje.

²⁴ ALESSANDRO MARABOTTINI, Raphael's Collaborators, in : *The Complete Work of Raphael*, New York, 1969.

HENRI-IRÉNÉE MARROU, Saint Augustin et l'Ange. Une légende médiévale, in : *Christiana Tempora. Mélanges d'histoire, d'archéologie, d'épigraphie et de Patristique*, Rome, 1978, p. 146 (410).

THIEME-BECKER, *o.c.*, t. XXXIV, p. 34 e.v., tw. VAGA.

²⁵ HENRI-IRÉNÉE MARROU, *o.c.*, p. 146.

²⁶ FERNANDO ROJO MARTINEZ, *La Seducción de Dios, Illustraciones de Janos HAJNAL*, Roma, 2001, p. 30.

²⁷ *St. Augustin 430-1930*, Würzburg, 1929, p. 77.

²⁸ JEANNE en PIERRE COURCELLE, *o.c.*, p. 78.

²⁹ JEANNE en PIERRE COURCELLE, *Iconographie de Saint Augustin. Les Cycles du XVIIIe siècle*, Paris, 1980: in deze cycli vinden we telkens een afbeelding van dit tafereel.

Ulisse da Sansovino, fresco, Firenze, Chiesa di S. Spirito. Verz. Luc Van Eeckhoudt

5. Matthäus GÜNTHER te Rottenbuch, 1742 (paplepel)
Monnik Augustinus met boek, naakt kindje. Op de wolken de H. Drievuldigheid.

6. Matthäus GÜNTHER te Indersdorf, 1755 (paplepel)
Monnik Augustinus met grote hoed en boek, gekleed Kindje. Op de wolken de H. Drievuldigheid.

7. Ulisse da SANSOVINO³⁰
Firenze, Chiesa di S. Spirito
Monnik Augustinus met boek, wijst naar het naakte rechtstaande kindje (met lendendoekje) dat zijn schelp leeggiet in een putje terwijl het naar boven wijst.
Wijds landschap met de zee en vele boten met zowel links als rechts woningen, personen, zeevogels.

8. Benezzo GOZZOLI, 1465³¹
San Gimignano, Chiesa Sant'Agostino, absis:
een grote reeks van 17 zeer nauwkeurige fresco's, naar een idee van de theoloog Domenico STRAMBI.
Monnik Augustinus ontmoet het Jezuskindje, gekleed, met aureool, aan de rand van het water. Het Kindje schept water met een lepel in zijn putje terwijl Augustinus bevestigend toekijkt. Dit is de eerste maal dat dit tafereel verschijnt in een cyclus over het leven van Augustinus.³² Het is waarschijnlijk ook de allereerste afbeelding van dit tafereel. Zowel Augustinus als het Jezuskindje dragen een aureool.

Benezzo Gozzoli, fresco, San Gimignano, 1465 (detail). Foto Fontanelli, S. Gimignano.

VI. Gravures en prenten

1. LAFRERI Antonio, 1512-1577³³

Real Biblioteca de San Lorenzo de El Escorial, (28-II-8, f. 235)

Monnik Augustinus komt bij het Kindje dat de zee leegschept met zijn (Sint-Jacobs)schelp. Zowel Augustinus als het Kindje dragen een aureool. Wijds zeelandschap met ondergaande zon en enkele boten.

³⁰ Het centrale deel van deze fresco staat in kleur afgebeeld in TARCISIUS VAN BAVEL, *San Agustin*, Torino, 1996, p. 9.

³¹ MATTHIAS STRAUSS, Die Augustinusvita van Benozzo Gozzoli aus der Kirche S. Agostino in San Gimignano, in: *Augustiniana*, Leuven, 2002, deel 1, afb. 12 en 39 (detail).

JEANNE en PIERRE COURCELLE, *Iconographie de Saint Augustin, Cycles du XVe siècle*, Paris, 1969, p. 99 en afb. LX.

³² JEANNE en PIERRE COURCELLE, *o.c.*, p. 100.

³³ RAFAEL LAZCANO, *Iconografia Agustiniana*, Roma, 2001, p. 61 (afbeelding bij de bijdrage van Antonio ITURBE).

2. Xylografie, ca. 1420, Duits (augustinse heiligen)
 Staatlichen Graphische Sammlungen,
 München³⁴
 Bisschop Augustinus en gekleed Jezuskindje
 met paplepel. Rechts de H. Nicolaas van Tolentijn
 en de H. Monnica. Bovenaan een stralenkrans
 madonna met aan beide kanten een zwevende
 engel.

3. Jacobus DE VORACHINE, *Passionaele, of die Guldene
 Legende*, Antwerpen, 1505³⁵

In de duitstalige editie (1526?), houtblok, "Von
 Sant Augustein"
 (8,4 x 6,2 cm): Bisschop Augustinus staat naast
 het naakte Jezuskindje met paplepel aan de zee.
 Beiden dragen een aureool. Handgekleurd uit
 de tijd.
 In de nederlandstalige editie staat enkel
 Augustinus afgebeeld, als bisschop, zonder
 knaapje.

4. Wolf TRAUT, 1518, houtsnede

Monnik Augustinus met volgeling aan de rand
 van het water met links van hem het naakte
 Kindje dat met een lepel water schept in zijn
 putje. Achteraan een klooster met muur en
 bomen. In de wolken de H. Drievuldigheid.

5. De gebroeders KLAUBER, Josef-Sebastian (1710-
 1768) en Johann-Baptist (1712-1787)³⁶

tekening door Johann ANWANDER (14,8 x 9,4
 cm).
 Monnik Augustinus praat met het naakte
 Kindje, zittend naast zijn putje met een lepel.
 In de lucht de Triniteit. Vooraan een liggende
 dronken herder, achteraan diverse gebouwen.

6. Marius KARTARIUS (of CARTARO), 1570, vitaprent³⁷
 (40 x 30 cm, waarvan ons tafereel 10 x 8 cm)

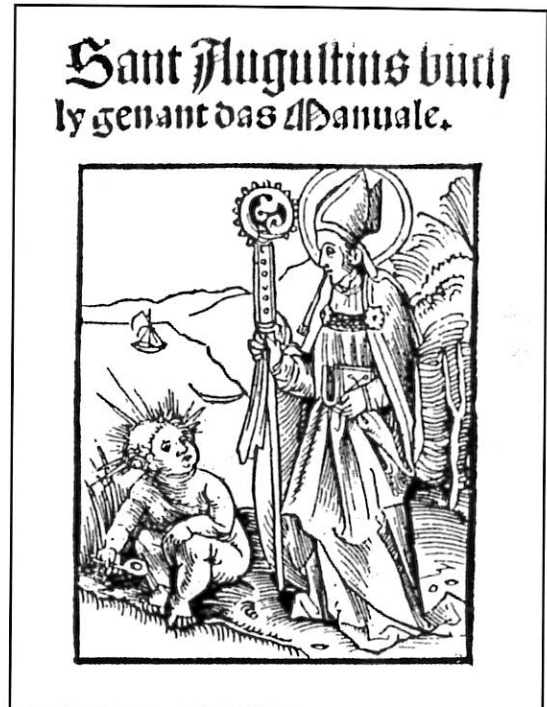
Monnik Augustinus met mijter op, discuteert met
 het naakte Jezuskindje, dat water uit zijn schelp
 in het putje giet, aan de rand van het water (zee).
 Bovenaan in de wolken de Triniteit zonder de
 Heilige Geest. Dit is een van de tien tafereelen
 omheen de hoofdprent: geknielde, biddende
 Augustinus in een landschap (mijter, gevouwen
 handen).
 Zowel Augustinus als het Jezuskindje dragen
 een aureool.

7. Anoniem, einde XVIde eeuw, zijtafereel (in cartouche)
 van een vitaprent³⁸

Afbeelding van staande Augustinus waarrond
 zeven ronde afbeeldingen met tafereelen uit zijn
 leven. Rechts in het midden: bisschop Augustinus
 bij het Kindje met aureool en paplepel aan de
 rand van de zee. Rokende schouw (vuurtoren?)
 Augustinus heeft een mijter, staf, boek en hart
 doorboord met een pijl.

8. Anoniem, *das Manuale*, ca. 1500, Duits: Sant Augustinus
 Buch, Blokdruck

Bisschop Augustinus met boek kijkt naar het
 Jezuskindje dat met een lepel water schept.

Anoniem, gravure, Sant Augustinus Buch, ca. 1500. Verz.
 Luc Van Eeckhoudt

9. Petrus CANDIS – Eg. SADELER sculpsit

Zittende bisschop Augustinus met mijter op zijn
 tafel. Hij houdt een boek vast. Rechts van hem
 zien we het Kindje met lepel. Ondertekst.

10. P. MARIETTE Fils

Zeer gelijkaardige gravure als voorgaande (Pet-
 rus CANDIS) doch in spiegelbeeld en met zelfde
 ondertekst, doch anders geschikt.

³⁵ Mijn oprechte dank aan Bernard VAN DIJCK uit Landen die mij deze afbeelding leerde kennen en bezorgde.

³⁶ JEANNE en PIERRE COURCELLE, *Iconographie de Saint Augustin, Les Cycles du XVIIIe siècle*, Paris, 1980, afbeelding LXXII, Klauber 15, en p. 97: Augustin rencontre un enfant sur une plage.

³⁷ JEANNE en PIERRE COURCELLE, *Iconographie de Saint Augustin, Les Cycles du XVI et du XVIIe eeuw*, Paris, 1972, p. 24 en afb. X.

³⁸ JEANNE en PIERRE COURCELLE, *o.c.*, p. 38 e.v.: Cabinet des Estampes, Bibliothèque Nationale de Paris, afb. XIII.

11. Anoniem

Bisschop Augustinus zit in een studeerkamer met het Jezuskindje aan zijn voeten, dat water giet met zijn lepel in een putje in de vloer. Geïtalianiseerd interieur van een kamer met tafel (met schuiven).

12. Anoniem, bidprentje, ca. 1920, Italië (boord deels gekarteld)

Bisschop Augustinus met mijter, staf, vlamvend hart en nimbus, kijkt voor zich uit, links voor hem zit een gekleed Jezuskindje dat met een lepel water giet in een putje. Onderaan: S. Agostino. Impr. Italia.

13. WANDEREISEN, 1631, Nurenberg

Reeks van 22 gravures, uitgegeven in Ingolstadt, waaronder nr. 15 dit tafereel.³⁹ Bisschop Augustinus wijst naar de hemel, alle mensen en dieren, ook vissen, kijken naar omhoog. Aan zijn voeten zit het halfgeklede Kindje met de paplepel dat eveneens naar boven kijkt.

14.a.b.c.d. BEURON, bidprentje, Scola Art Beuron (ca. 1900)

S. Augustinus Episc., B. Kühlen M. Gladbach (5,7 x 10,5 cm; 6,5 x 12 cm)
 Rechtstaande bisschop die de zegen geeft (mijter, staf en open boek).
 Rechts van hem knielt het Kindje dat water in een putje giet met zijn schelpje.
 Dit prentje werd in meerdere varianten uitgegeven (verschillende boorden, kant...)

15. B. KÜHLEN, M. Gladbach, ca. 1900, bidprentje nr. 225.

Bisschop Augustinus strekt zijn beide handen uit naar het Kindje dat met een schelp water in zijn putje giet. Ondergaande zon met links een kerk. Dit prentje is omboord met een fries planten en bloemen (zoals in de Vlaamse getijdenboeken).

Scola Art Beuron, bidprentje met kant, ca. 1900. Verz. P. Fred Verstappen OSA, Heverlee.

B. Kühlen, bidprentje, M. Gladbach, ca. 1900. Verz. P. Fred Verstappen OSA, Heverlee

³⁹ JEANNE en PIERRE COURCELLE, *o.c.*, p. 76 nr. 15 en afbeelding LXXII (Wandereisen 15). ³⁴ Vermoedelijk is dit de eerste afbeelding van dit tafereel, waarvan een exemplaar zich bevindt in de Bibliothèque National te Parijs.

16.a.b.c.d. L.B.R., ca. 1920 "St. Augustinus", bidprentje
De bisschop staat naar voor gekeerd (mijter, staf, vlammeend hart) en links aan zijn voeten zit het geklede Kindje dat naar een putje wijst. Er bestaan meerdere varianten van dit prentje met zelfde afbeelding van Augustinus. Kindje met de lepel.

L.B.R., St. Augustinus, bidprentje, 1931. Verz. P. Fred Verstappen OSA, Heverlee

17. WINKLER, RV 15, St. Augustinus, bidprentje (6,9 x 10,8 cm)

Moderne afbeelding. Bisschop Augustinus met open boek, doorboord vlammeend hart en aureool, aan zijn voeten rechts het geklede Kindje met schelp. Gedrukt met bruine inkt.

18. Anoniem, Duits, XVIIde eeuw(?), handgekleurde prent Koninklijke Bibliotheek, Brussel
Bisschop Augustinus met mijter, staf, open boek en doorboord hart. Bovenaan rechts in de wolken de Triniteit. Links een boom met uil en wapenschild "JYC". Rechts onderaan het geklede Kindje met lepel aan de rand van het water met bootjes, achteraan een stad.

19. Anoniem, Frankrijk, ca. 1900, ets
Bisschop Augustinus met mijter en brieven in de hand, discuterend met stappend knaapje, gekleed, met schelp wijzend naar zijn putje. Bovenaan: XXVIII Aôut, onderaan: Vie de Saint Augustin. Docteur de L'Eglise.

20. Anoniem, Napels, 1608, gravure in Tarquino LONGO, Templo Eremitano de Sancti e Beati dell' Ordine Agostiniano, Napels, 1608, prima parte, p. 20.
Monnik Augustinus met aureool, mijter en staf (aan zijn voeten) en naakt Jezuskindje met aureool en schelpje bij zijn putje aan de rand van de zee. Boven in de wolken: de Triniteit. Rechts een berglandschap met een versterkte stad.

Anoniem, gravure, Napels 1608. Verz. Luc Van Eeckhoudt

VI. Beelhouwwerk

1. Atelier Cosimo FANZAGO, ca. 1600
koorgestoelte, karthuis San Martino, Napels⁴⁰
Naar het voorbeeld van de vita van S. a BOLS-WERT, Antwerpen.
Dubbele uitbeelding van dit tafereel: links aan het water, rechts in discussie.
Monnik Augustinus staat aan de rand van het water. Het kindje giet water uit zijn schelpje (kommetje?).

2. Anoniem, gepolychromeerd verguld barokbeeld, Duits, ca. 1700

Klosterkirche, Rohr
Bisschop Augustinus met mijter en staf, kindje met de lepel.

Anoniem, verguld barokbeeld, Rohr, Klosterkirche, ca. 1700. Verz. Luc Van Eeckhoudt

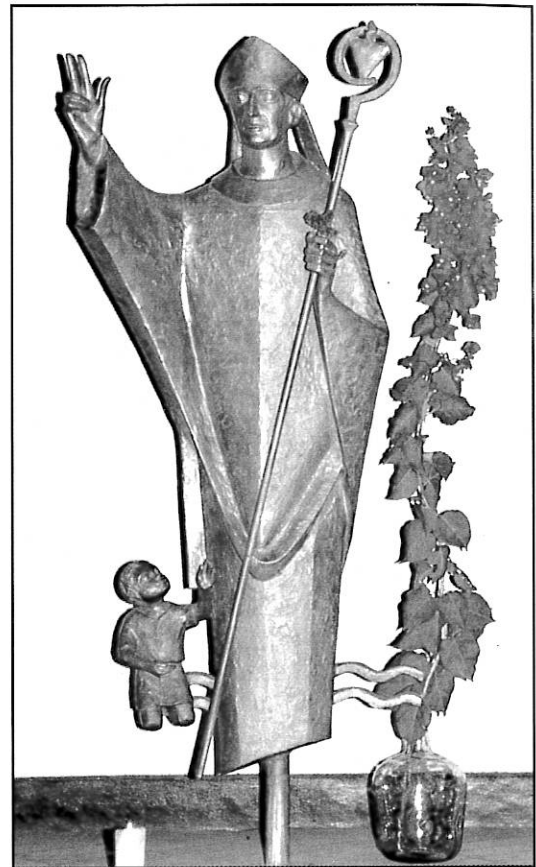
3. Anoniem, modern bronzen beeld, 20ste eeuw
Poko (Zaire), Eglise paroissiale St. Augustin
Bisschop Augustinus met mijter en staf,
gekleed knaapje met schelp aan het water

VII. Mozaïek

1. Paul MONNIER

Eglise abbatiale de St.Maurice, Zwitserland
Augustinus met boek en aureool. Voor hem gekniel, een gekleed Jezuskindje dat met een kommetje (schelp?) aan de rand van het water zit en opkijkt naar Augustinus.

Nu we de Vlaamse iconografie van dichtbij bekeken hebben alsook een algemene iconografie (repertorium van meer dan 60 items) overlopen hebben, kunnen we de verschillende elementen waaruit dit tafereel is samengesteld, op een rijtje zetten en de varianten aanstippen.

Anoniem, bronzen beeld, Poko (Zaire), Eglise Saint Augustin. Foto Roger Gerhardy, Würzburg

De verschillende iconografische elementen

-Augustinus

wordt enerzijds als bisschop afgebeeld (met de typische attributen:mijter, staf), vaak ook met een boek, wat naar zijn talrijke geschriften (kerkvader) verwijst. Anderzijds komen we hem tegen als monnik (augustijns habijt met lange riem), soms met een boek, een mijter of een fantasiehoed. Soms draagt hij ook een aureool of nimbus.

-Locatie aan het water (zee)

bijna steeds bij het water (zee of meer), al dan niet in een wijds landschap met bergen, bomen, struiken en gebouwen. Enkele keren zit hij in zijn studeerkamer aan een (schrijf)tafel.

-Knaapje, Jezuskindje

ofwel een naakt jongetje ofwel een gekleed kindje, zittend aan het water (putje) met zijn (pap)lepel of met een schelp. Hij draagt vaak een aureool al dan niet met een kruis erin om weer te geven dat het wel degelijk om het Jezuskindje gaat. Een christogram heb ik er niet op teruggevonden.

⁴⁰ JEANNE en PIERRE COURCELLE, *Iconographie de Saint Augustin, Les Cycles du XVIIe (2e partie) et du XVIIIe siècle*, Paris, 1991, p. 14 en afbeelding II (4).

-Paplepel, lepel of schelp

Bij onze Vlaamse voorstellingswijze komt bijna steeds een (pap)lepel voor en eerder zelden een schelp. Op vijfendertig afbeeldingen zagen we maar zes maal een schelp, alle andere afbeeldingen tonen ons duidelijk een lepel, een grote diepe lepel, de echte paplepel. Rubens en Bolswert hebben het Kindje een schelp gegeven, maar bij de schilderijen van Rubens komt ook de lepel voor.

Wij hebben hier in Vlaanderen maar een bescheiden strook kust en daar komen geen grote schelpen voor. De Sint-Jacobsschelp, die als schepschelp het meest voorkomt, is typisch voor Gallicië maar niet voor Vlaanderen, evenwel is deze vrij algemeen gekend (pelgrimsteken van de bedevaarders naar Santiago de Compostela, keukenschelp als kommetje voor visgerechten). Het meest gebruikte schepinstrument is de houten (pap)lepel die ook algemeen het meest in deze iconografie voorkomt (ca. 70 procent).

Enkele keren hebben we het niet duidelijk kunnen onderscheiden wat voor schepinstrument het knaapje juist vast heeft. Een paar keer had het kindje zelfs geen schepper bij, hij wijst bijvoorbeeld met zijn handje naar het putje en schept niet (een moment uit de conversatie). Het valt ons ook op dat in de oudere literatuur over deze iconografie de lepel primeert, zo lezen we in het Duitstalige boek van Augustinus Egger⁴¹ (1904) een korte bijdrage van E.A. Stückelberg over "Zur Ikonographie St. Augustinus" waarin hij dit visioen aanhaalt, daarin spreekt hij over een schep-lepel (Schöpflöffel) en verder over een lepel, evenwel nergens over een schelp.

De oudste afbeeldingen tonen uitsluitend een lepel en niet een schelp. De schelp komt bij ons maar het eerst voor bij Bolswert (1624) en nadien bij Rubens (1639), doch op de kopieën van de atelierwerken van Rubens wordt deze schelp soms vervangen door een lepel.

-Heilige Drievuldigheid (Triniteit)

Deze komt vaak voor op dit taferel, vooral weergegeven in de lucht als een verschijning en wordt bijna steeds als een "genadestoel" voorgesteld⁴². God de Vader draagt de aan het kruis genagelde Zoon met beide handen voor de borst, terwijl de Heilige Geest als duif tussen hen of boven het hoofd van de Vader zweeft, zoals op het "Allerheiligenbild" (1511) van Albert Dürer in het Kunsthistorisches Museum te Wenen.

Besluit

Op meer dan honderd afbeeldingen die dit visioen van Augustinus uitbeelden, hebben we deze bijzondere iconografie kunnen bestuderen. Het heeft ons aangenaam verrast zo'n rijke diversiteit in de uitbeelding van dit thema te mogen ontmoeten, een thema dat menig kunstenaar niet onberoerd liet. De grootste voldoening was wel het ontwaren van de lepel, de paplepel, vooral in Vlaanderen, die de schelp quasi volledig opzij schuift.

De benaming "Agustin y el niño de la concha"⁴³, aldus verspreid in menige literatuur, kunnen we moeilijk verder onderschrijven, zeker niet in Vlaanderen. Dit taferel dat een grote populariteit kende en heden nog niet is uitgedoofd, kunnen we best omschrijven als "Augustinus en het knaapje (Jezuskindje) met de paplepel". Als mooi voorbeeld van dit schepinstrument hoef je maar het schilderij in de kapittelzaal van de Abdij van Averbode te bewonderen... een stevigere houten paplepel kunt u zich moeilijk bedenken.

P.P.RUBENS was een van de eersten die bij ons de lepel verving door een schelp... evenwel zijn atelier en de kopiisten grepen terug naar de paplepel.

Het verhaal van deze scène behoort nog steeds tot onze traditionele overlevering. Onze voorouders kennen dit nog allemaal, soms wel verteld met kleine varianten.

Dit jaar is een bijzonder jubeljaar omtrent Augustinus, de kerkvader met het vlammende hart, met pijlen doorboord. In de bijbel heeft het hart de betekenis van de diepste kern van de menselijke persoon.

We vieren de 750ste verjaardag van de Magna Unio (1256), de pauselijke bul die de eremieten, die leefden volgens de regel van Augustinus, samenbracht onder één noemer: de Orde van de eremieten van Sint-Augustinus, of in 't kort: de Orde van de Augustijnen. Het is dan ook niet onverdiend dat dit jaar (2006) de grote kerkleerlar speciaal op de voorgrond wordt geschoven. Het nieuwe bedevaartvaantje, getekend door Jan Grossen, "H. Augustinus, bid voor ons – 1256-2006", of het nieuwe kunstboek "Augustinus" (Mercatorfonds Brussel, 2006) mogen hiertoe bijdragen.

Luc Van Eeckhoudt
ten Langveld
3300 Hakendover

⁴¹ AUGUSTINUS EGGER, *o.c.*, bijlage na p. 123.

⁴² J.J.M. TIMMERS, *Christelijke Symboliek en Iconografie*, Bussum, 1978, p. 27-28 (tw. Genadestoel. nr. 19).

⁴³ ANTONIO ITURBE, *Iconografía de San Agustín. Atributos y temas o títulos iconográficos. Sus Orígenes literarios. Ciclos principales*, in: RAFAEL LAZCANO, *Iconografía Agustiniana*, Roma, 2001, p. 31, nr. 157.

De Augustinus "CARTOONS" van PEDA, met het knaapje, de (pap)lepel en de zee

Luc Van Eeckhoudt

Het zit nog iedereen vers in het geheugen hoe de Deense Mohammed-cartoons wereldfurore maakten en wat een strijd ze mondiaal teweegbrachten. Waar ligt nu de grens van humor, agressie, spot of tolerantie?

Het jaarlijks cartoonfestival van Knokke-Heist is telkens opnieuw een verrassing en een internationaal succes. Het Davidsfonds heeft dit in zijn reeks cartoonboekjes, die jaarlijks verschijnen, vereeuwigd. Cartoons, een bijzondere vorm van kunst en humor... en grensverleggende tolerantie.

We zijn aangenaam verrast. De internationaal vermaarde cartoonist PEDA pakt uit met drie bijzondere cartoons over Augustinus, geïnspireerd op dit ene tafereel van Augustinus en het knaapje aan de rand van de zee. Het knaapje dat met een houten lepel de zee leegschept in zijn putje terwijl Augustinus daar langs komt en verwonderd blijft toekijken:

Wel vriendje, wat doe jij daar?

- Ik schep met mijn lepel de zee leeg in mijn putje.

Wat?

En 't knaapje, het Jezuskindje, staat recht en bekijkt Augustinus zeer doordringend aan, zeggend:

- Het zal gemakkelijker zijn de zee in mijn putje leeg te scheppen dan dat gij het probleem van de Triniteit oplost.

Dit tafereel is menig maal uitgebeeld en nu, juni 2006, voor 't eerst in een cartoonreeks vastgelegd.

Drie merkwaardige cartoons, elk voor zichzelf sprekend en in verband een reeks vormend. We bekijken ze afzonderlijk en zien drie maal Augustinus en het Jezuskindje aan de rand van de zee, driemaal een andere vertaling:

1. "Augustinus, het is makkelijker de zee leeg te scheppen in mijn putje..."
2. "Nietwaar Augustinus?, tegenwoordig bestaan er ook moderne methodes om problemen op te lossen."
3. "PAS O-O-O-O... P!!! uw vlammeend hart wordt met pijlen doorboord!"

Bekijken we nu deze drie cartoons even van dichterbij:

1. Het knaapje schept met zijn houten paplepel de zee leeg in zijn putje. Augustinus, die daarlangs komt, verstaat er niets van. Hij plant zijn staf in het zand, zijn mijter valt van het danige nadenken van zijn hoofd. Hij kan deze onmogelijkheid blijkbaar niet doorgronden. Een koppel vliegende vissen wordt boos (hun water verdwijnt), de surfer valt bijna van zijn plank en Augustinus verliest bijna zijn boek ... De Trinite!

2. De zee leegscheppen... onmogelijke dingen kunnen ook met moderne methodes bewerkstelligd worden. Waarom bijvoorbeeld niet de kraan opendraaien boven het putje. Zie de dolfijn al lachen en de zon schateren. Augustinus ligt lui op het strand, met zonnebril aan en een stapeltje geschriften: De Trinite – drie strandcabines!

3. PAS O-O-O-O-P!!! het regent vlammeend harten – en weg... knaapje – met pijlen doorboord. De skyline van Mathattan, de frigobox van Knokke, of niet?

Augustinus begrijpt er blijkbaar niets meer van. Nochtans is het eb, laag zee en deze zee lijkt rimpelloos. Hij mediteert:

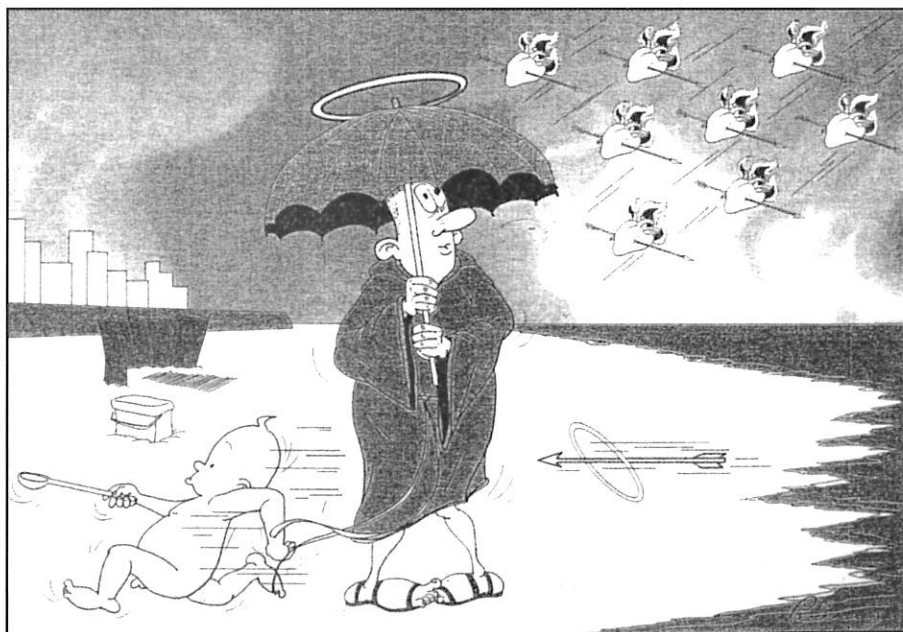
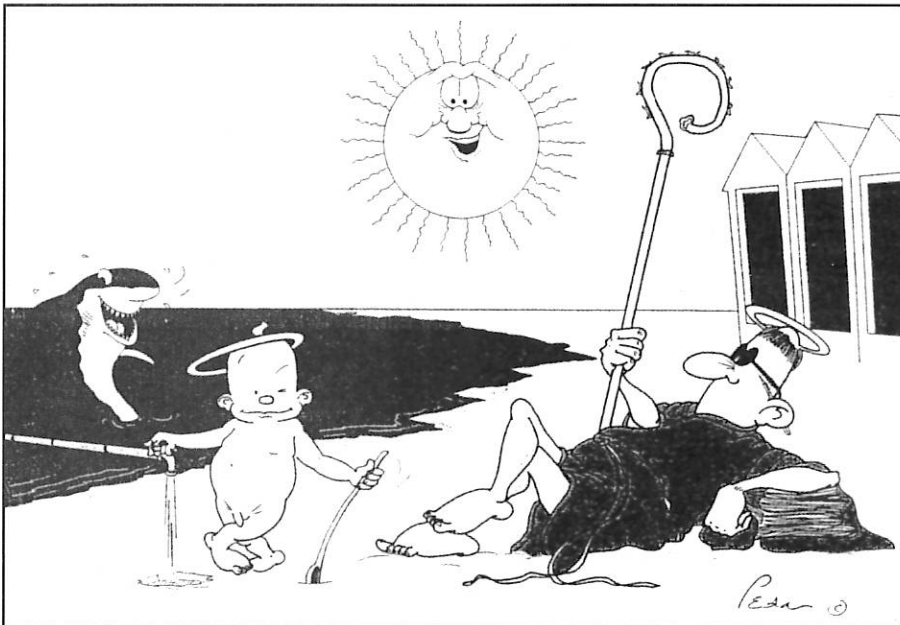
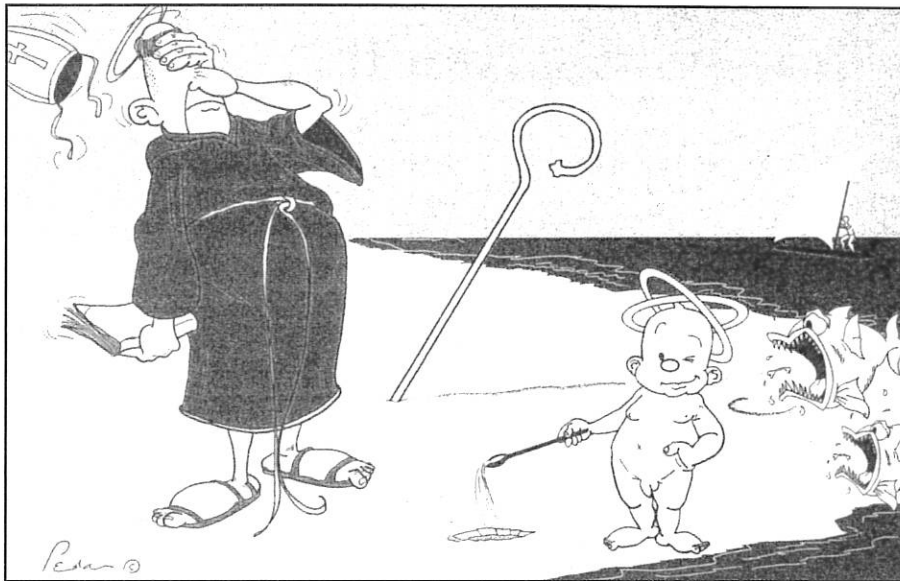
Mijn liefde tot U, mijn God
is zo groot
dat mijn harte zo vurig brandt

Met pijlen doorboord
schoot Gij mij in vuur en vlam

De Trinite
houdt mij steeds in de ban.

We danken Da(nny) Pe(eters) uit Tienen voor zijn hedendaagse cartoonkunst.

Luc Van Eeckhoudt
ten Langveld
3300 Hakendover

Verz. Luc Van Eeckhoudt

Het verbale wapen in de verkiezingsstrijd van weleer

Julien De Vuyst

De verkiezingen in het algemeen en de gemeenteraadsverkiezingen in het bijzonder hebben altijd aan de basis gelegen om goedgebouwde mensen in verschillende kampen te verdelen. Honderd jaar terug was de strijd echter heviger en minder beschaafd. Daarbij waren de doelstellingen van een gans andere aard terwijl ook het verweer van de tegenstander op een andere manier gebeurde. Voor dit laatste werd vooral gebruik gemaakt van het markt- en straatlied dat in feite het wapen was van degene die zelfs niet mocht kiezen. Velen waren toen uitgesloten om te kiezen als gevolg van het systeem dat slechts de meest goeuden en de intelligentsia tot het stemhokje toeliet. Daarna, met de invoering van het nieuw kiesstelsel, werden de troeven door elkaar gegooid en de strijd beslecht tussen de enige twee partijen, met name de liberalen en de katholieken. Dit zou zo blijven tot op het ogenblik dat het kiesstelsel totaal veranderd werd en de man in de straat ook zijn zeg kreeg. De vrouw uit de straat zou wat langer moeten wachten vooraleer zij als politiek volmondig aan bod kon komen.

Dit werd allemaal niet zonder slag of stoot verwezenlijkt en zeker niet van vandaag op morgen want het duurde jaren vooraleer men zulke toegevingen deed en de gewone man inspraak kreeg in de engste zin van het woord. Vroeger, meer dan nu, werden talloze opstandige en hekelende teksten verspreid. Deze pamfletten klaagden feiten aan die anders nooit ter sprake kwamen en dergelijke strijdliteratuur werd niet alleen een verweermiddel, maar vooral gebruikt als propaganda om de eigen doelstellingen te verdedigen. Op het einde van de vorige eeuw was het vooral de schoolstrijd en de onevenwichtigheid tussen Vlamingen en Walen die aan de kaak gesteld werden: op het eerste gezicht is er dus maar weinig veranderd. Ook andere zaken werden aangepakt, maar dan toch in mindere mate.

Bovendien waren de verkiezingen zelf zeer omslachtig. Enerzijds waren de kiezers verplicht naar een soms ver afgelegen plaats in hun district te gaan en anderzijds was de wijze van stemmen minder eenvoudig dan nu want de kiezer moest wachten tot zijn naam afgeroepen werd om in het werkelijke kiesbureau te worden toegelaten. Ongeldigheid van kiesbrieven kwam maar zelden voor, waarschijnlijk door het volgend punt voorzien in de wetgeving: "*Indien de kiezer zijnen stembrief kwam te bevleken of te bevuilden, ofwel, indien hij op voorhand bevlekt of bevuild is geweest, en indien hij hem door een slecht geteekend kruiske, een schrab enz. kwam te vernietigen, dan kan hij hem tegen eenen tweeden, eenen derden, of vierden stembrief bij den voorzitter verwisselen*".

Er waren niet uitsluitend de politieke pamfletten in de kiesstrijd want daarnaast had men de ontelbare liederen, aangepast aan de noden en de toestanden van de plaats waar ze gezongen werden. Ten allen tijde is de politiek geheld geworden en het lied was hiervoor een uitstekend middel. Het was trouwens het enige verweermiddel voor het gewone volk, dat zich geen ingewikkelde en lange pamfletten kon veroorloven of samenstellen en ze, in vele gevallen, zelfs niet konden lezen. Het lied konden ze aanleren van de volkszanger, 's zondags na de mis of ergens op een marktplein. De liedteksten bevatten steeds een zee van waarheid en moesten de suggesties enigermate door onze politici gevolgd worden, dan zou men enigszins een ander beeld hebben van ons huidige bestel. Dat men niet hoog oploopt met politieke beloften is het gevolg van leugenachtige uitspraken en omgekeerde resultaten. Dat men in vorige eeuw al de politici als huichelaars beschouwde kan men onze kiezers van honderd jaar terug niet kwalijk nemen. Velen verdienen trouwens met een dergelijk lied vereerd te worden.

Het liedje van de huichelaars

*Hoort; kiezers lief, er stijgt een kreet
Waarbij dat elk te klagen weet
Van kleine winst en zware lasten;
En dat het voor den kleinen man,
Gelijk 't nu gaat, niet anders kan
Dat is om' meening, brave gasten.*

*Stemt ons dan voor de Kamer aan,
En alles zal veel beter gaan;
Want wij, wij kunnen dat doen keeren,
Wij die verstaan da grieven goed,
Waarover dat gij klagen moet
En wat gij moogt voor recht begeeren.*

*Wij schaffen dan de wetten af,
Die 't oud bestuur tot heden gaf,
Zoover als zij u tegenspreken;
We maken die naar uwen zin,
En daar en zal voort broodgewin
Geen letterken noch puntje ontbreken.*

*Bij ons waar 't lastbetalen uit
Geen enkel man zou nog een duit
Aan een ontvanger moeten dragen;
Er zou geen hoegenaamde last
En dit en dat zijn toegepast,
Ten ware als 't volk het zelf zou vragen.*

*Voor ruim van tiende van de prijs,
Zou 't volk van Londen naar Parijs,
Gaan werken lijk naar onze steden;
Het kreeg ook voor twee eens en half
Een pint goe bier - en met die zalf
Waar 't kwelsteren al ver bestreden.*

*Wij zouden allen eigenaar
Voor honderd frank - 't hoogst - per hectaar
Zijn beste gronden doen verpachten
Zoo schoof men op de boerderij
Ook al wat spaarbriefkens of zij
Én 't ware gedaan met boerenklachten.*

*Iets dat wij ook nog zouden doen,
't Waar elk per dag een frank pensioen,
Op zestigjaargen leeftijd geven,
Kortom, elk zou op zijn gemak
Met vreugd in 't hert, geld in den zak
Gelijk een visch in 't water leven.*

*Ge vraagt van waar het komen moet,
Maar voor die zaak is zoo geen spoed,
Om reeds van nu daarvan te spreken;
Dus kouten wij daar liever van
Daarbij, niet doen die niemand kan
Dat is toch geen beloften breken!*

Een eeuw geleden was vooral de schoolwet het grote twistpunt. Deze wet werd door de katholieken, die van geen verandering wilden weten, als een rouwvet beschouwd. De geestelijkheid in 't algemeen verzette zich heftig en de bisschoppen in 't bijzonder, verklarend dat "dit stelsel uit zijne natuur schadelijk is; dat de verspreiding begunstigt van 't ongelooft en der onverschilligheid; dat het een aanslag is tegen het geloof, tegen de godsvrucht en tegen de godsdienstige rechten des volks".

De geestelijkheid, vooral dan de dorpspastoors, spoorde het volk aan om deze ongelukswet zoveel mogelijk te bestrijden en hun kinderen weg te houden uit, wat zij noemden de openbare scholen, de verplichte lagere gemeentescholen nota bene.

Het was een ongekennde strijd in de tachtiger jaren met als inzet de keuze van de school voor het kind. Ook de liederen stonden in het teken van deze schoolstrijd en het waren niet alleen de volkszangers die voor de verspreiding ervan zorgden, want ook dag- en weekbladen, meestal politiek geëngageerde, waren druk in het verweer met allerlei dichtsels. Een kind dat dus niet naar een katholieke school ging, was dus een verloren ziel voor het hiernamaals zodat vooral deze snaar getokkeld werd en nu nog verwijst men naar deze periode van de ziel van 't kind.

*Refr.: Zij zullen haar niet hebben
De schone ziel van 't kind,
Zoolang men hier in Vlaanderen
Een enkel Vlaming vindt!*

*Zij zullen haar niet hebben
De schoone ziel van 't kind
Ondanks de helse listen
Van 't geusche schrikbewind!
Zoolang Gods lieve zonne
Op Vlaanderen nederblijkt
Zoolang er in onz' gorde
Een kop'ren penning blinkt.*

*De hel is losgebroken
" De school is 't worstelperk
Zij wil de ziel der kleinen
Ontrukken aan Gods kerk!
Wij, catholijke mannen
Wij dulden nooit den roof,
Wij zijn nog 't kroost der heiden
Die stierven voor 't geloof.*

*Laat 't geusgebroed maar komen
Wij staan ten strijde gegord,
Wij willen niet dat Vlaanderen
Een nest van roovers wordt.
Wij willen dat ons funderen
Getrouw aan kerk en God
Geen nagels van ons doodskist*

Geen aas zijn voor 't schavot.

*Wij willen 't leven derven
Maar staan 't geloof niet af,
Wij roepen nog bij 't sterven
En op den boord van 't graf,
Ons kind'ren in geen scholen
Waar 't kruis niet meer en blinkt,
Ons kind'ren in geen moordkuil
Waar Gods woord nooit en klinkt!*

De tegenpartij verdedigde echter ook haar standpunt en sprak lovend over het onderwijs in de gemeenten, waar het kind nu eens echt 'vrij' kon onderwezen worden. De aanhangers van de 'staatsscholen' lieten zich niet onbetuigd om hun doelstellingen uit te leggen en met klem te verdedigen, daarbij het onderwijs vanuit een ander gezichtspunt bekijkend. Voor hen was de zogenaamde schoolkwestie, ondanks het jaarlijks budget van openbaar onderwijs met twee miljoen steeg, de enige oplossing en bovendien een verlossing voor het volk.

Iedere verkiezing, zowel voor de gemeente als voor het parlement, wordt gekenmerkt door een propaganda die er op gericht is het volk te overtuigen van de belangrĳheid van een of ander gewichtig voorval of verandering in ons bestel. Hierbij komt vooral tot uiting hoe alle partijen elkaar betichten van bedrieglijke praktijken, misleiding en schelmerijen.

De politiek heeft zich in alle tijden geleend tot het samenstellen van opstandige teksten en hekeldichten die verspreid werden in de vorm van een lied. Vandaar dat de liederen met politieke inhoud zo talrijk zijn. Men wachtte trouwens nooit lang om te reageren bij eventuele aantijgingen.

Ome Scholen

*Ze zijn voorbij, de diep verwenste tijden,
Toen 't mensdom zuchtte in dwang en slaverij,
Vooruit! Vooruit! na eeuwenlange strijden,
De kennis is de zegepraal nabij.
De kennis, ja, zij blijft ons heilig wapen
In onze strijd voor waarheid en voor licht;*

*Verderflijk zijn de scholen van de papen,
In de onze leert men deugden burgerplicht.
Hooft gij dat lied, schijnheilig aangeheven,
Zij zingen van de schoone ziel van 't kind.
Wie voelt zijn hart niet verontwaardigd beven,
Neen, niemand blijft hier voor de waarheid blind!
Die zangers zelf bevleekten kleine schapen,
Hun broerkens zijn een plaag voor onze jeugd,
Wie stelt nog trouw in scholen van de papen?
In de onze leert men de ware deugd.*

*Gij moeders, gij, die voor uw kroost zoudt sterven,
Gij vaders, die uwēn zoon zoo bemint,
Neen, laat hun hart en geest toch noch bederven,
In de scholen waar men niets dan domheid vindt.
Wat is op 't veld van 't bijgeloof te rapen,
Waar men bestrijdt de vrijheid en het licht?
Schuwt als een pest de scholen van de papen,
In de onze leert men deugd en burgerplicht.*

Ook verdrukking en oorlog gaven aanleiding tot opstandigheid en tot het uitgeven van geschriften waarin men zijn ontevredenheid en zelfs wrok kon uiten. De volkszanger stak hier een handje toe want hij was de nieuwsdrager die zich ook op het politieke vlak waagde als er geen sancties aan verbonden waren.

Zowel voor de internationale als voor de dorpspolitiek is het lied de voornaamste strijdliteratuur geweest van het gewone volk. Sinds mensenheugenis heeft men het als degelijk verweermiddel gebruikt, niet alleen door een bepaalde groep uit de maatschappij maar door alle lagen van de bevolking.

De liederen waren enerzijds gericht tegen de vreemde gezagdragers die in onze gewesten zo dikwijls de wet dicteerden en anderzijds tegen de eigen leiders die zolang mogelijk alle macht voor zichzelf trachtten te behouden. De grote tegenstellingen, vooral op sociaal gebied, zijn fel afgezwakt maar laten zich nog voelen bij de verschillende volksgroepen en gezindheden. Het is uitgelopen tot een strijd tussen verschillende partijen onderling, een ware partijstrijd die pas van een eeuw geleden dateert.

Toen had men daarenboven ook nog af te rekenen met een zeer omslachtig kiessysteem waardoor de stemronden soms wel een paar dagen in beslag namen. Daarbij viel een groot procent afwezigheid te noteren omdat de verplaatsingen voor sommige kiesgerechtigden uiterst moeilijk waren en zelfs financieel (reis- en verblijfkosten) niet erg in de smaak vielen, ook al waren het alleen de rijke boeren en andere welgestelde mannen die recht hadden op één of meerdere stemmen. Waarschijnlijk lag dit aan de basis dat na 1860 speciale treinen ingelegd werden (waar een spoorlijn lag tenminste) om de kiezers naar de ver afgelegen kiesdistricten te voeren. Ondanks het verzet van beide partijen over sommige onaanvaardbare kiesgewoonten zou het nog ruim dertig jaar duren (1893) om de stemming binnen de gemeenten te laten doorgaan.

BAES KIMPE'S TJAKKE. 1857

STEMME : *De boer zal 't al betalen.*

O Gy, Tartuffen, die ons land
Wilt boeijen in den roomsehen band,
Uw plan en zal nie' pakken,
Zoo lang uw ras niet heel verdwynt,
Zoo lang ge ons Grondwet ondermynt,
Zal u *Baes Kimpe* tjakken !

Gy, paters, die aen 't sterfbed zit
En daer schynheilig zucht en bidt
Om de erfenis te rakken,
Zoo lang gy 't geld der armen preeuwyt,
Of dat gy schreeuwyt of niet en schreeuwyt,
Baes Kimpe zal u tjakken.

Gy die door 't volk gekozen zyt
En die dan, na een zekren tyd,
Verandert van kazakke,
Al waert gy schynbaer nog zoo groot,
Het masker af, de rugge bloot,
Gy krygt van *Kimpe's* tjakke.

Aenbidders van den spaenschen vorst,
Wien geen vlaemsch hert klopt in de borst,
Verdrukkens van de zwakken,
Thans zyn wy niet meer zwak of zot :
Op u en op uw moordschavot
Zal steeds *Baes Kimpe* tjakken.

Gy kwezels, met of zonder kap,
Die door uw dwazen kinderklap
Het werkvolk wilt verzwakken
En ruzie stichten waer geen is,
Blyft in uw lof, sermoen en mis,
Of *Kimpe* zal u tjakken !

O schryvers, die geen schaemte en kent,
Verlaet ons vrome stad van Gent
Meê klieken en meê klakken,
Want, vuil gespuis, zoo lang gy blyft,
Zoo lang gy met fenyn hier schryft,
Zal u *Baes Kimpe* tjakken.

Gy wroet met blydschap in het slyk,
Gy zegt : bah ! bah ! 't is my gelyk,
Myn breudjen es gebakken.
Weg, eervergeten, schryvelaers,
Gy zyt geen echte Gentenaers.
Baes Kimpe zal u tjakken.

Rampzaelge slaven van het geld,
Die op den vuigen laster telt,
En daermeê vult uw zakken,
Geen bloed vliet in uw aedren ! neen !
Maer booze, zwarte gal alleen :
U moet *Baes Kimpe* tjakken.

U moet hy tjakken, slaesche knecht,
Die de eeuwge vryheid en het regt
Als eene bloem wilt knakken,
O grove knecht, die zweret en vloekt,
En in den laster eten zoekt
U moet, u zal hy tjakken.

En wat ge zegt en wat ge doet,
Op uwen rug, o vuig gebroed,
Zal onze zweepe klakken ;
Eet 't brood dat u de schande geeft,
Maer, valsche broeders, schrikt en beeft
Voor ons vrymoedig tjakken.

K. DE RAEVE, drukker-Uitgever, kleine Ram. 2.

Vliegend blad verspreid tijdens de verkiezingen in 1857. Verz. Julien De Vuyst

Het lied van den kiezer

*Ik win mijn daaglijksch brood met neersag werken,
Ben ik niet rijk, 'k min toch mijn burgerregt
Het zelfgevoel kwam steeds mijn' moed versterken
'k Dacht, grootsch van hert, 'k ben vrij en
niemands knecht;
Maar ziel, o smaad... zij, die mijne armoe weten
Aanzien me als slaaf, en doen mijne eer geweld
Zij fluistren mij: verkoop ons uw geweten
En vragen schaamtloos mijne stem voor geld.*

*Jat eeuwige schande aan u, die mij durft
hoonen,
Die d'armen man als eene waar beschouwt;
Gij spreekt van God en komt een geldbeurs
tonen
Gij hebt geen' anderen God dan dien van 't
goud,
Gaat ver van mij naar laffe kiezers loepen
En werpt, al gauw 't vijffrankstuk uit uw hand,
Mijn' stemme, neen, is voor geen mensch te
koopen,*

Ze is niet aan mij, maar aan mijn Vaderland!

*Ik zal mijn stem nooit aan den rijksten geven
Maar wel aan hem, die waardig is en goed;
Die met de ziel geen' handel heeft gedreven,
En die mijn land naar voortgang streven doet!
De waarheid moet met geld niet zegepralen,
De Burger mag 't verraad geen hulpe bien,
O, moest ik immer aan dien regel falen,
Ik dierf nooit mijn kinderen meer in d'oogen zien!*

*Hoe zou 'k 't recht nog hebben uit te leggen
Wat voor een weg naar d'eerlijkheid geleidt,
Als dag en nacht 't geweten mij zou zeggen,
Dat mijne hand de omkooperije vleit;
Zij zouden wis de zedeleér misprijzen
Die ik voor hun oog versmacht heb in de
schond'!
Terwijl het volk zou naar hun vader wijzen
Met 't spottend woord: - hij heeft zijne eer ver-
pand!*

Toch vinden we niet in alle liederen die eigenliefde terug wat wellicht te wijten is aan eventuele represailles vanwege de machthebbers die vroeger nogal wat vat hadden op de mensen. Dit fenomeen is in alle perioden merkbaar want de liedjeszanger moest zich steeds behoeden voor wie aan de macht was. Daarom had hij steeds de neiging om zijn repertorium aan de omstandigheden aan te passen met het risico dat hij wel eens als 'overloper' beschouwd werd.

Elk liedsoort heeft specifieke eigenaardigheden gekend. Bij het politieke lied werd dit kenmerk vooral gebaseerd op de polemiek, het schelden op en belachelijk maken van toestanden en personen. De verantwoordelijke groepering of partij en het individu in kwestie werden zonder meer gewraakt. De fijnzinnige volkszanger stak de draak met alle politieke kuren, van gelijk welke partij, en zo bleef hij populair. Zijn persoonlijke overtuiging mocht hij alleen vrij uiten als het algemeenheden betrof.

De politieke gebeurtenissen hebben aldus overal weerklank gevonden in de letterkunde, en dat alles ten gevolge van oorlogen, conflicten tussen partijen onderling, opstand en verdrukking. Talrijk zijn de pamfletten die verspreid werden om de algemene volksmening te bespelelen en de literatuur hieromtrent over ontstaan, is zowel van grote als van kleine dichtkunst, van gekende en anonieme poëten, wat ons samen een trouw beeld geeft van de politieke geschiedenis van het volk. In deze strijd- en verweerschriften, in deze spot- en polemiekliteratuur neemt het marktlied een zeer voorname plaats in. Trouwens, het is niet moeilijk om het eens te zijn met een uitspraak als deze: "*De enige stem van verzet tegen dwingelandij en onrecht was vaak de naamloze stem van de volksliederen, die in al hun onbeholpenheid roerende getuigenissen afleggen van het nationaal gevoel onzer voorvaderen*".

Ook in de politieke liederen vinden we de kluchtige noot terug, vooral dan als ze in betrekking staan met politieke prominenten die belabberd uit de verkiezingsstrijd gekomen zijn. Door jarenlange ondervinding worden de kiesverrichtingen niet door iedereen met dezelfde geestdrift onthaald. Het is trouwens vaak met tegenzin en alleen gestaafd door de wettelijke verplichting dat de man in de straat zich nog naar het kiesbureel begeeft. De reden hiervoor put hij uit zijn rijke ervaring als 'rechtvaardige' kiezer. Van alle kanten en door alle partijen wordt de kiezer bewerkt om toch maar voor de 'besten' te kiezen, en dit gebeurde zowel honderddertig jaar terug als nu.

Aan de kiezers

*Refr.: Weet gij wie gij kiezen moet?
Perceval, Bergman en Reyntiens;
Mensen vol talent en moed
Zulke keus alleen is goed.*

*Kiezers, ziet nu uit uw ogen
Steekt de koppen bij elkaar
Anders wordt gij licht bedrogen
Anders loopt het land gevaar.*

Refr.

*Stelt aan 't hoofd de liberalen
Kiest de mannen onzer eeuw
Doet de rede zegepralen
Trots het katholiek geschreeuw.*

*Kerk en priesters moet gij eren
't Is ons Heer die dat gebiedt
Maar dat wij ons in de kleren
Laten steken vraagt het niet.*

*Wie niet werkt die moet niet eten
't Evangelie schrijft het voor
Wilt die leerspreuk nooit vergeten
Zij brengt u op 't rechte spoor.*

*Kiest u dan repesantanten
Die voldoen aan recht en plicht
Klopt de katholieke kwanten
Met hun heilig aangezicht.*

*Kiest er die voor onze tale
Tegen Waal en Franselaar
Strijden in de Staenzale
Tot het zweet lekt van hun haar.*

*Perceval, Bergman en Reyntiens,
Dat zijn mannen als het hoort,
Koffiewijven en begijntjes
Zijn alleen op hen gestoord.*

*Huichelaars, gij die, o schande!
Alles vloekt wat edel heet
Maakt een buis voor Van den Brande
En voor Notelteirs gereed.*

Refr.

Veel mensen spreken het woord van degene die aan het bewind is en dat sommigen met de partijen over de overheersers meedraaien komt in de liederen vaak tot uiting. De marktzangers drijven natuurlijk de spot met mensen die om de haverklap een andere partij kiezen al naar gelang hun eigen persoonlijke belangen. Daarnaast heb je de visie van een neutraal kiezer over het gebeuren rondom hem. Gewoonlijk komt ook dan de liedjeszanger weer uit zijn schelp, bekijkt de nieuwe toestand en volgens de algemene commentaren blijken alle partijen gewonnen te hebben. Eenieder kan moeilijk toe-

M. LANGRAND

STEMME: *Miserere!*

HONGARIEN dat is een land,
 Waer dat, zoo spreken de geruchten,
 Den grooten financier Langrand
 Kweekt wonder schoone en rare vruchten.

REFRAIN

*Dupa Duporum
 In Caeli Caeterum
 Carotta Carottorum
 In Secula Saeculorum*

Mynheer Langrand toont geen papier
 Die d'reigendom van 't land bewyzen.
 En 't land die ligt zo ver van hier,
 Dat niemand gaet naer ginder reizen.

Dupa Duporum, enz.

't Is waer, Langrand en is geen smaas.
 't Gelove gaf hy sterkte en leven,
 En voor wat kluiten, heeft de Paus
 Hem graef gemaakt en 't kruis gegeven.

Dupa Duporum, enz.

Het geld, dat in ons land nog sloop
 By boeren, kwezels, dilbekoppen,
 Heeft hy, al zat het nog zo diep,
 In een, twee, drie doen wakker kloppen.

Dupa Duporum, enz.

In liecht- en proekstod, even als
 In al de pastoors hun gazetten,
 Lag men de sukkelers ten hals,
 Om hun geld by Langrand te retten.

Dupa Duporum, enz.

De priester liep van luis tot luis,
 Met Langrand's aktien te venten,
 Kocht gy 't papier, gy kreegt een kruis
 Over uw huisgezin . . . en centen.

Dupa Duporum, enz.

En nu dat d'uitkomst is bedrog,
 Daer men nog honderd franks komt vragen
 En dan twee honderd vyftig nog,
 Wilt men 't niet langer meer verdragen

Dupa Duporum, enz.

Men klaegt, men krypt, men roept: *Oh God!*
 Had ik myn kluiten laten slapen,
 Thans zat ik niet in druk en krot,
 En dat door d'oorzaak van de papen

Dupa Duporum, enz.

Schoon geld, hoe dat ik u beklaeg!
 'k Had u verzamelt met veel sparen;
 En als ik het nu weere vraeg,
 Zendt men my wandlen by d'Hongaren.

Dupa Duporum, enz.

Maer wacht maer, schuld van myn verdriet,
 'k Zal voortaan ook zoo met u handlen,
 Myn stemme die en krygt gy niet,
 Gy moogt naer Hongarie gaan wandlen.

*Dupa Duporum,
 In Caeli Caeterum,
 Carotta, Carottorum
 In Secula Saeculorum. AMEN.*

Brugge, drukk. C. VAN BEKER

LANGRAND'S WINKEL

STEMME: *Den boer zal 't al betalen.*

Langrand zyn winkel die staet vort,
 Er zyn miljoenen franks te kort,
 Dat d'aktien tot niet dalen,
 Dat zeg ik zonder d'walen;
 Zy staen een nul, 't is al vertoord,
 Geen pruime tabak zyn ze weerd,
 Wie zal 't te kort betalen? (bis).

Een oude man, had twaelf duist frank,
 Zyn pastoor die kwam stout en vrank,
 Den duts zyn geld afhalen,
 Wild'by in d'bel niet dalen;
 Gaf hy het niet, tot zyn verdriet,
 Kon hy regt naer den hemel niet;
 De man moest wel betalen. (bis).

Een vrouw, die ziek te bedde lag,
 En door geen ander ooge zag,
 Dian die der klerikalen,
 Die konden toch niet falen;
 De sloor nam aktien voor heur geld,
 Door armoe is zy thans gekweld
 Met Langrand's te betalen. (bis)

Een boer die wat geld had gespaerd,
 Werd door zyn pastoor goed verklaerd,
 Dat hy moest zonder dralen
 Zyn spaergeld uit gaen halen,
 Of te wel van zyn hofstee gaen.
 Schoon geld! Och God! Wat nu gedaen?
 'k Zal 't in Langrand's betalen. (bis).

Een kwezel had een schoon fortuin,
 Een man met een geschoren kruin,
 Scheen zy zeer wel 't onthalen,
 Hy ging er dikwyls malen;
 Hy sprak zoo lief, olschoon hy loog,
 Dat hy de kwezel toch bedroog,
 Zy moest Langrand's betalen. (bis).

Zoo heeft de bank van sieur Langrand,
 In ons schoon ryk en weeld'rig land,
 By Vlaming als by Walen
 Fortuinen sterk doen dalen;
 Veel menschen gansch te niet gebragt,
 Die thans gaen zwogen dag en nacht
 Om eten te betalen. (bis).

Terwyl de bazen van de Bank,
 Die deelen de miljoenen frank,
 Zitten in ryke zalen,
 Lekkere spys te malen,
 Worden gefopte lieden zot,
 Of sterven van verdriet in 't kot,
 Door Langrand's te betalen (bis).

Ons wreken dit willen wy niet,
 Daer ons religie zulks verbiedt,
 Verstaet gy, klerikalen,
 Schuld van al onze kwalen;
 Wy willen, een gansch uw gespuis,
 Een buize geven, vaen en kruis,
 Met kiezersmunt betalen. (bis).

Brugge, drukk. C. VAN BEKER.

Langrand was een omstreden fi-
 guur en stond veel bloot aan kri-
 tiek bij zijn tegenstanders. Verz.
 Julien De Vuyst

geven dat ze de nederlaag geleden hebben. In feite zit hier soms wel waarheid in vermits een partij in sommige districten verlies geleden heeft maar in andere toch de overwinning behaalde. Bij de kiezing van december 1857 oogstten de liberalen een winst van 26 zetels tegenover de katholieken in de Kamer. Alhoewel de overwinnaars niet vijandig stonden tegenover de godsdienst zoals ze proclameerden, waren ze toch alleszins niet vatbaar voor de sociale of Vlaamse problematiek. Vandaar ook dat de marktanger sceptisch stond tegenover het feit of deze verandering wel enigszins verbetering zou brengen, daarbij onderzoekend wat aan de basis lag van de katholieke nederlaag.

Na de kiezing

Het kiezen is nu weer voorbij

*En katholiek' en liberalen,
 In heel ons land, zijn weer zo blij
 Of z'allen mochten zegepralen.
 Nu iedereen toch schijnt kontent
 Van 't kiezen en van 't ballotteren
 Wil ik, 't hoef daarom geen patent,
 Weer eens een eirken gaan proberen.*

*Maar allen truit opzij gezet
 Mij dunkt dat in de Vlaamse streken
 Ook bij de Walen, 'k heb 't belet,
 De Jap mag van victorie spreken.
 Maar in om' stad is het eilaas
 Wel op zijn slechtste afgelopen,
 Wat zijn toch de sinjoren dwaas
 De geuzen trekken hun op stopen.*

Maar wat mag wel de reden zijn
 Dat hier de Jap zo ligt van onder,
 Hoorde ik vragen, groot en klein
 Wel, zei er een, dat's zo geen wonder,
 De gardevijs zijn allen geus
 En namen ook deel aan onze keus
 Wat wilt ge goeds daarvan begeren?

Een ander' zei, het is de ploeg
 Van herbergiers, geneverschinkers
 Die ons partij hier zo versloeg
 Met heel de rei van schoenenblinkers.
 Die voor hun plaats en voor het geld
 Al zijn z'inwendig voor het vrije
 Als slaven voor het geweld
 Door 't geuzendom zich laten leien.

Nen derde zei 't nogal juist,
 Mij dunkt het zijn de officieren
 Die mochten zeker, voor de rust
 Hier 't katholiek niet doen verliezen.
 Maar 't is nu niet voor dit of dat
 Maar als gij van die Waalse vinken
 Iets goed verwacht voor onze stad
 Dan zult gij dikwijls staan te blinken.

Nu kwam er nog nen vierden aan
 Die zei: het zijn de slechte wetten
 Die Bara ons heeft afgestaan
 Die thans het winnen ons beletten.
 Maar saprestie, als het zo is,
 Als wij daarom nog moeten buigen
 Loop 't ministerie dan zo mis
 Smijt het zo een wetten niet in duigen?

't Zou moeten, maar wat wilt gij doen
 Om dat nu juist hier uit te leggen,

Op 19 september 1884 werden gemeenteraadsverkiezingen gehouden en ook dan ondervond men nog de weerslag van de parlementsverkiezingen. In de meeste gewesten was er vreugde in het katholieke kamp en werden de regeringsdaden van de liberalen gehekelde. Ook bij deze verkiezingen was er een ommekeer in de politieke toestand en zoals steeds jubelden de winnaars het uit... tot spijt wie het benijdt. "De nieuwstijdingen welke wij uit de verschillende steden en gemeenten van ons arrondissement waar er strijd is, ontvangen, luiden allergunstigst. Overal te Geraardsbergen, te Ninove, te Oordegem, te Bavegem, te Vlierzele, te Meire, te Moorsel, te Denderhoutem, te Haeltert, te Sint-Lievens-Houtem, te Meldert enz. strijden onze vrienden met ongemeenen moed en dapperheid."

In de overwinningsoes werd, zoals gewoontegetrouw, een lied op de markt gebracht waarbij de liberalen hun vorig beleid erg kwalijk genomen werd. Nergens kregen

zij nog enig krediet en uiteindelijk hadden ze alle lagen van de bevolking tegen... volgens het lied althans.

Geheime verklaringen van liberale avonturen
Stemme: De kwade jongens

Hier verdrinkt men geene secreten,
 Wij hoeven 't zeer wel te weten,
 Zijn wij geene advokaten,
 Eenieder moet 't zijn maar praten,
 Zeg ons eens beminnelijk kind
 Hoe gij het bij de kiezers bevindt?

Refr.: Sluiten wij wel de deuren,
 Dat geen vremde kwalijk keuren;
 Frans, dringt het poortje dichte bij;
 Maakt dat er niets te rieken zij!

Overal waar 'k kom in het rond,
 Word ik ontvangen als een hond,

AEN DE KIEZERS VAN HET LAND VAN WAES.

Air : De Boer zal het betalen.

O kiezers van het land van Waes!
 Wat wilt men met baron 't Serclaes?
 'K zou nog eens goed verzinnen, (bis)
 Hoe kan een, die u niet en kent,
 Een knikker van 't Gouvernement
 U helpen en beminnen? (bis)

Slechts weinig dagen kent gy hem,
 Hy komt hier beedlen om een stem,
 Hoe gaet gy zulks verklaren, (bis)
 Dat een baron u smeekt en vraegt,
 Wordt gy nog niet genoeg geplaegd,
 Door duizend bedelaren? (bis)

Zyn titlen hangen op zyn borst,
 Hy is versierd als een Hansworst,
 Met kruis en ridderlinten, (bis)
 Nu poogt hy met dat klatergoud,
 Ontzag by u, aen jong en oud,
 Met eenen in te printen. (bis)

Voor d'eerste mael dat hy u ziet,
 Kent hy uwe belangens niet,
 By 't uilandsch ministerie, (bis)
 Bekleedt hy 't secretariaet;
 Dus, kiest hem niet, die uwen staet
 Nooit redt uit de miserie. (bis)

De landbouw gaet geen staetsman aen,
 Hoe zou hy d'industrie verstaen....
 De Theux zoekt ons te wiegen; (bis)
 Men leidt ons allen by den neus,
 En vry, nogthans, is onzen keus,
 Zou men ons zoo bedriegen! (bis).

Bewooners van het land van Waes,
 Weest niet zoo roekeloos noch dwaes.
 Gy zoud te veel verliezen... (bis)
 Denkt op Boeyé-Van Landeghem,
 Dien moet gy met uw vrye stem,
 Voer uwen welstand kiezen. (bis)

Niemand bleef gespaard in de verkiezingsstrijd. Verz.
 Julien De Vuyst

*Ga ik bij enen winkelier;
Het is: maakt u weg van hier,
Hij roept, hij tiert, wel gij kleine guit,
Komt nooit uwen bazaar meer uit. (refr.)*

*Als een discipel van Hanneman
Dringde ik binnen waar ik kan,
Dikwijls vroeg ik aan de wijven,
Hun man t'huis te laten blijven,
Maar ik had hier zeer droef te smaken,
'k Moest mij dapper de deur uit maken, (refr.)*

*'k Beloof, 'k genees van alle kwalen,
Zonder een duit voor te betalen,
Grootte lasten ga ik staken,
Moest ik burgemeester raken,
'k Smeek de kiezers dat d'ooren tuiten,
Doch ziet, ze laten mij maar fluiten, (refr.)*

*Wij mannen van de Garde Civiek,
Gingen bij eenieder zonder schrik,
Wilden zelfs van den huize zijn,
Vroegen onbeschaamd een glas wijn,
Maar wij. kregen daar om eenen cent,
Weten nu, wat is independent, (refr.)*

*'k Wilde toonen in ons Aalstersch land
Mijne kennis en mijn groot verstand,
Financie zaken 't was mijn zin
Schepen moest ik zijn van 't begin,
Ah! 'k heb mij veel bij elk te bukken
Het kan hier toch voor mij niet lukken, (refr.)*

*Ik zing en speel op alle toonen,
Wilt mij toch voor mijn moed beloonen,
And.'re maakten wele pretten,
Om zich hier op rang te zetten,
Nu ben ik bedreigd met uwen boel,
Van eenen schop onder mijn viool! (refr.)*

Hier besluit men dus met de onzekerheid die voor elke kandidaat geldt. Zal ik er bij zijn of niet?... en hier denken we vooral aan degenen die werkelijk een mandaat nastreven. Al zijn dit slechts liederen die meestal eenzijdig getint zijn, toch bevatten ze nog veel waarheden die ook nu nog gedeeltelijk in de politieke polemieken zouden kunnen thuishoren, zij het dan ook dat ze gemaakt zijn in een stijl van ongeveer een eeuw geleden. Er verandert dus niet zoveel als men beweert... zeker niet in de politiek!

Het proletariërlied is in feite maar voorgoed begonnen na de Commune van Parijs. In de streek van Aalst is het gemeengoed geworden met de oprichting van 'De Werkman' en met de stichting van het Daensisme. Dat deze liedjes grote bijval hadden en van mond tot mond over

gedragen werden, maakt ze geenszins tot strijdlieparen wat de bedoeling niet was. Ze waren eerder bedoeld als verweermiddel, als een protest(song) tegen de heersende politiek, links tegen rechts en omgekeerd of ook liberaal tegen katholiek. Later met de partijstrijd van het Daensisme en socialisme kenden de liederen met de politiek als thema een ongekend hoogtepunt. Het waren uitingen van zuivere volkskunst en de liederen bevatten rake beschrijvingen van wat er tijdens de verkiezingen omging. Met dergelijke volksgezangen kan men een groot gedeelte van de lokale of streekgeschiedenis samenstellen, want zij waren genoeg gedetailleerd en zonder overdrijving. Soms waren ze wel enigszins bombastisch maar altijd was het een bekvechten tussen partijen die elkaar de schuld gaven van een slecht gemeente- of landbestuur. In feite kan men ze als kronieken beschouwen die de gebeurtenissen van het ogenblik vastleggen, maar dan in liedvorm.

Tijdens een feest, in februari 1884, gaven de liberalen een liedblad uit, uiteraard tegen de katholieken gericht, dat opgedragen werd aan 'ons werkvolk'. Het bevatte een lied met dezelfde titel en het pamflet werd op grote school verspreid, stond vol met godslasteringen of wat men toen 'Tiet' noemde. Volgens de inhoud van dit pamflet raadde men de kinderen van de werkman aan om de rozenkrans niet meer te bidden en men verbood de vrouw om nog naar de kerk te gaan. Dit werd bestempeld als een 'ezel-lied' want de priesters werden er in afgeschilderd als dwingelanden en volgens de toenmalige liberalen moest dit ras uit het menselijk leven verdwijnen. Zoals dit toen de gewoonte was, wachtte de tegenpartij niet lang om hun concurrenten van antwoord te dienen en al een paar dagen daarna zong men een ode aan de katholieken en hun leer. Ook nu was dit 'Aan het werkvolk' gericht en moest een duidelijk antwoord zijn op het 'ezel-lied' zoals zij uitdrukkelijk vermeldde.

*Maandagmorgend vond ik op de strate
Een gedruksel... 't was een lied,
Dat een geuzenslimmerik daags te voren
Uit zijn kele vloeien liet.
Als ik 't vuil gewrocht voor eenige vrienden
Weinig later luidop las,
Spotte eenieder: dat het lied 't gemaaksel
Van een groeten ezel was.*

*'t Mosterdlied/e zoekt den braven werkman
Op te maken tegen kerk,
Tegen onze priesters, tegen godsdienst
Tegen ieder katholiek werk.
'k Zou den werkman willen doen gelooven
Dat hem niets aan God verbindt,
Dat men zijn geluk en rust des Zondags
Slechts in bier en herberg» vindt.*

*Brave werkman! die een gansche weke
Werkt en zwoegt voor vrouw en kind,
Is 't niet in de hope van de Zondag
Dat gij daaglijksch troosting vindt.
Is het zondags niet dat gij ter kerke
Vol betrouwen uwen nood
Klagen gaat, en bidden: Geef o Heere
Heden ons het daaglijksch brood.*

*Is het niet in ome heil'ge tempels,
Waar gij uwen God vereert,
Dat men 's Zondags u de grootheid
uwer Edele bestemming leert?
Is het in de kerk niet dat de priester
U het zure werk verzacht,
Als gij predikt dat daar in den Hemel
U een eeuw'gen Zondag wacht?*

*Ach! Wie zijn die u smaven heeten,
Als gij God en plichtgetrouw,
's Zondags uwe mis en lof gaat hoeren,
Met uw kind'ren en uw vrouw?
Ja wie zijn zij die u Zondag zongen
In een lied van ezelwerk:
Laat uw kind geen rozenkransen lezen
Houdt uw vrouw uit Rochuskerk!*

In 1884 zaten de liberalen al een paar jaren in de regering en daarbij hadden ze veel moeilijkheden moeten overwinnen. Dit betekende bijna het einde van de legislatuur en in hun zegedrift verkondigde men overal dat ze niet meer konden verslagen worden. Bovendien werden alle politieke wapens gebruikt om propaganda te voeren, in het belang van hun eigen partij natuurlijk. Van de kleinste tekortkomingen werden gedetailleerde gege-

Aen de Kiezers van het arrondissement Mechelen.

MECHELSCH-LIED.

10 DECEMBER 1857.

*Att: Als ge geen geld hebt voor 'nen hoed.
Koopt 'nen strooijen, enz.*

REFEREIN.

Weet gy wie gy kiezen moet?...
Perceval, Bergmann en Reyntiens:
Menschen vol talent en moed.
Zulke keus alleen is goed!

Kiezers, ziet nu uit uw oogen,
Steekt de koppen by elkaer:
Anders wordt gy ligt bedrogen,
Anders loopt het land gevaer,
Weet gy wie gy kiezen moet, enz.

Stelt aen 't hoofd de liberalen;
Kiest de mannen onzer eeuw.
Doet de rede zegepralen.
Trots het katholiek geschreeuw.
Weet gy wie gy kiezen moet, enz.

Kerk en priesters moet gy eeren,
't Is Ons Heer die dat gebiedt;
Maer dat wy ons in de Kleergen
Laten steken, vraegt hy niet!
Weet gy wie gy kiezen moet, enz.

Wie niet werkt die moet niet eten —
't Evangelie schryft het voor.
Wilt die leerspreuk niet vergeten,
Zy brengt u op 't regte spoor.
Weet gy wie gy kiezen moet, enz.

Kiest u dan representanten
Die voldoen aen regt en pligt.
Klopt de katholieke kwanten
Met hun heilig aengezicht.
Weet gy wie gy kiezen moet, enz.

Kiest er die voor onze tabe
Tegen Wael en Franschelaer,
Streden in de Stanzale
Dat het zweet lekt van hun hair,
Weet gy wie gy kiezen moet, enz.

Perceval, Bergmann en Reyntiens,
Dat gyn mannen als het hoort;
Koffywyven en begyntjens
Zyn alleen op hen gestoord.
Weet gy wie gy kiezen moet, enz.

Huichelaers! gy, die, o schande!
Alles vloekt wat edel heet,
Maekt een huis voor Van den Brande
En voor Notelsteins gereed.

Weet gy wie gy kiezen moet?
PERCEVAL, BERGMANN en REYNTIENS
Menschen vol talent en moed.
Zulke keus alleen is goed!

Drukkery van Kottu, Verbruggen, Leuven:che Kasseide, 69.

Toen reeds pleitte men voor een tal om stemmen te winnen. Verz. Julien De Vuyst

vens aan de kiezers medegedeeld om de rivalen in discredit te brengen. Het was nochtans gevaarlijk want ook in dit jaar moesten er nog gemeenteraadsverkiezingen gehouden worden. In Dendermonde, waar de liberalen 'trommels' genoemd werden, ging men het gerucht rondstrooien dat de burgemeester overal te vinden was, uitgenomen in het stadhuis waar hij werkelijk moest zijn. Het antwoord bleef natuurlijk niet uit en de polemiek nam zijn normaal politiek beloop, met dat verschil tegenover nu dat men toch een lied als wapen gebruikte.

*Burgers van ons Dendermonde,
Weet'gij wat ten allen tij',
Hier en elders steeds geweest is,
't Geen men noemt de geuzerij?*

*Luistert goed, ik zal 't u zeggen,
't Is een monstrueus gestel;
't Is een jongskén van de loge
't Is een ware duivelsspel.*

*Al wat nopens God en godsdienst
Ons tot troost in 't herte viel,
Al wat spreekt van hel en hemel
Wil zij bannen uit ons ziel*

*Godemin en deugd bespotten,
't Volk verwijd'ren van de Kerk,
Godsdiensthaat alom verwekken,
Is heur liefste en grootste werk.*

*Wie is tegen onze priesters
Met der duiv'len haat vervuld?
Wie is het die alle dagen
Op hun heü'ge zending brult?*

*Ziet gij daar op 't kerkplein prijken
Ome vromen Pater Smet?
Dank en liefde hebben hem daar
In den gloriebrons gezet.*

*En ons schaamteloze geuzen,
'Als bezeten door het kwaad,
Werpen naar zijn edel voorhoofd
Niets dan lastertaal en smaad.*

*Waren het ook geene geuzen
Die hier onlangs, boos en zat,
Misse, lof en uitvaart zongen
In een herberg van de stad.*

*Ja, elk wijst hier met den vinger
Hunnen dikken pastoor aan;
En eiken ook kent den koster*

Die mat hem leeft dienst gedaan!

*En wie weigert er te knielen,
Als ons Heere langs de straat
Eenen zieke die gaat sterven
Troosten en versterken gaat?*

*En welk schepsel was 't dat onlangs
In d'abdij met luid gelach
Spottende als de pater, afriep:
«Morgens is het vastendag»?*

*Was het ook geen geuzenvolkske,
Dat hier in ons Denderstad,
Elk weet waar! op Goeden Vrijdag
Vleesch met heele hoopen at?*

Van fascistoïde toestanden was er in vorige eeuw nog geen sprake en dus hadden de liederen wel een protesterend karakter maar zonder gebalde vuisten in de lucht om hun woorden kracht bij te geven. Het bleef bij een schuchter protest dat slechts gedempt zijn stem liet horen, misschien nog wat naïef, maar toch voelden de conservatieve politiciers zich niet meer op hun gemak. Het was een eerste stap naar de ontvoogding want het gaat hier over een periode dat algemeen stemrecht nog een toekomstideaal van het gewone volk was. Het strijdend proletariërlied had toen wel al voet aan de grond in Nederland, maar bij ons kwam het maar sporadisch voor. In deze korte bijdrage beperken we ons echter niet tot de liederen over de arbeidersstrijd want het politieke lied heeft zoveel meer te bieden, ook al moeten wij ons hier tevreden stellen met de meest typische voorbeelden. Daarenboven houden we het streekgebonden zodat dit op zichzelf al beperkingen oplegt. Enkele maanden na het vormen van de nieuwe regering in juni 1884 door het kabinet Malou-Jacobs-Woeste, werd een nieuwe wet uitgevaardigd voor de organisatie van het leger en het onderwijs. Uiteraard kwam er vrij vlug reactie van de liberalen toen in augustus de debatten geopend werden. Het was hun bedoeling om het volk, net zoals met de schoolstrijd, terug op straat te krijgen om hun oppositiebelangen te verdedigen. Liberale burgemeesters verenigden zich om het nieuw wetsontwerp te bestrijden. Dit had tot gevolg dat zij talrijke betogingen organiseerden wat bij de katholieke tegenhangers in tegenbetogingen resulteerde. Dit leidde bijna overal tot vechtpartijen die soms in ware veldslagen eindigden zoals o.a. te Brussel op 7 september 1884, waarbij talrijke manifestanten erg gewond werden. Voor de liberalen was toen een nederlaag bij de verkiezingen een succes bij de betogingen waard.

De klerikale manifestatie te Brussel
Wyze: O, Vandenpeereboom

Het klerikaal gespuis
Vertrok vol moed van huis
Men ging den Koning zien
En madam (bis) bovendien.
Ons lied van "t Papenras"
Dat kwam hun goed te pas
Zij huilden op de trom:
"Weg met dat (bis) geuzendom"
Bom! Bom!

Zij tergden ieder fel,
Zoo las men een kartel:
Komt maar af, geus en boer,
Da'k den bek (bis) u besnoer,
De vrije Brusselaar
Zag dit heel wonderbaar
En hiet dit ezeldom
met geen lust (bis) wellekom!
Bom! Bom!

Hij riep, ahoe! en float,
Weg Roomsch gespan, of dood!
Met uw betaald gespuis,
Zijt gij hier (bis) niet te huist
De priesterlijke stoet
Met hun siropenbloed,
Lag met muziek en trom
Ras ten pond (bis) scheef en krom.
Bom! Bom!

De boer beefd' lijk een riet
Hij zei: het gaat hier niet
Gelijk Mijnheer Pastoor
Gistren blies (bis) in ons oor:
Dat wij zijn Majesteit
In al zijn heerlijkheid
Hier zouden zien, maar kom,
Wij zijn niet (bis) wellekom!
Bom! Bom!

Zoo vrolijk men vertrok,
Met paraplu en stok,
Al tierend: "liberaal,
Wij gaan ter (bis) zegepraal
Zoo droevig keerde men
Ja, zonder dat één stem
Met veel grosse-caisse gebrom

Voorheen hadden de zangers maar weinig of geen allusie gemaakt op de onevenwichtigheid tussen het Frans en het Vlaams. In 1859 had minister Rogier evenwel de besluiten van de Vlaamse Grievenskommissie pertinent

verworpen, wat bij velen ernstige wrevel opwekte. Zo kwam o.a. het Vlaams Verbond tot stand in 1861 en het jaar nadien stichtte men in Antwerpen de Meetingpartij, die uit katholieke/conservatieve kiesverenigingen bestond.

Dit was een eerste stap voor overtuigde Vlamingen om in het parlement te zetelen en de eerste taalwetten voor te bereiden. Feiten zoals de zaak Coucke en Goethals, stapelden zich op maar ondanks enkele kleinere verwezenlijkingen stuitte de Vlaamse pioniers op een enorme tegenstand, zelfs binnen hun eigen partij.

Maar sindsdien was de zaak toch gelanceerd en ook de marktzanger begon zich meer en meer aan dit thema te interesseren want hij wist dat het gewone volk achter de Vlaamse initiatieven stond. Dit was een nieuw fenomeen in het politiek strijdlied. Alhoewel het voor de meeste politiciers maar een bijkomstigheid bleek te zijn, behoorde het Vlaams-Waals geschil toch tot het kiesprogramma. Dat men het niet altijd ernstig opnam, bewijst een spotlied over het Frans in onze gewesten.

De Fransche Les

De schoonheid van de fransche taal
Daar kan ik vast niet veel van zeggen,
Want ik was nooit zoo liberaal
Om mij daar veel op toe te leggen;
Maar ik weet dat "pain" wil zeggen brood
En dat de kwak die menschen doodt
Heet in het fransch: de l'eau de vie!
Ne franschman heeft toch veel esprit!

Een spinnekop, die heet in 't fransch
Une arraigné, niet waar mevrouwen?
C'est fout a fait, da's heelegansch
Un drôle de corps, 'nen heden schouwen.
Nen bakker heet: un boulanger,
Een eksteroog: un cor au pied!
Un gorgeron, dat is ne smid
Qui n'est pas blanc, die is niet wit.

Wat is in 't fransch un épervier,
Dat noemen zij in 't Vlaamsch ne klamper,
Nen ossenboer, c'est un bouvier,
Un concurrent, ne medekamper
Un comichon, da's nen ajuin,
La zoölogie, den dierentuin!
L'hôtel de ville, is het Stadhuis,
Ma chère épouse dat is mijn kruis!

Un saltimbanque of m paillasse,
Dat is in't Vlaamsch ne poetsemaker
Co...te, do's een van lichte klas,
Athée dat is 'n Godverzaker
Le violon, zoo heet den bak,
Un pieux dat is'n schobbejak;

DE KANDIDATEN

uit de

GROOTE LEUGEMEETE.

Op eene aangename wijze. STEMME : *De boer zal 't al betalen.*

I.

In kiezing, vrienden, zit ge in 't zweet
Gaaf naar de Groote Leugemeete :
Daar vindt gij kandidaten (*bis*)
Advokaten van *rien du tout*,
Hakkelaars, draaiers krijgt ge toe,
Zwijgers die kunnen. . . praten (*bis*).

II.

In Gent was 't kiezing overlest
De Tjeven deden hulder best,
Om voor 't Senaat te winnen (*bis*).
Ze hadden 'nen held, de hals is goed,
En hij zit vol van Tjevenbloed
Daarmeê raakte hij niet binnen (*bis*).

III.

Voor Kamers haën ze 't puik van Gent
Mannen voor 't zwijgen wel bekend,
Cruyt was maar weg te vagen (*bis*).
Drubbel is eenen vent, ne man,
Die zijn schoonzoons placeeren kan,
Nu moet hij buizen dragen (*bis*).

IV.

Doksken was weërom kandidaat,
En vloog den elfsten op de straat,
Want dien dag moest het waaien (*bis*).
Het is niets, sprak dien grooten held
Op zulk een weër ben ik gesteld
'k En hê mij maar te draaien (*bis*).

IX.

Leger uw lijsle was te locht,
Ze rook veel te straf naar den krocht,
Kleine ge meugt gaan springen (*bis*).
Jelle 't affaire is berniek,
Gaaf met gansch uwe zwarte kliek
De *Miserere* zingen (*bis*).

V.

De lange Smet die kend' het fijn,
Om altijd welsprekend te zijn,
Door stillekens te zwijgen (*bis*).
Moerman den duts was naar *den Boer*
Hij had daar eenen viezen toer,
Ze moesten buizen krijgen (*bis*).

VI.

Er moest nog 'nen ouden bij zijn
't Was onze Fliepe, 't was Kervyn
De spreker van Terneuzen (*bis*).
Die helden van den Papenboel
Bereikten toeh nooit hulder doel
Ze kregen elk tien neuzen (*bis*).

VII.

Polleken Smet was 't einde raad,
Hij wierd zoo geerne kandidaat,
Hij was maar op te rapen (*bis*).
De Tjeven haën een buize vrij,
En ons nieuw Tjeeffen was zeer blij,
Van te gaan bij de Papen (*bis*).

VIII.

Storme-Brasseur, de goede vriend,
Heeft waarlijk zijn lot niet verdient,
Broerkens leerden hem kwekken (*bis*).
Er bleef hem maar voor laatsten troost,
Den duts, van windrig naar den Oost
Zeer haastig te vertrekken (*bis*).

Er werd de spot gedreven met de kandidaten van de oppositie. Verz. Julien De Vuyst

*Un honwne des bois, zoo heet in 't fransch
Nen aap zoo groot als ik bijkans!*

*G' hebt ook in 't fransch: franc-macon
Dat in 't Vlaamsch nen franken metser;
Ne stoeffter is fanfaroni
Peut crevé een stoeltjeszetter!
Hola! 'k Wil zeggen, je veux dire,
Petit crevé dat is 'n pier,
Un homme du monde, dat is 'ne jan
Die op zijn fransch blaggeeren kan!*

*Célibataire, is op zijn fransch
Ne manspersoon die niet getrouwd is,
Un bon ami, bij juffer Stans,
Dat is 'nen heer die nog niet oud is.
La fiancée dat is de bruid
Ca ne vaut rien! Dat deugt geen duit!
Mon peut chou! Da's baaske lief!
Voteur de poes! is kattendief!*

Instituteur sur le pavé

Alle gelegenheden waren goed om met een lied de politiek te dienen want toen in Aalst in 1887 het deuntje van de beiaard veranderd was - zoals dit met regelmatige tijdstippen gebeurde - en de beiaardier met regelmatige tussenpozen de aria uit 'Les Cloches de Comeville' speelde, kwam ook hier weeral reactie op. De liberalen beweerden dat het een "*vermaledijding van de pastoor was*", maar de katholieken wimpelden dit af en beweerden uiteraard het tegendeel. Volgens hen betekende dit iets heel anders: "*Door dit aria herinnert hij ons gedurig een lied 't welke ons zegt wat wij van de liberalen te verwachten hebben, moesten zij hier meester wezen.*" In een fragment van hun versie verwijten zij de liberalen hun antiklerikale denkwijze en handelingen:

*En dat de geus hier meester was,
En ik waar kapitein,
Ze zouden al den prospuit ingaan
Ja, allen groot en klein*

*En dat 't liberaal hier meester was
En ik was schoolpedant,
't Zou in de school wel anders gaan
En 't Kristusbeeld ware rap aan de kant!*

*En dat 't liberaal over de kas meester waar
En ik waar zijn kozijn
't Zou er dan wat vetter gaan
O, wat zou 't nen winkel zijn!*

De tachtiger jaren van de vorige eeuw werden alleszins gekenmerkt door een soms onverkwikkelijke strijd tussen klerikalen en anti-klerikalen waarvan de schoolstrijd een hoogtepunt vormde. In feite kwam de taalkwestie pas in tweede instantie aan bod alhoewel deze zaak de rode draad zou vormen in alle perioden van het politieke bestel. Ook het Daensisme zou zich naderhand in de debatten komen mengen, vooral dan in het Aalsterse natuurlijk, maar dat is een fenomeen dat hier niet behandeld wordt.

Julien De Vuyst
Ommegangstraat 81
9420 Mere

Het verdwenen beroep van beerschipper¹

Guy Hoebeke

Dankzij enkele gesprekken met mensen uit de stiel,² hebben we een brok geschiedenis kunnen vastleggen over het ruimen, vervoeren en bestellen van aal of 'beer' volgens de volkse benaming. In onze moderne tijd wordt alles doorgespoeld, maar een eeuw terug was de verwerking van ons weinig welriekend natuurproduct niet zo eenvoudig. Op het platteland ledigde iedereen zijn aalput en gebruikte de beer om de 'lochting' te vetten, maar in de stad verliep het helemaal anders. Dankzij de mondelinge overlevering van mensen die het 'verwerkingsproces' mee maakten, beschikken we over belangrijke gegevens om een beeld te scheppen over het 'beertraject'. Uit de mondelinge getuigenissen vernemen we dat enkele mensen zich specialiseerden in het verkopen van beer, maar dat ze daarnaast ook nog andere activiteiten uitoefenden zoals landbouwer, winkelier of kolenhandelaar.

De beerschipperin: Maria Van Geertruyden -Van Malder

Zegspersoon Maria Van Geertruyden-Van Malder woonde met haar ouders vóór de Eerste Wereldoorlog in Moerbeke-Waas. Zij hadden vier beerputten elk ongeveer vijf meter in 't vierkant en drie meter hoog. Daar gingen twee scheepkes in van achtendertig ton elk. De boeren kwamen de beer halen met beerbakken van vijf hectoliter en hiervoor betaalden ze twee frank, een prijs die na de oorlog gestegen was tot 2,40 fr.

Er waren meerdere beerruimers, zoals Georges Kips uit Terdonk en de De Smaeles uit Gent. De grote beerputten van de stad Gent in Mariakerke zijn slechts later gekomen. Het ruimen van beer moet geen welriekend karwei geweest zijn, want in de stad moest men "*de beer zelf gaan ruimen met grote kuipen met draagstokken in de huizen van de mensen*". Dit moest bovendien 's nachts gebeuren aangezien het overdag door de stad verboden werd. Deze beer werd rechtstreeks naar het schip gedragen als het dicht bij de huizen gemeerd lag, zoniet werd hij in bakken geladen en per kar naar het schip vervoerd. Daarnaast waren er evenwel ook boeren die zelf met een aangepast gespan naar de stad trokken om er tot duizend liter te ruimen en op die manier kosten bespaarden:

¹ Dit artikel heeft een lokaal karakter maar draagt bij tot een algemener beeld over de geschiedenis van 'beer'.

² Dit gebeurde in 1977.

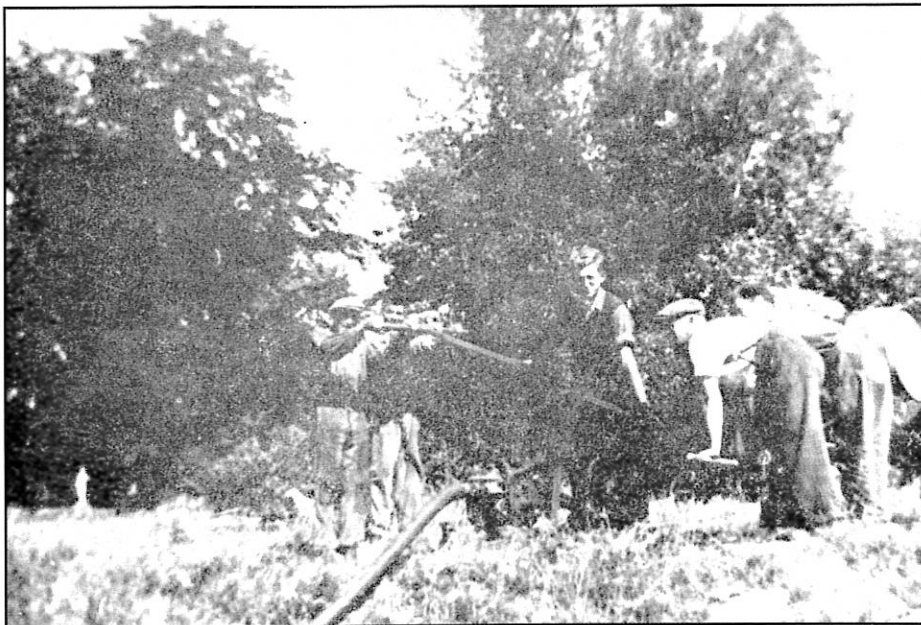
*“Meestal reden ze met een koppel paarden en daarachter twee wagens met op elke wagen een rechthoekige bak van minimum vijfhonderd liter of meer”. Zo gebeurde het tot rond 1930, maar aangezien dit systeem de mensen 's nachts stoorde en de huizen bevuild werden, stapte men naar een andere werkwijze over. Men deelde de stad op in wijken, waar gespecialiseerde firma's de beer kwamen ruimen: “Die hadden wagens met twee zware wielen achteraan en twee kleine vooraan. Daarop stonden een metalen ketel en een gemotoriseerde pomp. De beerput werd verbonden met de ketel door middel van darmen. De pomp zoog de ketel in onderdruk en de beer werd zo naar de ketel getrokken. De voordelen van deze werkwijze waren dat het ruimen overdag kon gebeuren en dat het werk minder vuil was”.*³

De kwaliteit van de beer werd getest met een zilveren frank en als hij zwart uitsloeg, was het degelijke materie. Om de beer over te brengen uit de scheepjes naar de beerputten van de plaatselijke beerhandelaars in de dorpen, zoals bij de Van Malders, werd een 'loete' gebruikt, een soort beerschepper. Later kon dat met een pomp uitgevoerd worden. De methode van overbrengen kon wel variëren en gemakkelijheidshalve waren de beerputten dicht bij de oever geplaatst, gelijk met de grond. *“Om de beer over te brengen werd gebruik gemaakt van een goot van een paar meter lang. Ze had opstaande wanden van twintig centimeter hoog en ze liep spits toe naar de put. Over de ganse lengte was er dan nog om de meter een spanlatje om de goot samen te houden. Om te lossen nu werden op het schip de luiken overhands opengelegd, dus om de twee luiken één open. Om het schip leeg te scheppen was maar één opening nodig, bijvoorbeeld in het midden. De andere openingen dienden echter om te*

roeren en het dik naar het midden te brengen”. De 'loeters', zoals de arbeiders genoemd werden, hadden verschillende technieken om het zeer lastige werk toch iets lichter te maken. In het volle seizoen werden de schepen tot laat in de avond gelost, opdat de boeren 's anderendaags de beer al zeer vlug zouden kunnen ophalen, maar niettemin moest men in de – soms lange – rij staan en zijn beurt afwachten. Om de bakken van de beerkar te vullen, paste men een vernuftig systeem toe: *“Voor de beerputten waren greppels gemaakt tot veertig centimeter diep, juist de breedte van een wagenspoor. Die (greppels) hielden zachtjes af, zodat het niet moeilijk was de wagen er nadien terug uit te trekken. Aldus stonden die wagens wat lager en was het zo moeilijk niet om ze te vullen. Dat was dan twee meter diep scheppen en twee meter oplichten”.*

Om de inhoud te kunnen bepalen, maakte men gebruik van een lat met nagels die men in een hoek van de beerput plaatste en per nagel kon men aflezen hoeveel beer er in de beerkar overgeheveld was.

De beerschepen voeren, op een paar uitzonderingen na, zonder motor, maar wel voorzien van een zeil. Het waren tsjakken, spitsen, kempenaars, otters en kleinere modellen, die zich o.a. in de Moervaart bewogen. De meeste beerotters trof men in het Antwerpse aan. Wegens hun omvang waren ze lomp van model en voeren bijna uitsluitend op de Schelde, waarbij men bij het lossen gebruik maakte van de getijden.⁴ De beerschippers moesten hun boot vaak trekken langsheen het jaagpad. De weinige bruggen konden al eens voor oponthoud zorgen: *“Als we leeg terug keerden naar Mariakerke lagen we hoog op het water. Dan hadden we meest last met de bruggen. Die waar we onder konden en waar een jaag-*

Het was een membraanpomp die door vier man bediend werd. Verz. Guy Hoebeke

⁴ Hier kan nog vermeld worden dat die beerotters op de smalle vaartjes voor heel wat hinder zorgden. Als de schippers van de kleinere beerscheepjes zo een beerotter zagen aankomen, riepen ze naar elkaar “Uit de weg de beerotter is daar”. Het woord ‘beerotter’ is dan als scheldwoord o.a. in het Zelzaatse dialect overgegaan, in de betekenis van een lompe logge jongen, die tijdens de speeltijd op school, in rechte lijn over de speelkoer liep en zich niet bekommerde om het aantal jongens dat hij daarbij omver stootte.

³ Zegspersoon dhr. A. Buysse, oud-gemeentesecretaris van Wachtebeke, geboren te Lochristi.

pad was, boden natuurlijk geen enkele moeilijkheid. Waar geen pad was, duwden we ons voort met de vaarboom of trokken we ons voort langsheen de schepen met de pikhaak. Zo gingen we onder de brug door en van zodra de kop van het schip er van onder was, gingen we op de kop staan en duwden met de handen tegen de brug. Daarbij bleven we in werkelijkheid ter plaatse en gleed het schip onder ons door".

Na de installatie van de beerputten in Mariakerke, door de stad Gent, was dit de bestemming om beer te halen. Ook hier was men inventief opgetreden om de arbeid zo licht mogelijk te maken en hier kon dit, aangezien de putten hoger lagen dan de vaart. Van daar uit liepen leidingen onder de baan tot aan de vaartkant: *"In de helling van de oever was een ijzeren val, vast met een slot. Daaronder zat een leiding met een kraan. Met drie stukken darm van twintig centimeter doormeter verbonden we die met ons schip. Dan de kraan beneden en die boven open draaien en de beer stroomde in ons schip. Wij stonden boven met een roerder om de beer om te woelen, zodat het dik ook meekwam. Die roerder was een balkje voorzien van een steel en steunlatten".*

Het laden en lossen op het platteland stelde vaak problemen omdat sommige boeren soms veraf woonden, terwijl anderen twee ritten met hun kar konden ondernemen. En hoe vlugger het schip geruimd was, des te vroeger kon de schipper opnieuw vertrekken om een volgende lading te gaan halen. De beerschipper moest slechts tweemaal per jaar afrekenen aan de putten te Mariakerke en bijgevolg gaf hijzelf aan sommige boeren krediet, terwijl vooral de kleine boeren contant betaalden.

De tocht naar huis met een volgeladen schip was in die zin een voordeel, dat men probleemloos onder elke brug door kon varen, maar het was uiteraard lastig om de boot voort te trekken, aangezien de schippers soms door aangemeerde schepen werden gehinderd. Niettemin waren de betrekkingen met de andere schippers zeer goed tot zelfs familiaal. Vermits men slechts over een klein zeil beschikte en men het schip met mankracht moest voortbewegen, nam de tocht heel wat tijd in beslag: *"Als ge de wind op kop hadt, was dat een grote halve dag trekken. We losten mekaar af mijn man en ik, elk zo ongeveer een uur trekken en een uur sturen. Dat duurde wel een uur of vijf. Maar als we de wind mee hadden met het zeilken en daar nog een man bij trekken, dan ging het goed. Dat kon de helft schelen. Als ge de wind van achteren hadt, waart ge op drie uur van de Muide naar 't Keujken".* Sommige schippers beschikten over een paard om de boot te trekken, wat vlugger ging, maar niet altijd te betalen was: *"Als we zelf trokken, losten we mekaar af om het uur. Terwijl ik stuurde, maakte ik tussendoor koffie, sneed de boterhammen en braadde wat vlees of bakte eieren. Ik at binst dat ik stuurde en ging nu en dan naar beneden om mij te*

warmen. Als ik dan gedaan had, loste ik mijn man af en dan kwam die eten. Het was dus werken zonder stoppen, van 's morgens tot 's avonds, nergens aanleggen, maar eten binst het sturen. Wij hadden geen uren. 't Is nog gebeurd dat we in Rodenhuize met het laatste schutsel in de Moervaart kwamen. Het was dan avond en we konden Spruit niet vragen om ons naar Pottershoek⁵ te brengen.⁶ Als het dan volle maan was en de vloed stak een beetje op, dan hebben we nog tot middernacht getrokken. Maar dat deden we enkel in volle seizoenen, als er veel werk was en we de mensen wilden gerieven".

Het beer voeren was enigszins seizoengebonden. Men begon al in januari tot in het voorjaar. Daarna nog een drietal weken als de oogst geschoren was en de beer het stoppelland moest bemesten, waarop het loof werd gezaaid. Tenslotte was er nog een korte periode tijdens de zaaitijd tot vóór Allerheiligen. Daarna deed de beerschipper nog een drietal maanden de 'campagne' in een suikerfabriek. Sommigen hadden daarbij nog een lapje grond om te bewerken, wat het leven afwisselend maakte, maar toch ook hard, want eens per jaar kreeg het schip een grondige opknapbeurt, wat ook heel wat tijd in beslag nam. In de dertiger jaren werd de arbeid van de beerschipper verlicht dankzij het installeren van een benzine-motor. Zelfs tijdens de oorlog konden ze brandstof krijgen voor de motor om reden dat hun bedrijvigheid betrekking had op de voedselvoorziening. Na de oorlog evolueerde alles zeer snel en ook de beer werd op een andere manier verhandeld om tenslotte te eindigen in een situatie van overproductie waarvoor de boer zelfs moet betalen om hem kwijt te geraken.

Bij het lossen van het schip was er heel wat solidariteit onder de boeren. Ze hielpen elkaar, samen met hun knechten, paarden en bakken. Later beschikte de schipper over een grote membraanpomp, die door vier man werd bediend en verbonden was met darmen aan het schip en de beerput of bak. De schipper beschikte later ook over enkele fietsen, die gebruikt werden om de boeren te verwittigen dat ze hun beer moesten komen halen aan de aanlegplaats.

⁶ Pottershoek is een plaats in Wachtebeke, waar een brug over de Langelede (vaart) ligt.

⁵ Spruit bezat een paard en kon, mits betaling, de beerscheepjes voort trekken.

Van beerruimer tot groothandelaar: de familie Kips

Het beroep van beerschipper kan dan al hard zijn, maar het was toch een lonend werk, want zegspersoon Georges Kips getuigde dat zijn vader een gouden tijd beleefde en er zelfs rijk van geworden was. Ook Georges' grootvader was al beerschipper rond 1860 en de vader van Georges nam de zaak over in 1892. Hij behoorde toen tot de talrijke beerruimers, die de beer in Gent gingen ophalen, om die daarna te lossen langs de watergangen tot in Oosteklo en Lembeke.

Om verschillende redenen gingen de ruimers 's nachts in Gent laden en overnachtten ze aan het Muidesas. Erg comfortabel was het niet, want ze hokten samen in een stal "die vol weekluizen stak en stonk gelijk de pest". Maar gelukkig waren ze gewend aan heel wat stank en was dit in feite de minst slechte kant aan het beroep. Trouwens om zes uur 's morgens was het eerste sas alleen voor de beerbootjes, die ongeveer twintig ton groot waren. Daarna vaarden ze naar hun klanten, de boeren, om ze van beer te voorzien. Meestal ondernamen ze één reis per dag, maar in geval het af te leggen traject korter was en men van het zeil kon gebruik maken, waren twee reizen mogelijk. De beerschippers, die veel verder met hun beer moesten, kregen meer voor hun beer dan de schippers die veel dichterbij Gent hun beer verkochten.

De vader van Georges Kips was de rijke bezitter van drie schepen en een boot van 20 ton. Hij was één van de weinige beerschippers die twee schepen van ongeveer veertig ton had en één van vijfendertig ton. Dit laatste bleef in Gent liggen in het geval 's nachts de twee andere schepen allebei weg waren naar de boeren met beer en niet meer met het laatste sas in de stad geraakt waren. Het schip van 35 ton werd dan gevuld door twee wagens die gingen laden in huizen die verder van het water verwijderd stonden. Hiermee had mijn vader het voordeel, dat hij het schip van 35 ton kon laden, terwijl de andere twee van 40 ton op weg waren om te lossen en men daarna, bij hun terugkeer, alleen de beer hoefde over te slaan. De boot, die gebruikt werd voor vaartjes met weinig water, werd gelost door er de beer uit te dragen, terwijl het bij een schip mogelijk was om het te lossen met de pomp. Het schip bood bovendien meer comfort, want men kon er op wonen, maar op een boot niet. Mijn vader had dus geen familiebedrijf, zoals de meeste van zijn collega's, want hij had werkkrachten in dienst, die zowel op de schepen als op de wagens hielpen.

Het ruimen was niet alleen een onwelriekende bezigheid, maar vereiste ook veel kracht en hard labeur, wat toch enigszins loonde: "Het ruimen gebeurde met kuipen van tachtig liter. Die werden gedragen door twee man-

Om de beer over te brengen uit de scheepjes naar de beerputten ... werd een 'loete' gebruikt, een soort beerschepper.

nen, sterke beren, want dat was zwaar werk, trap op, trap af. Maar ze hadden het schoonste werk, want ze zouden de kuipen met hun zon-dagse kleren gedragen hebben. Die hadden vijftien frank per nacht, vóór 1914, en dat was zeer veel. De andere mensen, die het vuilste werk deden, kregen minder. Ene, de ruimer, moest de beer uit de beerputten scheppen met een loete van vijftwintig liter¹, dat waren kleine biervaatjes. De ruimer kon dat op zichzelf niet in de kuip gieten. Daarom stond er een tweede knecht bij, de 'knikker' genoemd. Die moest de loete vastpakken en ze in de kuip gieten. Dat was het vuilste werk en daarvoor kreeg die man twee frank en een half voor een halve nacht. De tweede halve nacht wisselden de ruimer en de knikker met elkaar. Die twee dragers goten de kuipen ook in de wagens. Per wagen was er ook een voerman, die hem naar het schip bracht en de beer er in liet lopen. Daarmee hadden we tijdens het seizoen, als we niet ver moesten varen om onze beer kwijt te geraken, vijfmaal per week een schip vol van veertig ton. Buiten het seizoen moesten we veel verder varen om al de beer verkocht te krijgen en dan hadden we slechts tweemaal per week een schip vol van veertig ton".

Het ruimen van de beer gebeurde niet willekeurig, want men diende zich aan een strenge reglementering te houden. Men mocht pas om 22 u. beginnen en om 4 u. moest men de werkzaamheden stoppen omwille van de stank voor de mensen, die zo vroeg al naar de weverijen of de dokken trokken. Maar om het schip toch op tijd vol te krij-

¹ Een 'loete' is een soort emmer van 7 of 10 liter inhoud, vastgemaakt aan een lange steel. Een 'beerlepel' daarentegen is als een reuze pollepel en diende vooral om de beer met een zwaai uit te zwieren over het land om het te bemesten.

Langs de westkant van het kanaal en langs de oostkant tot in Wachtebeke hadden ze 'kardelen'. (Kardeel op driewiel-onderstel: Bardelaere museum te Lembeke.)

gen, durfde men de voorschriften al eens negeren, met een proces tot gevolg. Maar dit woog niet op tegen de tijd die men bespaarde. Trouwens, er werd wat in de handen gestopt om een afwijking te krijgen van de voorgeschreven uurregeling.

De Eerste Wereldoorlog heeft ook bij de beerschippers een nefaste rol gespeeld. Tot 1914 beleefden zij een welvarende handelsperiode, maar de bezetter legde onmiddellijk beslag op de boten, om ze voor andere doeleinden te gebruiken: *"Eén voer dan langs de kanten van Plassendale, het andere lag in Oostende. 's Morgens trokken ze het een eind in zee om de Engelsen te verleiden er naar te schieten. 's Avonds brachten ze het terug binnen"*.

Met het andere schip werkten Georges Kips en zijn vader voor de meststoffenfabriek van Steyaert te Zelzate, opgericht in 1902. Men verwerkte er beenderen tot vetsel (meststof), maar bij gebrek aan grondstoffen tijdens de oorlog, schakelde men over op beer, waaruit de opdrachtgever ammoniak produceerde. Dankzij deze omschakeling verschafte dit ook werk aan de beerschippers, die in dienst van de fabriek paardenmest gingen ophalen bij de reinigingsdienst van Gent.

Na de oorlog heeft de familie Kips haar scheepjes, de veertigtonners, teruggekregen, maar ze waren dringend aan herstelling toe. Niettemin zijn ze terug begonnen, Georges Kips met zijn vader, zijn broer en zusters, bijgestaan door een drietal knechten. Maar ook voor de familie Kips waren de hoger vernoemde wijkindeling van Gent en de door de stad aangewezen particuliere ruimers voor elke wijk, het begin van de volledige terugval. Wegens klachten van de bevolking over het stankprobleem, moesten de scheepjes weg van tussen de huizen en moest men op grotere afstand gaan laden, wat een verhoging

van de kosten tot gevolg had. In 1921 was er echter weer hoop voor de toekomst van het bedrijf Kips, dankzij een contract met de gemeente Terneuzen (Nederland) voor het wegvoeren van beer. Ze moesten niet zelf ruimen, alleen maar beer gaan ophalen, na het overpompen van een schip. Na enkele jaren, met de opkomst van de scheikundige meststoffen, wilden de boeren geen beer meer. Dit bracht hun contract met Terneuzen in het gedrang, maar gelukkig kreeg Georges daarna de beer gratis, zodat er toch nog wat verdiensten aan waren en hij zijn beerhandel kon voortzetten: *"Ik heb het gedaan tot in veertig, tot het Belgische leger mijn schip in de grond gestoken heeft. Die mensen van Terneuzen zijn dan nog zo goed geweest hun schepen tot hier te laten trekken met een sleepboot. 'k Was nog blij dat ik het kwijt was, want na de oorlog was het gedaan met al die scheepjes van zestig ton en 'k heb voor het mijne nog schadevergoeding getrokken"*.

Voor de buitenwereld was het terecht een vuile stiel, maar vooral ook lastig. Doch een beerschipper wist er toch altijd aangename momenten in te lassen. Dat kunnen we uit het levensverhaal van Georges Kips opmaken: *"In de beer varen was niet zo leutig, altijd maar trekken en sleuren en ge kondt toch in uw beerkieren niet naar de kermis gaan. Maar dat is veel verbeterd toen ik mijn ijzeren scheepje had, de Jeanne, zo genoemd naar mijn vrouw. Daar was een schone woonst op met slaapkamer en alles. Als we in Daknam of Eksaarde lagen en 't was stil weer en ons schip was leeg, dan trokken we op één dag veertig kilometer ver naar Terneuzen, mijn vrouw en ik. En als we daar dan kwamen, waren we nog zo goed, dat we gingen dansen tot een stuk in de nacht, als het kermis was. De volgende morgen trokken we het schip dan terug naar hier. Maar ik was het trekken zo gewoon,*

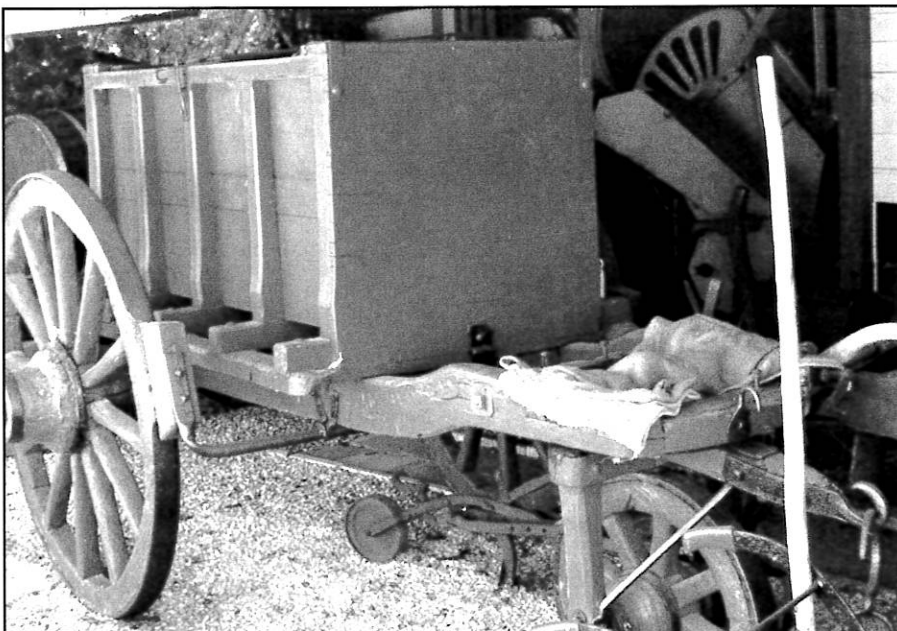
dat ik liever vijfendertig kilometer trok, dan gewoon gaan. Geladen gaven we niet om de wind, maar leeg was dat schip net een ballon. Met de wind in de rug konden we zeilen. We hebben wel zoveel gezeild als we getrokken hebben".

Volgens het spreekwoord kan men zwemmen in het geld, maar de beerschipper, alhoewel geen sukkelaar, zwom toch meer in de beer. Aangezien de gangboorden langs het open schip maar dertig centimeter breed waren en glad lagen van het regelmatig roeren, was er maar weinig hindernis nodig om naar beneden te duikelen. Dat de mensen dan vies van hem waren is niet te verwonderen. Het bedienen van de klanten gebeurde met een gemotoriseerde pomp op een ijzeren schip, maar op de houten schepen gebruikte men een ijzeren beerpomp, die door twee man bediend werd. De boeren betaalden slechts éénmaal per jaar hun beerrekening en dan nog vroegen zij soms uitstel tot na de verkoop van een stuk vee. Niettemin werd de schuld altijd vereffend. In de beerhandel gebruikte men ook kardelen van 500 liter en sommigen hadden vernuftige ideeën uitgewerkt om het werk lichter te maken. Er hing veel af van de voorwerpen of het materiaal, dat men gebruikte om de beer vanuit de boot tot bij de klant te krijgen. Van beerput tot beerput waren er heel wat verschillende handelingen nodig en de ene beerschipper was al wat vindingrijker dan de andere, vooral voor wat het lossen met de loete betrof: *"Bij Maria Van Malder thuis hadden ze loeten van zeven liter. Daar staken zeer lange stelen in, met de dunne kant aan de loete en de dikke kant naar achteren, zodat die wel twee meter achter de beerlosser was. Nu moet ge goed verstaan, bij het lossen moest die beer wegstromen door de goten naar putten, die twintig tot veertig meter verder konden liggen. Die goten moesten dus voldoende 'scheute' (verval) hebben om die beer van de waterkant tot aan die putten te laten lopen. Dat betekende dat de beer wel twee, drie meter hoog in de goot moest gekipt worden met de*

loete. Daar hadden ze geen moeite mee aan de kanten van Moerbeke-Waas, Sinaai-Waas en die kanten. Met die lange steel steunden ze op hun knie en met de ballast van het dikste eind achter zich, wipten ze die loete omhoog. Daarbij komt nog dat ze bij het omhoog trekken van de loete, de steel vaster in hun hand trokken, daar hij naar achteren toe dikker werd. Maar hier langs de kanten van Langerbrugge zouden ze dat niet gekund hebben. Hier was het dikste einde van de steel aan de loete en het dunste deel pakten ze vast, zodat de steel nu en dan uit hun hand slipte".

Elke streek had zijn eigen methode om met beer om te gaan, te laden of te lossen. Langs de westkant van het kanaal en een deel van de oostkant tot Wachtebeke vulde men de beer in kardelen, een soort grote wijntonnen. Maarverderop gebruikte men rechthoekige beerbakken waarvan men de inhoud moeilijker meten kon. Er bestonden echter nog andere combinaties voor het uitvoeren van beer en het uitsmijten op het land. De "strafste" beer haalde Georges Kips in Terneuzen (Nederland), omdat die niet aangevuld was met water zoals in Gent. De beer werd trouwens op het aantal graden gemeten, 'pekelen' genoemd. De kwaliteit werd echter ook nagegaan met een zilveren muntstuk. Als dit zwart uitsloeg bij het onderdompelen in de beer, was hij goed. Vandaar dat vrijwel al het zilvergeld, door een beerschipper rondgehaald, zwart uitgeslagen was.

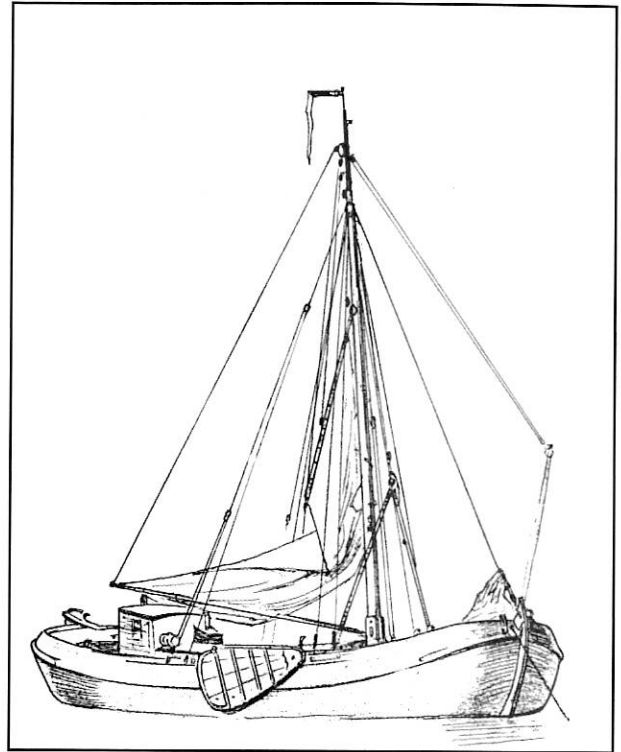
Elk jaar moest het schip grondig gereinigd worden rond einde mei en dat nam een drietal weken in beslag. Na oktober stopte men met het uitvoeren van beer, uit schrik voor de griep wegens de koude en om reden dat de boeren slechts volop in februari opnieuw bestelden.

Maar vanaf de Langelede en Kalve en verderop hadden ze beerbakken. "De boeren kwamen de beer halen met beerbakken van vijf hectoliter" (Beerbak op driewiel-onderstel. Bardelaere museum te Lembeke.)

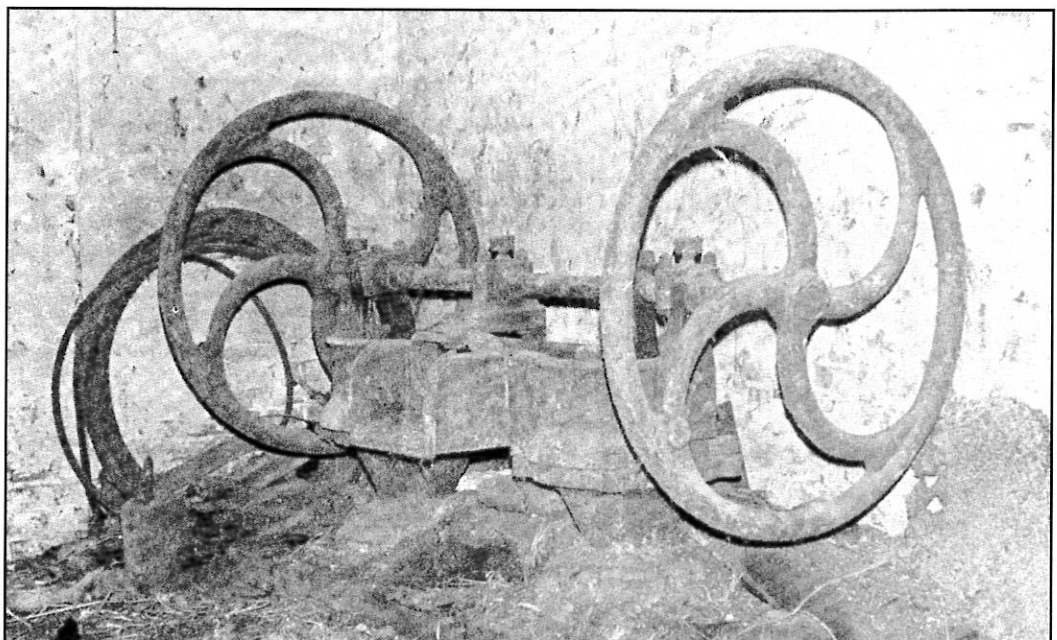
De lokale beerverdeler: Florent Schout

Florent Schout was geen beerschipper, maar zijn activiteiten hadden wel betrekking op het product. Op zijn bedrijf lagen één grote en vijf kleine putten om de beer te stockeren. Ze werden in 1910 gebouwd en hadden samen een capaciteit van vierhonderdtachtig bakken van vijfhonderd liter. Ze waren voorzien van een pomp, want om ze te lossen met de loete was de afstand van de oever tot de putten te ver; ze lagen zestig meter van de oever. Voor de overheveling van de beer naar de putten werkte men, gelijk op de meeste plaatsen, met een goot, die een bepaald verval moest hebben voor de optimale stroming: *"De pomp had langs weerskanten een wiel met een groot handvat aan. Die handvatten waren een halve meter lang zodat twee personen ze met beide handen konden vastpakken. Het was een dubbele kleppomp; als de ene uitlaatklep omlaag was, stond de andere omhoog, zodat de beer voordurend liep. Dat was een kostelijke pomp. Ze werd op het beerschip op palen gesteld. Deze waren voorzien van treden, waar we met vier man op stonden om de pomp te bedienen. De muil, waar de beer uit kwam, bevond zich meer dan twee meter boven het dek. Wijzelf stonden nog hoger om te draaien. Onder de muil lag de bakgoot op de tree om de beer op te vangen. Van de bakgoot liep de smallere afvoergoot naar de putten".* Deze pomp werd met de hand bediend en op die manier kon men zelfs veertigduizend liter per uur overpompen. De beer werd uit Antwerpen geleverd met beerotters. Dit waren houten schepen met een zeil, die een capaciteit hadden van ruim honderdvijftig bakken van elk vijfhonderd liter. Ze waren met luiken overdekt, die vastgeschroefd waren en alleen door de koper van de beer mochten geopend worden. Ze hanteerden een eigenaardig, maar toch begrijpelijk, systeem: *"Elke beerotter voerde maar één keer op drie beer uit. De eerste twee keer ging hij volgeladen naar de Schelde om te vletten. Dat was zich op een*

De beer werd uit Antwerpen geleverd met beerotters. Verz. Guy Hoebeke

zandbak laten vast lopen, als ze droog stonden een tap uit het schip trekken en het dun van de beer laten weglopen. Dan de tap er terug in, wachten op hoog water en terug naar Antwerpen. Dan was in het schip het dik van twee ladingen gebleven. De derde keer werd het bijgevuld met gewone beer en dit dikke mengsel werd dan uitgevoerd naar de beerputten. Op deze wijze verloren ze maar één keer op drie tijd met uitvoeren en was de aangedikte beer toch nog niet te dik om gepompt te worden".

Het was een dubbele kleppomp, met aan weerskanten een wiel. Verz. Guy Hoebeke

Florent Schout kocht ook beer bij schipper Faes uit Terneuzen als er in Antwerpen geen was. Trouwens aan de Eerste Wereldoorlog stopte de stad volledig met de leveringen wegens vaarmoeilijkheden door het toeslibben van de Durme. Na de oorlog was Georges Kips zijn belangrijkste leverancier, tot in 1930, het ogenblik dat Schout

zijn beeractiviteiten stop zette en er heel wat veranderingen werden doorgevoerd.

Guy Hoebeke
Walderdonk 62
9185 Wachtebeke

Nog beschikbare themanummers *Ons Heem*

		euro
jg. 15, 1961, nr. 5-6,	Tegelnummer	5,00
jg. 23, 1969, nr. 3,	Brueghelnummer	5,00
jg. 25, 1971, nr. 4,	Iets over boerderijen	5,00
jg. 26, 1972, nr. 6,	Herbergen	5,00
jg. 27, 1973, nr. 6,	Abdijen en landbouw	5,00
jg. 29, 1975, nr. 2-3,	IJzeren afsluitingen	5,00
jg. 30, 1976, nr. 2-3,	Heemtaal	5,00
jg. 31, 1977, nr. 3-4,	Schuttersgilden	5,00
jg. 31, 1977, nr. 5-6,	Snoepgoed	5,00
jg. 32, 1978, nr. 6,	Wijnkultuur	5,00
jg. 34, 1980, nr. 1-2,	Het kind in ons heem	5,00
jg. 39, 1985, nr. 3,	Volksdevotie	5,00
jg. 40, 1986, nr. 3-4	Neogotiek in Vlaanderen	5,00
jg. 41, 1987, nr. 2-3,	Volksgeneeskunde	5,00
jg. 41, 1987, nr. 5,	Landbouw in Haspengouw	5,00
jg. 42, 1988, nr. 2,	Postverkeer	5,00
jg. 43, 1989, nr. 2,	Roepstenen en kerkpuien	5,00
jg. 43, 1989, nr. 4-5,	Jacht en stroperij	5,00
jg. 44, 1990, nr. 5,	Rechtshistorisch patrimonium	5,00
jg. 45, 1991, nr. 4-5,	Kaarsen	5,00
jg. 46, 1992, nr. 2,	Openbaar vervoer in Vlaanderen	5,00
jg. 47, 1993, nr. 2,	Uurwerken en uurwerkmakers	5,00
jg. 47, 1993, nr. 4,	Melkverwerking en melkerijen	5,00
jg. 48, 1994, nr. 2,	Schuttersgilden	5,00
jg. 49, 1995, nr. 3-4,	Olieslagmolens	6,25
jg. 50, 1996, nr. 1,	Aspecten van Brabant	5,00
jg. 50, 1996, nr. 2,	Volksbedevaarten en pelgrimsgebruiken	6,25
jg. 50, 1996, nr. 3,	Drinkwatervoorziening door de eeuwen heen	3,75
jg. 51, 1997, nr. 1-2,	Huldeboek Jan Gerits	8,75
jg. 51, 1997, nr. 3,	Herbergleven in Vlaanderen	5,00
jg. 51, 1997, nr. 4,	Het kasteel in ons dorp	6,25
jg. 52, 1998, nr. 1,	Vlaamse emigratie naar Engeland en Noord-Amerika	6,25
jg. 52, 1998, nr. 2,	Sociale aspecten van de adel	7,50
jg. 52, 1998, nr. 3,	Historische en volkskundige aspecten van suiker	3,75
jg. 52, 1998, nr. 4,	Pro memorie. Monumenten voor de Grote Oorlog	6,25
jg. 53, 1999, nr. 1,	Papiergeschiedenis	6,25
jg. 53, 1999, nr. 2,	Tabaksgeschiedenis	6,25
jg. 53, 1999, nr. 3,	Baksteen	6,25
jg. 53, 1999, nr. 4,	Dood en begrafenissen	6,25
jg. 54, 2000, nr. 1,	Humor en verleden	6,25
jg. 54, 2000, nr. 2-3,	Gemeentelijke besturen	6,25
jg. 54, 2000, nr. 4,	Duivensport	6,25
jg. 55, 2001, nr. 1	Brouwerijen	6,25
jg. 55, 2001, nr. 2	Kapellen	6,25
jg. 55, 2001, nr. 3-4	Bier	7,50
jg. 56, 2003, nr. 1	Reizen	6,25
jg. 58, 2005, nr. 1	Gevaar	6,25
jg. 59, 2006, nr. 1	Kleur	6,25

Gewone nummers kunnen tegen 1,25 euro (tot 1991), 1,85 euro (1992-1996) of 6,25 euro (vanaf 2003) per exemplaar aangekocht worden. Gelieve steeds (zowel bij thema- als bij gewone nummers) portkosten toe te voegen: 1,25 euro per nummer, 3,75 euro per vier nummers. Te storten op rekeningnummer 068-2218590-33 met vermelding van jaargang en nummer. Voor meer informatie kan u vrijblijvend informeren bij het secretariaat van Heemkunde Vlaanderen vzw.

Ons Heem

Inhoudstafel

Romain John van de Maele, *Tegen bloedarmoede en andere kwalen. Advertenties voor elixirs en geneesmiddelen aan het eind van de lange negentiende eeuw* 3

Luc Van Eeckhoudt, *Augustinus en het knaapje (Jezuskindje) met de (pap)lepel* 14

Luc Van Eeckhoudt, *De Augustinus "CARTOONS" van PEDA met het knaapje, de (pap)lepel en de zee* 38

Julien De Vuyst, *Het verbale wapen in de verkiezingsstrijd van weleer* 41

Guy Hoebeke (H.K. Wachtebeke), *Het verdwenen beroep van beerschipper* 55

COLOFON

Ons Heem is een uitgave van
Heemkunde Vlaanderen vzw
Huis De Zalm
Zoutwerf 5
2800 Mechelen

 015/20 51 74

 015/20 54 23

 info@heemkunde-vlaanderen.be

 www.heemkunde-vlaanderen.be

Eindredactie:

Eva Van Hoye
Coördinator Heemkunde Vlaanderen
 eva.vanhoye@heemkunde-vlaanderen.be

Verantwoordelijke uitgever:

Fons Dierickx
Grote Baan 193
9310 Herdersem

Lay-out: Admundo, Zutendaal

Abonnementsvoorwaarden: 20,00 euro voor één jaargang (4 nummers) door overschrijving van het exacte bedrag op rekeningnummer 068-2218590-33 met de vermelding: abonnement *Ons Heem* 2004.

Teksten voor *Ons Heem* kunnen ingeleverd worden op het secretariaat van Heemkunde Vlaanderen (t.a.v. Eva Van Hoye)

* eerste nummer: vóór 15 januari

* tweede nummer: vóór 15 april

* derde nummer: vóór 15 juli

* vierde nummer vóór 15 oktober.

1

2

3

4

FOTO'S OMSLAG

1. Getijdenboek Sforza, Milaan, ca. 1490. Britisch Museum, Add. MS. 34294, f. 199b.

2. Advertentie

3. Kardeel op driewiel-onderstel. Bardelaere museum te Lembeke.

4. Anoniem, reliëfwerk, St.-Augustinuskerk, Stasegem, ca. 1910.

Verz. Luc Van Eeckhoudt

ONS HEEM

driemaandelijks tijdschrift

jaargang 59, nummer 3

juli-augustus-september 2006

ISSN 1370-6489